

e-ISSN: 2587-2559

Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi

International Journal
of
Economics, Business and Politics

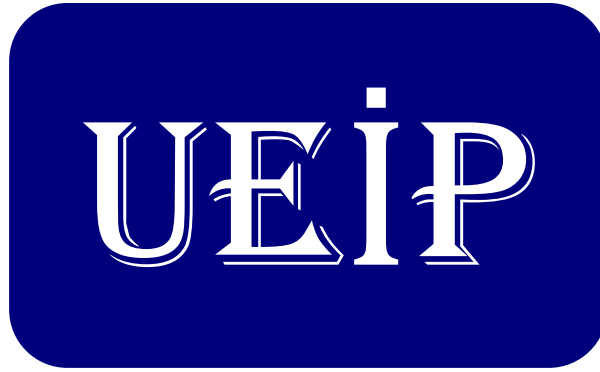
Yıl / Year
2019
İlkbahar / Spring

Cilt / Volume
3

Sayı / Issue
1

e-ISSN : 2587-2559

**ULUSLARARASI
EKONOMİ, İŞLETME VE POLİTİKA
DERGİSİ**

**INTERNATIONAL JOURNAL
OF
ECONOMICS, BUSINESS AND POLITICS**

e-ISSN : 2587-2559

Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi
International Journal of Economics, Business and Politics
2019 3 (1)

ULUSLARARASI EKONOMİ, İŞLETME VE POLİTİKA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMICS, BUSINESS AND POLITICS

Uluslararası Hakemli E-Dergi

(<http://dergipark.gov.tr/ueip>)

YIL / YEAR
2019
İlkbahar / Spring

CİLT / VOLUME
3

SAYI / ISSUE
1

e-ISSN : 2587-2559

Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi
International Journal of Economics, Business and Politics
2019 3 (1)

Sahibi / Owner

Doç.Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Editör / Editor

Doç.Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Editör Yardımcısı / Editorial Assistants

Dr.Öğr.Üyesi Seven ERDOĞAN

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor

Prof.Dr. Bilal KIRIMLI

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Doç.Dr. Nihada DELİBEGOVİĆ DZANIĆ

Sekretarya / Secretariat

Arş.Gör. Kezban AYRAN CİHAN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç.Dr. Ali Rıza SANDALCILAR (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Doç. Dr. Cemalettin KALAYCI (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Doç.Dr. İsmail Hakkı İŞCAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Ali ALTINER (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Haydar KARADAĞ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi İlkay NOYAN YALMAN (Cumhuriyet Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Kemal ÇELİK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Önder ÇALCALI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Önder DİLEK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
No: 409 53100
Rize / TÜRKİYE

İletişim / Contact

Tel : +90 542 761 95 17

Fax: +90 464 223 58 65

E-Posta: ueipdergisi @ gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/ueip>

<https://www.facebook.com/ueipdergisi>

<https://independent.academia.edu/ueip>

<https://www.instagram.com/ueipdergisi/>

Bilimsel Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

- Prof Dr. A. İlter TURAN** (İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul)
Prof.Dr. Abdullah NARALAN (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Prof.Dr. Adem KALÇA (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon)
Prof.Dr. Alaattin KIZILTAN (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Prof.Dr. Ali Sait ALBAYRAK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Prof.Dr. Aravamudhan VARADARAJ (Alliance University, Hindistan)
Prof.Dr. Bilal KIRIMLI (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon)
Prof.Dr. Ersan ÖZ (Pamukkale Üniversitesi, Denizli)
Prof.Dr. Ertuğrul DELİKTAŞ (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir)
Prof.Dr. Halis DEMİR (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Prof.Dr. Havva TUNÇ ÇELEBİ (İstanbul Üniversitesi, İstanbul)
Prof.Dr. İstiklal Yaşar VURAL (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Prof.Dr. Kenan ÇELİK (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon)
Prof.Dr. Selçuk Ömer EMSEN (Atatürk Üniversitesi, Erzurum)
Prof.Dr. Seyfettin ARTAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon)
Prof.Dr. Tea KHORGUASHVİLİ (Gori State Teaching University, Gürcistan)
Prof.Dr. Vedat KAYA (Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum)
Doç.Dr. Ali Rıza SAKLI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Doç.Dr. Ahmet YANIK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Doç.Dr. Cemalettin KALAYCI (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon)
Doç.Dr. Davut AYGÜN (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Doç.Dr. Erol USTA AHMETOĞLU (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Doç.Dr. Halil TUNALI (İstanbul Üniversitesi, İstanbul)
Doç.Dr. Hasan Bülent KANTARCI (Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli)
Doç.Dr. İsmail Hakkı İŞCAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik)
Doç.Dr. Joanna PALISZKIEWICZ (Warsaw University of Life Sciences, Polonya)
Doç.Dr. Ljubisa STEFANOSKI (International Balkan University, Makedonya)
Doç.Dr. Ljupco EFTİMOV (Sc. Cyril Methodius University, Makedonya)
Doç.Dr. Nihada DELİBEGOVİĆ DZANIĆ (University of Tuzla, Bosna-Hersek)
Doç.Dr. Rudolf WAWRZYNIEC (University of Lodz, Polonya)
Doç.Dr. Salih TÜREDİ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Doç.Dr. Sebahattin YILDIZ (Kafkas Üniversitesi, Kars)
Doç.Dr. Serkan DİLEK (Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu)
Doç.Dr. Süleyman BOLAT (Aksaray Üniversitesi, Aksaray)
Dr.Öğr. Üyesi Furkan BEŞEL (Sakarya Üniversitesi, Sakarya)
Dr.Öğr. Üyesi İlkay NOYAN YALMAN (Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas)
Dr.Öğr. Üyesi Memet MEMETİ (South East European University, Makedonya)
Dr.Öğr. Üyesi Murat BELKE (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur)
Dr.Öğr. Üyesi Mustafa ERSUNGUR (Atatürk Üniversitesi, Erzurum)
Dr.Öğr. Üyesi Mustafa ŞİT (Harran Üniversitesi, Şanlıurfa)
Dr.Öğr. Üyesi Salman IQBAL (University of Central Punjab, Pakistan)
Dr.Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan)
Dr. Nor Azura ADZHARUDDIN (Universiti Putra Malaysia, Malezya)

Bu Sayının Hakem Listesi The Referee List of This Issue

Dergimizin bu sayısında yayınlanmasına karar verilen makalelerin değerlendirilmesinde hakem olarak katkılar sunan aşağıda isimleri yer alan öğretim üyelerine teşekkürlerimizi ve saygılarımızı sunarız.

We are sending our sincere appreciation and respect to the scholars listed below for their contributions to the selection of the articles in this issue.

- Prof. Dr. Adem KALÇA** Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Cemalettin KALAYCI Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Erol USTA AHMETOĞLU Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar HAYALOĞLU Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Vahap Göksu Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayça EMİNOĞLU Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eda BOZKURT Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fındık Özlem ALPER Niğde Ömer Halisdemir Üniversite
Dr. Öğr. Üyesi Güler YANIK Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan M. KALKİSİM Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Haydar KARADAĞ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kadir SANCAK Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt TATLIYER İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün E. YILDIRIM Atılım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan SUNGUR Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk AKINCI Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz TOKTAŞ Amasya Üniversitesi
Dr. Cemal KAKIŞIM Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

İndeksleme / Indexing

Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisine aşağıdaki indeks ve platformlar tarafından erişilebilmektedir.

- DOAJ
 - Index Copernicus
 - EBSCO
 - İdealonline
 - SciLit
 - Google Scholar
 - OpenAire
 - DergiPark Akademik
 - Journal Factor
 - BASE Bielefeld Academic Search Engine
 - ResearchBib Academic Resource Index
 - International Institute of Organized Research
 - Eurasian Scientific Journal Index
 - Infobase Index
 - WorldCat
 - ISRA International Society for Research Activity
 - Academic Key
 - CrossRef
 - ECONBIZ
 - Electronic Journals Library
 - JIFACTOR
 - Directory of Research Journals Indexing
 - Electronic Journals Library
 - Scientific World Index
 - Directory of Indexing and Impact Factor
 - Journal Directory
 - General Impact Factor
 - World Catalogue of Scientific Journals
 - Cosmos Impact Factor
-
- **TÜBİTAK ULAKBİM TR DİZİN** tarafından izlenmektedir.
-

YAYIN İLKELERİ

Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi (UEİP) uluslararası, hakemli ve bilimsel bir dergidir. Aşağıda sıralanan yayın ilkeleri doğrultusunda yayım yapar.

- UEİP Dergisi, bilimsel çalışmaların yayımlanabileceği bir platform oluşturarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilimin gelişimine katkı sağlamayı amaçlar.
- UEİP Dergisi ekonomi, işletme, bankacılık, finans, maliye, çalışma ekonomisi, ekonometri, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler alanlarında hazırlanmış özgün bilimsel araştırmalar ile bu alanlarda yayımlanmış kitaplara ait kitap incelemelerini yayımlar.
- UEİP Dergisi Türkçe ve İngilizce dillerinde hazırlanmış bilimsel çalışmaları yayımlar.
- UEİP Dergisi, İlkbahar (Nisan) ve Sonbahar (Ekim) dönemlerinde olmak üzere yılda iki kez elektronik olarak yayımlanır. Gerekli görüldüğü takdirde özel sayı da yayımlar.
- UEİP Dergisi herhangi bir sayı için makale kabul etmez. Dergiye her zaman makale gönderilebilir.
- UEİP Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemini kullanarak yayım yapar. Makale ile ilgili tüm işlemler DergiPark sistemi üzerinden yürütülür. UEİP Dergisi <http://dergipark.gov.tr/ueip> adresinden yayım yapar.
- UEİP Dergisi'ne yayımlanması için değerlendirilmek üzere gönderilen makalenin daha önce yurtiçinde ve/veya yurtdışında, Türkçe veya başka bir dilde hiç bir yerde yayımlanmadığı, yayıma kabul edilmediği ve yayımlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmediğini yazar/yazarlar beyan ve taahhüt ederler.
- Yazar/yazarlar eserin telif hakkını elinde tutar ve ilk yayımlama hakkını UEİP Dergisine verir.
- UEİP Dergisinde yayımlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal ve bilimsel sorumluluk yazarlara aittir.
- UEİP Dergisi yazılar için telif ücreti ödemez.
- UEİP Dergisi yazarlardan hiçbir ücret (başvuru ücreti, değerlendirme ücreti, yayın ücreti, masraf, vb.) veya başka bir menfaat talep etmez.
- UEİP Dergisinde yayımlanan yazılardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
- UEİP Dergisi, dergide yer alan yazıların okuyucular tarafından okunmasına, indirilmesine, kopyalanmasına, dağıtılmasına, yazdırılmasına ve herhangi bir yasal amaçla kullanılmasına izin verir.
- UEİP Dergisi yayın etiğine aykırı yayın yapmamayı taahhüt etmekte ve dergiye sunulan makalelerin tamamı editör tarafınca intihal/benzerlik denetimine tabi tutar.
- UEİP Dergisine gönderilen makalenin dergi kapsamına girip girmediği; sisteme doğru/eksiksiz yüklenip yüklenmediği ve makale dergi yazım kurallarına uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı editörce kontrol edilir.
- UEİP Dergisinde çift kör hakem değerlendirme sistemi kullanılır. Makalenin yayına kabulü için en az iki hakemin "olumlu" görüşü aranır. Hakemlerden biri "olumlu", diğeri ise "olumsuz" görüş bildirmesi durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Editör iki "olumlu" hakem görüşünü Yayın Kurulu'na göndererek hakem değerlendirme sürecini tamamlar.
- İki "olumlu" hakem görüşüne sahip tüm makalelerin yayımlanabilmesi için nihai kararı Yayın Kurulu verir.
- Yayına kabul edilen makaleler için yazarın talep etmesi halinde editörce imzalanmış bir "Yayına Kabul Belgesi" gönderilir.
- Dergi internet sitesi üzerinden paylaşılan isim, unvan ve e-posta adresleri gibi bilgileri sadece bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanır; farklı herhangi bir amaç için kullanmaz veya diğer kişilerin kullanımına açılmaz.
- UEİP Dergisi, Budapeşte Açık Erişim Girişimi'nde açıklanmış Açık Erişim İlkelerini kabul eder. Dergi Budapeşte Açık Erişim Girişimi'ni imzalamıştır.
- UEİP Dergisi, yayın etiğini en yüksek standartlarda uygulamayı ve Yayıncılık Etiği Kurulu (COPE: Committee on Publication Ethics) tarafından hazırlanan uygulama rehberini izlemeyi taahhüt eder.
- UEİP Dergisindeki eserler LOCKSS (Lots Of Copies Keep Stuff Safe) sistemi ile arşivlenir.
- UEİP Dergisi Creative Commons (CC) Atıf 4.0 Uluslararası Lisans ile lisanslanmıştır.
- UEİP Dergisinde yayımlanan her makaleye düzenli olarak ücretsiz DOI numarası verilir.
- Sorular, öneriler ve yorumlarınız için ueipdergisi@gmail.com adresi kullanılabilir.

PUBLICATION PRINCIPLES

International Journal of Economics, Business and Politics (UEIP) is an international, refereed and scientific journal. It makes publication according to the publication principles listed below:

- UEIP Journal, as a platform for publishing scientific works, aims to make contribution to the improvement of science at national and international levels.
 - UEIP Journal publishes original and scientific articles and book reviews related to the fields of economics, business, banking, finance, public finance, labour economics, econometrics, public administration and international relations.
 - UEIP Journal publishes scientific works written in the languages of Turkish and English.
 - UEIP Journal publishes two issues, as Spring (April) and Fall (October) issues, in a year electronically. Special issues can also be published, if it is deemed necessary.
 - UEIP Journal does not accept an article for a specific issue. It is always possible to make submissions.
 - UEIP Journal is published by using the TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark system. All the processes related to the article are carried out via Dergipark system.
 - UEIP Journal is published from the web address of <http://dergipark.gov.tr/ueip>.
 - The authors of the submissions made to the UEIP Journal guarantees that they do not publish their articles in Turkish or any other language in Turkey or abroad before and they do not submit their articles any other journal to be published or their article is not accepted for publication in another journal.
 - Authors holds the copyright of their works and they give the first publication right to the UEIP Journal.
 - All the legal and scientific responsibility related to the content of the published articles belongs to the author.
 - UEIP Journal does not pay any royalty to the authors.
 - UEIP Journal does not charge any fee (application fee, evaluation fee, publication fee, cost, etc.) and another benefit from the authors.
 - The articles published in the UEIP Journal can be used by making references.
 - UEIP Journal allows the use of the articles for the purposes of reading, downloading, copying, sharing and printing, as well as for any other legal purposes.
 - UEIP Journal is committed to make publication according to the publication ethics and all the articles submitted to the journal are exposed to plagiarism check.
 - Editor controls the properness of an article in terms of the Journal's scope; the uploading of the article to the system in a correct way and in line with the article submission rules.
 - UEIP Journal uses double blind referee review system. The positive opinions of two referees are sought for the acceptance of an article to be published. If one of the referees gives a positive opinion, while the other one indicates a negative opinion; the article is sent to a third referee for review. Editor completes the publication process by sending the positive opinions of two referees to the Publication Board of the Journal.
 - The final decision of publication related to the articles with two positive referee opinions is given by the Publication Board of the Journal.
 - Editor can send "Acceptance to Publication Document" to the authors of the accepted articles, if it is requested.
 - The information such as name, title, e-mail can only be used for the indicated purposes of the Journal; these information cannot be used for any other purposes and cannot be shared with any other persons.
 - UEIP Journal accepts the open access principles published by the Budapest Open Access Initiative. The Journal was signed the Budapest Open Access Initiative.
 - UEIP Journal is committed to apply the highest publication ethics standards and follows the implementation manual prepared by the COPE: Committee on Publication Ethics.
 - The works published in the UEIP Journal is archived with LOCKSS (Lots Of Copies Keep Stuff Safe) system.
 - UEIP Journal is licensed with Creative Commons (CC) Attribution 4.0 International License.
 - A DOI (Digital Object Identifier System) is assigned for all the articles published in the UEIP Journal.
 - Questions, recommendations and comments can be conveyed via ueipdergisi@gmail.com.
-

Editörden

2017 yılında yayın hayatına başlayan dergimiz, Nisan 2019 tarihi itibarıyla beşinci (İlkbahar) sayısını yayınladı. Hiçbir aksaklık yaşamadan, düzenli olarak yayın hayatına devam etmenin gururu içerisindeyiz. Dergimizin yayınlanmasında emeği geçen yayın kurulu üyelerimize, danışma kurulu üyelerimize, hakemlerimize, yazarlarımıza ve okurlarımıza teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Derginin kalitesi, yayınlanan makalelerin kalitesine bağlıdır. Bu bilinç içerisinde dergimize gelen bütün makaleler editöryal ön kontrolünden geçtikten sonra alanında uzman en az iki hakemin incelemesine tabi tutulmakta ve hakem raporları doğrultusunda yayın kurulunca yayına kabul edilmektedir. Bu doğrultuda beşinci sayımızda yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin %47'sinin yayınlanması uygun bulunmuş; %33'ü reddedilmiş; %20'sinin ise hakem değerlendirme süreci devam etmektedir. Hakemlerin farklı kurumlardan olmasına büyük hassasiyet gösterilmektedir. Bu sayıda dokuz farklı üniversiteden toplam on sekiz öğretim üyesi hakem olarak dergimize katkı sağlamıştır.

Beşinci sayımızda yedi farklı üniversitenin gönderilen toplam sekiz özgün makalenin yayınlanmasına karar verilmiştir. Yayına kabul edilen makalenin gönderildiği üniversiteler şunlardır: Gaziantep Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Milli Savunma Üniversitesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi ve Yozgat Bozok Üniversitesi.

Dergimizin "tanınabilirliği" ve dergimize "erişebilirlik" hususunda da çalışmalarımız devam etmektedir. Bu kapsamda çok sayıda akademik dergiyi içinde barındıran DOAJ'a yaptığımız başvuru kabul edildi ve 14 Mart 2019 tarihi itibarıyla ilgili indeks tarafından dergimiz taranmaya başlanmıştır. Ayrıca TÜBİTAK ULAKBİM TR DİZİN'in dergimizi izleme süreci de devam etmektedir. Bir diğer güzel gelişme ise dergimizde yayınlanmış makalelere yapılan atıfların her geçen gün artmasıdır.

Beşinci sayımızın bilim dünyasına hayırlı olmasını diliyor, okurlarımızın değerli görüş ve önerilerini bekliyoruz...

Paylaşmak Güzeldir...

Doç.Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Editör

From the Editor

International Journal of Economics, Business and Politics (UEIP), published regularly since 2017, has delivered its fifth (Spring) issue by April 2019. We are bearing the honour of publishing our journal regularly without any setbacks. We are sending our graditudes to the members of the publication and advisory boards, referees, authors and readers for their contributions to the journal.

The quality of a journal is closely linked with the quality of the published articles. Without any breach of this consciousness, all the works submitted to the journal are sent to two referees after the editorial check and accepted for publication by the board of publication acting upon the opinions of the referees. Accordingly, 47 % of the articles submitted for the fifth issue was accepted for publication, 33 % of them was rejected and the review process is going on for the resting 20 %. The journal puts great attention to assign referees from different institutions. In this issue, eighteen referees from nine different universities took part in the review processes.

The fifth issue covers eight original articles written by the authors from seven different universities, namely Gaziantep University, Istanbul University, National Defence University, Mugla Sıtkı Koçman University, Recep Tayyip Erdogan University, Sakarya University and Yozgat Bozok University.

We continue to pay effort in order to enhance the “awareness” and “accessibility” of the journal. In this scope, the application made to DOAJ, covering a wide variety of journals, was accepted and our journal has been indexed in DOAJ by 14 March 2019. Additionally, the following process of the journal by TUBITAK ULAKBIM/TR INDEX has been still on pace. One of the other development making us happy is the rise in the number of citations made to the published articles in the UEIP.

We hope that the fifth issue of the journal becomes a real value for the world of social sciences and we are waiting willingly for the valuable comments and opinions of our readers...

Sharing enriches.

Assoc. Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Editor

İçindekiler / Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Türkiye’de Enflasyonun Belirleyicileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı (2006:Q1-2018:Q2 Dönemi)

Determinants of Inflation in Turkey: ARDL Bounds Testing Approach (2006:Q1-2018:Q2 Period)

Nigar ALEV

1-18

Tarımsal Kalkınmada Devletçi Politikaların Önemi: Türkiye’de 1930-1939 Dönemi İçin Bir Değerlendirme

The Importance of Statism Policies for Agricultural Development: An Evaluation of Turkey’s 1930-1939

Mehmet Ali BACAKSIZ & Sezgin UYSAL

19-36

En Değerli Markalara Sahip İşletmelerin İnsan Kaynakları Uygulamaları

Human Resources Applications of Businesses Which Have Most Valuable Brands

Mahmut AKIN

37-48

Rejimin Meşruiyeti ve Enerji Güvenliği: Çin Komünist Partisinin Enerji Politikaları

Legitimacy of the Regime and Energy Security: Chinese Communist Party’s Energy Policies

Deniz İSTİKBAL

49-68

Brent Ham Petrol Getirilerinde Kaotik Dinamiklerin Araştırılması

Investigation of Chaotic Dynamics in Brent Crude Oil Returns

Emre ÜRKMEZ

69-82

Para Piyasalarında Geri Besleme Mekanizması ve Finansal Krizler

Feedback Mechanism in Money Markets and Financial Crises

Dicle ÖZDEMİR

83-94

Katar’ın Afrika Boynuzu Politikasının Arabuluculuk Kapsamında Analizi

Analysis of Qatar’s Horn of Africa Policy in the Context of Mediation

Mehmet Cem OĞULTÜRK & Fatma YILMAZ

95-108

İnsana ve Topluma Etkisi Bakımından İdeolojiyi Anlamak

Understanding the Ideology from the Perspective of Human and Society

Ali Rıza SAKLI

109-130

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

TÜRKİYE'DE ENFLASYONUN BELİRLEYİCİLERİ: ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMI (2006:Q1-2018:Q2 DÖNEMİ)**Nigar ALEV¹****Öz**

Son dönemde Türkiye ekonomisinde yaşanan fiyat istikrarsızlıklarının reel sektörü etkilemeye başlamasından dolayı politika yapıcıların fiyat istikrarsızlığına neden olan faktörleri tespit edip, buna uygun politikalar üretmesi elzem hale gelmiştir. Bu amaçla çalışmada, 2006:Q1-2018:Q2 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak Türkiye'de enflasyonun belirleyicileri ARDL Sınır Testi ile araştırılmaktadır. Çalışmada tüketici fiyat endeksi açıklanan değişken olarak alınırken, para arzı, Dolar/TL döviz kuru, döviz kuru oynaklığı, kredi ve mevduatlara uygulanan faiz oranı, GSYİH ve bütçe açığı değişkeni açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. ARDL Sınır Testinden elde edilen sonuçlar, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca uzun dönemde para arzı, bütçe açığı ve ihtiyaç kredilerine uygulanan faiz oranının enflasyon ile pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Belirsizlik ölçütü olarak çalışmaya dâhil edilen döviz kuru oynaklığının kısa ve uzun dönemde enflasyonu tetiklediği ancak bu etkinin istatistiki açıdan anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Para Arzı, Döviz Kuru Oynaklığı, ARDL Sınır Testi

DETERMINANTS OF INFLATION IN TURKEY: ARDL BOUNDS TESTING APPROACH (2006:Q1-2018:Q2 PERIOD)**Abstract**

Recently, due to the price instability in Turkey's economy began to affect the real economy, it has become essential for the policy-makers to defect the factors causing instability in the price and produce appropriate policies. For this purpose, in the study, using the quarterly data for the period 2006:Q1-2018:Q2; determinants of inflation in Turkey is being investigated by the ARDL Bounds Test. In this study, consumer price index is used as explained variable, while money supply, Dollar/TL exchange rate, exchange rate volatility, interest rate applied to loans and deposits, GDP and budget deficit variable are used as explanatory variables. The results obtained from the ARDL Boundary Test reveal the existence of a long-term relationship between the variables. In addition, in the long term, it is concluded that the interest rate applied to money supply, budget deficit and general purpose loans is positively related to inflation; in the short run, it was concluded that the money supply and budget deficit (balance) variables were positively related to inflation. It was determined that the exchange rate volatility included in the study as a criterion of uncertainty triggered inflation in the short and long term, but this effect was statistically insignificant.

Keywords: Inflation, Money Supply, Exchange Rate Volatility, ARDL Boundary Test

¹ Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, nigaralev02@gmail.com, orcid.org/0000-0002-0154-6211

1. Giriş

Ülke ekonomilerinin makroekonomik hedeflerinden biri de fiyat istikrarıdır. Fiyatlar genel düzeyinde yaşanan sürekli düşüş ve yükselmeler ekonomilerin diğer makroekonomik göstergelerini olumsuz etkilemek suretiyle topluma birçok ekonomik ve sosyal maliyet yüklemektedir. Enflasyonun fiyatlar genel düzeyinde hızlı ve sürekli artışlar yaşandığında ortaya çıkan bir olgu olduğu düşünüldüğünde, fiyat istikrarının bozulmasında önemli rol oynadığı söylenilebilmektedir. Ekonomilerde ortaya çıkan hızlı ve sürekli fiyat artışları birçok nedenden kaynaklanabilmektedir. Enflasyon, enflasyona yol açan nedenler itibarıyla, talebin çektiği ve maliyetin ittiği enflasyon olarak ikiye ayrılmaktadır. Talep enflasyonu olarak adlandırılan talebin çektiği enflasyonun arkasında, hükümet harcamalarının ve para arzının artması sonucu talep düzeyinde meydana gelen artışlar vardır. Buna karşılık maliyet enflasyonu olarak adlandırılan maliyetin ittiği enflasyonun arkasında, girdi fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan üretim maliyetlerinin artması vardır (Ünsal, 2013: 88).

Genellikle fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen artışlar, belli bir dönemde ekonomik karar birimleri tarafından gerçekleştirilen toplam harcamaların, ekonominin üretebileceği maksimum mal ve hizmet miktarından fazla olmasından kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır. Talep çekişli enflasyon, talep fazlalığından kaynaklanmış olan enflasyondur. Bir ülke ekonomisinde, üretim sürecinde eldeki var olan kaynakların neredeyse tamamına yakını kullanılıyorsa, üreticilerin artan talep karşısında üretimi fazlaştırmaması mümkün olmamaktadır. Bu nedenle üreticiler ortaya çıkan bu talep fazlasını karşılayabilmek için sınırlı miktarda üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarını arttırmakta ve böylece talep çekişli enflasyon meydana gelmiş olmaktadır. Diğer taraftan enflasyon ekonominin maliyet veya arz yönünden de meydana gelmiş olabilmektedir. Çünkü bazı ülkelerde, bazı dönemlerde toplam talep artmamasına rağmen enflasyon gözlemlenmekte ve bu dönemlerde üretim ve istihdam azalırken fiyatların yükselmiş olduğu gözlemlenmektedir. Maliyet itişli enflasyon, üretim girdilerinin fiyatlarının yükselmesi sonucu genel fiyat düzeyinin yükselmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Maliyet itişli enflasyonun temel sebebi arz şoklarıdır. Özellikle ham madde veya enerji fiyatlarındaki aşırı artışlar birim maliyetlerin ve dolayısıyla ürün fiyatlarının artmasına neden olmaktadır. 1973-1974 ile 1979-1980 yıllarındaki ham petrol fiyatlarındaki yükselişler maliyet itişli enflasyonun en güzel örneklerini oluşturmaktadır (Yıldırım-Özer, 2013: 191).

Ekonomiler için %3 ila %6 civarında enflasyon oranı makul bir orandır. Bu oranın genellikle ücretlerde artışa yol açması, yatırım ve üretimi teşvik etmesi gibi olumlu etkileri bulunmaktadır. Ancak bahsedilen makul oranların aşılması durumlarında enflasyonun ekonomiye birtakım olumsuz etkilerde bulunabileceği ifade edilmektedir (Hussain, 2005: 1-15). Enflasyonun makul oranı aşması durumunda, değişim aracı olan paranın değeri düşmektedir. Yerli parada meydana gelen değer kayıpları hem alıcı ve satıcıları etkilemekte hem de borç alan ve verenlerin kazanç ve kayıplarının değerinde belirsizlikler meydana getirmektedir. Artan belirsizlikler ise tasarruf ve yatırımların artmasını engellemektedir. Şöyle ki, enflasyonun finansal varlıkların reel getiri değerini negatif etkilemesinden ötürü tasarruflar azalmaktadır. Tasarrufların azalması ise daha düşük yatırım ve daha düşük ekonomik büyüme anlamına gelmektedir. Yüksek enflasyon, ekonomik büyümeden elde edilen kazancın aşınmasına neden olmaktadır (SPDC, 2004: 52-54). Ayrıca yüksek enflasyon zengin ve yoksul arasındaki farkın daha da genişlemesine sebep olarak fakirin daha da fakirleşmesine, zenginin daha da zenginleşmesine yol açmaktadır (Easerly-Fischer, 2001: 160-78). Enflasyonun gıda fiyatlarındaki artıştan kaynaklandığı

durumlarda, dar gelirli ailelerin bütçesinin yarısından fazlasını gıda harcamalarına ayırması sebebiyle enflasyonun yoksulları daha olumsuz etkileyeceği söylenmektedir. Bununla birlikte yüksek enflasyon durumunda sabit gelirli çalışanların gelirleri yüksek kazanç, gelir veya kar elde eden kişilere doğru yeniden dağıtılmaktadır. Bu ise ülke genelinde yüksek ve düşük gelirli bireyler arasındaki farkın açılmasına, ülke genelinde gelir dağılımının bozularak gelir adaletsizliğinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Enflasyonun bu ve buna benzer pek çok olumsuzluklara neden olmasından ötürü Türkiye ekonomisinde enflasyona sebep olan unsurların belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmada 2006:q1-2018:q2 döneminde enflasyon üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde yakın geçmişte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri de kapsayan çalışmalara ağırlık verilerek literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, çalışmada kullanılan değişkenlere ve bu değişkenlerin hangi kaynaktan elde edildiğine yer verilerek, değişkenlerin enflasyon üzerindeki etkisi tahmin edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca üçüncü bölümde enflasyon ve çalışmaya dahil edilen değişkenler arasındaki ilişkinin ölçülmesinde kullanılacak olan ARDL Sınır Testi yaklaşımından bahsedilmiştir. Daha sonra değişkenlere ait birim kök testi sonuçlarına ve ARDL Sınır Testinden elde edilen sonuçlara detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümü olan sonuç bölümünde ise analizden elde edilen sonuçların yorumlanması yapılarak bazı politika önerilerinde bulunulmuştur.

2.Literatür İncelemesi

Ülkeler fiyatlar genel düzeyinde yaşanan artış ve azalışların nedenini öğrenmek ve buna göre ekonomi politikaları üretmek istemektedirler. Bu çalışmada buna uygun olarak Türkiye’de 2006:q1-2018:q2 döneminde enflasyon üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Literatürde bu konu ile ilgili yapılmış ulusal ve uluslararası düzeyde birçok çalışma bulunmaktadır.

Muço vd. (2004), çalışmalarında Arnavutluk ekonomisi için 1990-2003 döneminde, enflasyonun belirleyicisi olarak, para politikasının etkisini araştırmaktadırlar. Bu amaçla, 1990-2003 dönemine ait yıllık verileri kullanarak VAR (Vektör Oto Regresif) modeli ile analiz gerçekleştirmişlerdir. Analizlerden elde edilen bulgular, döviz kuru istikrarının enflasyonun düşük tutulmasında kilit rol oynadığını göstermiştir. Oktayer (2010), çalışmasında bütçe açığı ve para arzının enflasyon ile olan ilişkisini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu amaçla, Türkiye’de 1987-2009 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak, Johansen Eş Bütünleşme testi ile tahmin gerçekleştirilmiştir. Tahmin sonuçları bütçe açıkları, para arzı ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu ve bütçe açıklarının enflasyon üzerinde doğrudan etkili olduğunu ortaya koymuştur. Mohanty ve John (2015), çalışmalarında Hindistan ekonomisinde enflasyonun belirleyicilerini çok değişkenli ekonometrik bir çerçevede, ilgili değişkenlere ait üç aylık verileri kullanarak belirlemeye çalışmışlardır. Ham petrol fiyatları, çıktı açığı, maliye politikası ve para politikası gibi iç enflasyonun belirleyicileri ve bu değişkenlerin enflasyon ile olan ilişkileri Yapısal Vektör Oto Regresyon (SVAR) modeli ile incelenmiştir. Analizden elde edilen bulgular üç farklı dönemde enflasyonun temel belirleyicilerinin para ve maliye politikaları olduğunu göstermiştir.

Rahimov vd. (2016), çalışmalarında Azerbaycan ekonomisinde 2003-2015 yılları arasında enflasyonun belirleyicilerini araştırmaktadırlar. TÜFE üzerinde en fazla ticaret yapılan ülkenin enflasyon oranının (TÜFE), nominal efektif döviz kurunun, para arzının (M2), reel gayri safi yurtiçi hasılanın ve kredilerin etkisini incelemek için, çeyrek dönemlik veriler kullanılarak Vektör Oto Regresyon (VAR)

yöntemi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Etki-tepki ve varyans ayrıştırma analizi, enflasyonun çoğunlukla ticaret ortaklarının ekonomisinde var olan enflasyon oranından, maliye politikasından, döviz kurundan ve Azerbaycan ekonomisinde yaşanan şoklardan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Ayrıca para politikası ve arz şoklarının enflasyonu açıklamada hiçbir şekilde rol oynamadığı da görülmüştür. Enflasyon beklentisi, dış enflasyon ve para politikası (kredi değişkeni) gibi değişkenler iç piyasalardaki enflasyonu hızlı bir şekilde arttırırken, mali değişkenlerin iç enflasyon üzerindeki etkisi nispeten daha yavaş kalmıştır. Bunların dışında çalışmada açıklayıcı değişken olarak kullanılan nominal efektif döviz kuru iç enflasyon üzerinde deflasyon etkisi yaratmıştır. Göçer vd. (2016), çalışmalarında Türkiye'deki enflasyonun oluşumuna yol açan faktörlerin neler olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Enflasyonu temsil etmede kullanılan tüketici fiyat endeksi bağımsız değişken olarak alınmıştır. Enflasyonu etkilediği düşünülen değişkenlerden yurtiçi kredi hacmi, üretici fiyat endeksi, tüketici güven endeksi ve özel tüketim vergisi bağımsız değişken olarak çalışmaya dahil edilmiştir. 2006:m1-2015:m6 dönemine ait aylık veriler kullanılarak, TÜFE üzerinde yurtiçi kredi hacmi, üretici fiyat endeksi, tüketici güven endeksi ve özel tüketim vergisinin etkisi Dinamik Sıradan En Küçük Kareler yöntemi ile analiz edilmiştir. Analizlerden elde edilen sonuçlar, uzun dönemde enflasyonun en önemli belirleyicilerinin yaşanan maliyet artışları ve tüketicilerden alınan vergiler olduğunu göstermiştir. Ellahi (2017), çalışmasında Pakistan ekonomisinde 1975-2015 dönemi için enflasyonun belirleyicilerini araştırmaktadır. Enflasyon oranı bağımlı değişken olarak alınırken; para arzı, kamu harcamaları, mal ve hizmet ithalatı ve GSYİH bağımsız değişken olarak alınmıştır. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif tahmin yöntemi ile bağımsız değişkenlerin her birinin, kısa ve uzun vadede, enflasyon üzerindeki etkisi ölçülmek istenmiştir. Analizlerden elde edilen bulgular, para arzının enflasyon üzerinde anlamlı ve negatif etkide bulunduğunu, kamu harcamalarının ise enflasyon üzerinde anlamlı ve pozitif etkide bulunduğunu göstermiştir. Bununla birlikte sonuçlar, GSYİH'nin enflasyon üzerinde negatif, mal ve hizmet ithalatının ise pozitif etkisinin olduğunu ortaya koyarken; çalışmada kullanılan açıklayıcı değişkenlerin kısa dönemde enflasyon üzerinde herhangi anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Eren vd. (2017), çalışmalarında Türkiye ekonomisinde gıda enflasyonu üzerinde etkili olan faktörleri belirlemeye çalışmaktadırlar. Açıklanan değişken olarak tüketici fiyat endeksi alınmıştır ve TÜFE gıda sepetinin yaklaşık yarısını kapsayan seçilmiş ürünlerden oluşmaktadır. Çalışmada 1994-2016 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak TÜFE üzerinde etkili olduğu düşünülen üreticiye ödenen fiyat, üretim, ihracat ve ithalat miktarları arasındaki ilişki Panel Vektör Otoregresif modeli ile tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarından elde edilen bulgular, TÜFE'yi etkileyen faktörlerin önem derecesine göre sırasıyla üreticiye ödenen fiyat ve yurtiçine arz edilen üretim miktarı olduğunu göstermiştir. Bane (2018), Etiyopya'daki enflasyonun belirleyicilerini 1975-2015 dönemi için yıllık veriler kullanmak suretiyle araştırmıştır. Çalışmada ARDL Sınır Testi yaklaşımı ile enflasyon konusundaki parasal ve yapısal görüşler sentezlenmiştir. Bulgular, Etiyopya'da enflasyon dinamiklerinin hem parasal hem yapısal faktörler olduğunu göstermektedir. Yani kısa ve uzun dönemde enflasyon sadece kredi ve para basımı şeklinde oluşan parasal genişleme, kamu harcamaları ve reel faiz gibi parasal faktörlerden etkilenmemekte aynı zamanda reel sektörde (tarımsal GSYİH) yaşanan şok vb. yapısal faktörlerden de etkilenmektedir.

Aşağıdaki Tablo 1, ele alınan çalışmalarda hangi değişkenlerin kullanıldığını, çalışmanın hangi dönemleri kapsadığını, çalışmada hangi analiz yönteminin kullanıldığını ve analizlerden elde edilen sonuçların neler olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar	Dönem	Yöntem	Değişkenler	Sonuç
Cottarelli-Griffiths, (1998)	1993-1996	Panel Veri Analizi	Bütçe dengesi, işsizlik oranı ve kamu menkul kıymetler piyasasının gelişim seviyesi	Analizlerden elde edilen sonuçlar, menkul kıymetler piyasasının gelişmediği ülkelerde bütçe açıklarının enflasyon üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Merkez bankasının bağımsızlığı, döviz kuru rejimi ve sermaye hareketlerinin serbestliği de enflasyonu etkileyen diğer faktörler olarak belirlenmiştir.
Laryea-Sumaila, (2001)	1992:q1-1998:q4	Hata Düzeltme Modeli	Döviz kuru, para arzı (M1 ve M2) ve GDP	Analizden elde edilen sonuçlar, Tanzanya'daki enflasyonun kısa ve uzun vadede parasal faktörlerden daha çok etkilendiğini, döviz kurundaki değerlendirme ve değer kaybından daha düşük oranda etkilendiğini ortaya koymuştur.
Catao-Terrones, (2005)	1960-2001	Panel Veri Analizi	TÜFE, M1/GDP, merkezi hükümet harcamaları/GDP, genel bütçe harcamaları/GDP, dışa açıklık, petrol fiyatları	Çalışmadan elde edilen sonuçlar, mali açıklar ile enflasyon arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğunu göstermiştir.
Kandil-Moesy, (2009)	1970-2007	Hata Düzeltme Modeli	Enflasyon oranı, ticaret ortaklarının enflasyon oranı, döviz kuru, para arzı ve kamu harcamaları	Hata Düzeltme tekniğinden elde edilen sonuçlar; ticaret ortaklarının enflasyon oranı, döviz kurunda yaşanan değer kayıpları, para arzı artışı ve kamu harcamalarındaki artışların GCC ülkelerindeki enflasyonun temel belirleyicileri olduğunu göstermiştir.
Oktayer, A. (2010)	1987-2009	Johansen Eşbütünleşme	Enflasyon, para arzı ve bütçe açığı	Tahmin sonuçları bütçe açıkları, para arzı ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu ve bütçe açıklarının enflasyon üzerinde doğrudan etkili olduğunu ortaya koymuştur.
Altowajri, (2011)	1996:q1-2010:q4	Eşbütünleşme Analizi	Para arzı, faiz oranı, petrol harici GDP, döviz kuru, petrol fiyatları	Çalışmadan elde edilen sonuçlar, dolar da meydana gelen değer kayıpları ile dünya fiyatlarında yaşanan yükselişlerin Suudi Arabistan'da kısa ve uzun dönemde enflasyonun en önemli belirleyicileri olduğunu göstermiştir.
Phan, (2014)	1996:q1-2012:q4	VAR, SVAR	Politika faiz oranı, parasal şoklar, dünya fiyatları, ticaret ortaklarının enflasyon oranı, çıktı (üretim) şokları, faiz oranı	Çalışmadan elde edilen sonuçlar, Vietnam'da para arzı şoklarına enflasyon tepkilerinin makul olduğunu, politika faiz oranının enflasyon oluşumunda önemli bir veri olduğunu, ticaret ortaklarının fiyat seviyesi ve çıktı şoklarının enflasyon üzerinde güçlü bir etkisinin olduğunu gösterirken, uluslararası petrol ve pirinç fiyatlarının ise enflasyon üzerinde sistematik bir etkisinin olmadığını göstermiştir.
Mohanty-John, (2015)	1996:q1-2014:q3	SVAR	Enflasyon-TEFE, enflasyon-GDP deflâtörü, petrol fiyatları, çıktı açığı, bütçe kısıdı, politika faiz oranı	Analizlerden elde edilen sonuçlara göre, bütçe açıkları 2011-2012 yılında enflasyonun en önemli belirleyicisidir. Para politikasının enflasyon oranı üzerindeki etkisi değişmezken, çıktı açığının etkisi ise zayıflamıştır.

Tablo 1'in Devamı: Literatür Taraması

Yazar	Dönem	Yöntem	Değişkenler	Sonuç
Bayramoğlu Tay-Koç Yurtkur, (2015)	1999:m2-2016:m6	VAR	Sanayi ürünleri fiyatları, Dolar kuru, Euro kuru, petrol fiyatı, uluslararası gıda fiyatı ve tarımsal üretici fiyatları	Analizlerden elde edilen sonuçlar, Türkiye'de gıda ürünleri fiyatlarını etkileyen değişkenlerin Dolar kuru, Euro kuru, petrol fiyatı, uluslararası gıda fiyatları olduğunu göstermiştir. Ayrıca sonuçlar, tarımsal üretici fiyatlarının sınırlı ölçüde gıda ürünleri fiyatı üzerinde etkisinin olduğunu göstermiştir. Tarımsal ürünlerin fiyatlarını etkileyen değişkenler ise sırasıyla gıda sanayi fiyat endeksi, petrol fiyatı, uluslararası gıda fiyatı, Dolar ve Euro kurudur.
Sürekcü Yamaçlı-Saatçi, (2016)	2004-2015	ARDL Analiz Yöntemi	TÜFE, UFE, çıktı açığı, kapasite kullanım oranı, para arzı, işsizlik oranı, yurtiçi kredi hacmi ve faiz oranı	Analiz sonuçlarından, enflasyonun gecikmeli değerleri ile kapasite kullanım oranı ve üretici enflasyonu değişkenleri tüketici enflasyonunu açıklayan temel değişkenler olarak belirlenmiştir.
Göçer vd., (2016)	2006:m1-2015:m6	Dinamik Sıradan EKK	TÜFE, yurtiçi kredi hacmi, üretici fiyat endeksi, tüketici güven endeksi ve özel tüketim vergisi	Analizlerden elde edilen sonuçlar, uzun dönemde enflasyonun en önemli belirleyicilerinin yaşanan maliyet artışları ve tüketicilerden alınan vergiler olduğunu göstermiştir.
Rahimov vd., (2016)	2003-2015	VAR Analizi	Enflasyon oranı, ticaret yapılan ülkenin enflasyon oranı, nominal efektif döviz kuru, para arzı (M2), reel GDP (petrol hariç), krediler	Analizlerden elde edilen sonuçlardan; ticaret ortağı olunan ülkelerin enflasyon oranı, ülkede uygulanan maliye politikası, döviz kuru ve ülkede yaşanan şokların enflasyonun temel belirleyicileri olduğu anlaşılmıştır. Para arzında yaşanan değişimler ile arz şokları ise enflasyonu açıklamada önemli bir rol üstlenmemişlerdir.
Eren vd., (2017)	1994-2016	Panel Vektör Otoregresyon	TÜFE, üreticiye ödenen fiyat, üretim, ihracat ve ithalat miktarları	Tahmin sonuçlarından elde edilen bulgular, TÜFE'yi etkileyen faktörlerin önem derecesinde göre sırasıyla, üreticiye ödenen fiyat ve yurtiçi arz edilen üretim miktarı olduğunu göstermiştir.
Ellahi (2017)	1975-2015	ARDL	Enflasyon, para arzı, kamu harcamaları, mal ve hizmet ithalatı ve GSYİH	Analizlerden elde edilen sonuçlar, para arzının enflasyon üzerinde anlamlı ve negatif etkide bulunduğunu; kamu harcamalarının enflasyon üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca sonuçlar, GSYİH'nin enflasyon üzerinde negatif mal ve hizmet ithalatının ise pozitif etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Analizlerden elde edilen sonuçlar hiçbir değişkenin kısa dönemde enflasyon üzerinde anlamlı etkisinin olmadığını göstermiştir.
Bane, (2018)	1975-2015	ARDL	Para arzı, reel faiz oranı, kamu harcamaları, GDP	Çalışmadan elde edilen bulgular, Etiyopya'daki enflasyonun temel belirleyicilerinin hem parasal hem de yapısal faktörler olduğunu göstermiştir. Ayrıca sonuçlar, enflasyonun parasal belirleyicilerinin para arzı ve reel faiz oranı olduğunu ortaya koymuştur.

3. Ekonometrik Analiz

3.1. Veri Seti

Türkiye ekonomisi için 2006:q1-2018:q2 döneminde, enflasyonun belirleyicilerinin araştırılmasına yönelik yapılan bu çalışmada çeyrek dönemlik veriler kullanılmıştır. Kurulan modelde bağımlı değişken olarak tüketici fiyat endeksi (TÜFE) alınırken, bağımsız değişken olarak bankalarca ihtiyaç kredilerine uygulanan kredi faiz oranı, bankalarca açılan 1 ay vadeli mevduatlara uygulanan faiz oranı, bütçe açığı, gelir yöntemi ile hesaplanan cari fiyatlarla GSYİH, nominal Dolar/TL satış kuru, nominal döviz kuru üzerinden standart sapma yöntemi ile hesaplanan döviz kuru oynaklığı ve M1 para arzı alınmıştır. Değişkenlere ait veriler TÜİK ve Merkez Bankası'nın resmi internet sitelerinin veri tabanlarından elde edilmiştir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Kod	Açıklama	Dönem	Kaynak
ENF	Fiyat Endeksi (Tüketici bazlı 2003=100)	2006:q1-2018:q2	TÜİK
KFAIZ	Bankalarca TL cinsinden kredilere (ihtiyaç) uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranı	2006:q1-2018:q2	TCMB
MFAIZ	Bankalarca açılan 1 aya kadar vadeli mevduatlara uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranı	2006:q1-2018:q2	TCMB
BUD	Genel bütçe dengesini (açığı)	2006:q1-2018:q2	TCMB
GDP	Gelir yöntemi ile hesaplanan GSYİH (cari fiyatlarla)	2006:q1-2018:q2	TÜİK
KUR	Dolar/TL satış kuru	2006:q1-2018:q2	TCMB
M1	Para arzı	2006:q1-2018:q2	TCMB
VOL	Nominal Dolar kapanış fiyatı üzerinden standart sapma yöntemi ile hesaplanan oynaklık	2006:q1-2018:q2	Yazarın Hesaplaması

Bankaların ihtiyaç kredilerine uygulamış oldukları faiz oranlarının artması ile müşterilerin alabileceği kredi miktarında düşüşler yaşanabilmektedir. Bu ise daha az harcama yapılmasına ve fiyatlar genel düzeyinin daha az artmasına yol açabilmektedir. Böylece, bu değişkene ait katsayı işaretinin negatif olması beklenmektedir. Bankalar tarafından açılan vadeli mevduatlara uygulanan 1 aya kadar vadeli ağırlıklı ortalama faiz oranının artması, piyasadan daha fazla TL'nin çekilmiş olmasına ve daha az harcama yapılmasına neden olabilmektedir. Ancak müşteriler tarafından elde edilen faiz gelirlerinin her vade sonunda çekilip harcanması veya kredilere uygulanan kredilerin maliyetleri arttırıcı etki yapması ihtimalinde bulunmaktadır. Bu nedenle bu değişkenlere ait katsayıların işaretinin negatif veya pozitif olması beklenmektedir.

Hükümetin yapmış olduğu harcamaların artması bütçe açığını arttırmakta buda enflasyona baskı kurmaktadır. Harcamalar üretim kaynaklı yapılmamışsa bütçe açığının enflasyon üzerinde pozitif etkide bulunacağı beklenmektedir. Bu nedenle bütçe kısıdı değişkenine ait katsayının pozitif veya negatif olması beklenmektedir. Yatırım ve üretim sonucunda Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın artmış olması enflasyonu hafifleten bir unsur olarak görülebilmektedir. Ancak GSYİH'nin artmış olması bir yandan da yurtiçi talebi arttırmakta ve enflasyon üzerinde artış yönlü baskı uygulayabilmektedir. Bu nedenle GSYİH değişkenine ait katsayının pozitif veya negatif olması beklenmektedir. Dolaşımdaki para ile müşterilerin bankalarda açmış olduğu yerli ve yabancı para birimi cinsinden mevduatların toplamını gösteren M1 para arzı değişkeninin enflasyon üzerinde pozitif etki

yapması, yani enflasyonu arttırması beklenmektedir. Dış ekonomik göstergelerden biri olan döviz kuru ülkenin yerli para birimini etkileyebilmektedir. Dolar/TL kurundaki artışlarla beraber TL'deki değer kaybının devam etmesi enflasyona maliyet baskısı kurabilmektedir. Ayrıca eğer ülke ithalata bağımlı bir ülke ise döviz kurunda yaşanan artışlar dış talebi azaltarak yurtiçi talebi arttırmaktadır. Bu nedenle döviz kurunun enflasyon üzerinde pozitif etkide bulunacağı, yani enflasyonu arttıracığı beklenmektedir. Döviz kuru oynaklığı çalışmada belirsizlik ölçütü olarak kullanılmaktadır. Bir ülkede doların ne olacağı konusunda herhangi bir öngöründe bulunulamıyorsa yatırımcılar açısından oluşan güvensizlik durumu yatırımlar ve tasarrufların azalmasına bu ise daha az ekonomik büyümeye neden olabilecektir. Bu nedenle bu değişkene ait katsayının işaretinin de pozitif olması beklenmektedir.

3.2.Yöntem

Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (ARDL) Sınır Testi yaklaşımı, eşbütünleşme testine dayalıdır ve Peseran ve Peseran (1997: 979), Peseran ve Smith (1998:471-505), Peseran ve Shin (1999: 371-413) ve Peseran vd. (2001: 289-326) tarafından ampirik çalışmaların kolaylaştırılması için geliştirilmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli etkileşimleri inceleyen diğer testler; hata terimi kalıntılarına birim kök testi uygulanması yöntemine dayanan Engle-Granger (1987) testi, en çok benzerlik yöntemine dayalı Johansen-Juselius (1990: 169-210) ve Johansen (1988: 231-254; 1991: 1551-1580) testleridir. Bu testlerin tutarlı ve mantıklı sonuçlar verebilmesi için serilerin aynı dereceden durağan olması yani aynı dereceden bütünlünen olması gerekmektedir. Diğer eşbütünleşme test teknikleri ile karşılaştırıldığında bazı avantajlara sahip olan ARDL testi, analizlerde kullanılan serilerin her ikisinin düzeyde durağan I(0) veya her ikisinin birinci farkta durağan I(1) olması durumları ile serilerden bazılarının düzeyde durağan I(0) ve bazılarının birinci farkta durağan I(1) olması durumlarında kullanılmaktadır. Bu testin diğer bir avantajı, bu testten örneklem sayısının küçük olduğu durumlarda da kullanılabilen ve tutarlı sonuçlar alınabilmektedir.

ARDL tahmin yöntemi ile incelenecek olan kısıtsız hata düzeltme modeli (UECM),

$$\begin{aligned} \Delta LENF_t = & a_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta LENF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta LKFAIZ_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} \Delta LMFAIZ_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta M1_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{5i} \Delta BUD_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{6i} \Delta LKUR_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{7i} \Delta LGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{8i} \Delta LVOL_{t-i} \\ & + \delta_1 LENF_{t-1} + \delta_2 LKFAIZ_{t-1} + \delta_3 LMFAIZ_{t-1} + \delta_4 LM1_{t-1} + \delta_5 LBUD_{t-1} + \delta_6 LKUR_{t-1} + \delta_7 LGDP_{t-1} \\ & + \delta_8 LVOL_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (1)$$

olarak oluşturulmuştur. 1 nolu eşitlikte yer alan a_0 ; sabit terimi, Δ ; değişkenlerin ilk farklarını, ε ise hata terimini ifade etmektedir. Ayrıca ENF; tüketici fiyat endeksini, KFAIZ; bankalarca ihtiyaç kredilerine uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranını, MFAIZ; bankalar tarafından 1 ay vadeli mevduatlara uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranını, M1; para arzı büyüklüğünü, BUD; bütçe açığını (dengesini), LKUR; nominal dolar kurunun satış değerini (Dolar/TL), GDP; Gayri Safi Yurtiçi Hâsılayı, VOL; nominal döviz kurundan elde edilen oynaklık derecelerini göstermektedir.

ARDL Sınır Testi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. ARDL testini uygularken yapılması gereken ilk işlem, modelde yer alan ve m olarak ifade edilen gecikme uzunluklarını bulmaktır.

Gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz-Bayesian Kriteri (SBC) ve Hannan-Quinn Information (HQ) kriterleri ile belirlenmektedir. ARDL eş-bütünleşme yönteminin Sınır Testi Wald veya F testi istatistiklerine göre yapılmaktadır. Eş-bütünleşme olmadığı temel hipotezi,

$$H_0 : \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = \delta_4 = \delta_5 = \delta_6 = 0$$

olarak kurulur (Çağlayan, 2006: 426).

Hata düzeltme modeli, uzun dönem bilgilerinin kaybedilmesine izin vermeksizin, kısa dönem dinamikleri ile uzun dönem eşitliğini birleştirir. Sınır testinin tahmin edilmesiyle elde edilen F istatistik değeri üst sınır değeri ile karşılaştırılır. Pesaran ve Pesaran (1997); Pesaran, Shin, ve Smith, (2001). Eğer hesaplanan F-istatistik değeri üst sınır değerinden daha büyükse, eşbütünleşme ilişkisi yoktur savını savunan sıfır hipotezi reddedilmekte ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu söylenilmektedir.

Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin incelenmesi için kullanılan ARDL modeli aşağıdaki gibidir:

$$LENF_t = a_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} LENF_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_{2i} LKFAIZ_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} LMFAIZ_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{4i} M1_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{5i} BUD_{t-i} + \sum_{i=0}^r \beta_{6i} LKUR_{t-i} + \sum_{i=0}^s \beta_{7i} LGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^y \beta_{8i} LVOL_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

biçiminde tahmini gerçekleştirilecektir. ARDL modelinde gecikme uzunluklarını belirleyebilmek için yine Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwartz-Bayesian Kriteri (SBC) kullanılmaktadır. Modelde yer alan değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi ise ARDL yaklaşımındaki hata düzeltme modeli ile incelenecektir.

Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisinin incelenmesi için kullanılan ARDL modeli aşağıdaki gibidir:

$$\Delta LENF_t = a_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta LENF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta LKFAIZ_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} \Delta LMFAIZ_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta M1_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{5i} \Delta BUD_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{6i} \Delta LKUR_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{7i} \Delta LGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{8i} \Delta LVOL_{t-i} + \beta_{ECM} ECM_{t-1} \quad (3)$$

Modelde yer alan *ECM*, hata giderme terimidir. Bu değişkene ait katsayısı (β), kısa dönemde meydana gelen dengeden sapmanın ne kadarlık bir kısmının uzun dönemde düzeleceğini açıklamaktadır. Hata düzeltme modelinde tutarlılığın gerçekleştirilmesi için modelde yer alan *ECM* terimine ait katsayının işaretinin negatif ve anlamlı olması beklenir.

3.3. Bulgular

Durağan olmayan zaman serileriyle çalışma yapılması halinde sahte regresyon problemi ortaya çıkabilmektedir (Granger ve Newbold, 1974: 111-120). Sahte regresyon probleminin önüne geçilmesi için zaman serilerinin kullanıldığı ekonometrik çalışmalara, analizlerde kullanılan serilerin durağanlığının tespit edilmesiyle başlanması geleneksel bir hale gelmiştir. Verilerin birim köklü olmama şartları aşağıdaki gibi gösterilir (Gujarati, 2012: 814-818).

$$\text{“Sabit aritmetik ortalama: } E(Y_t) = \mu \text{”} \quad (4)$$

$$\text{“Sabit varyans: } \text{Var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \text{”} \quad (5)$$

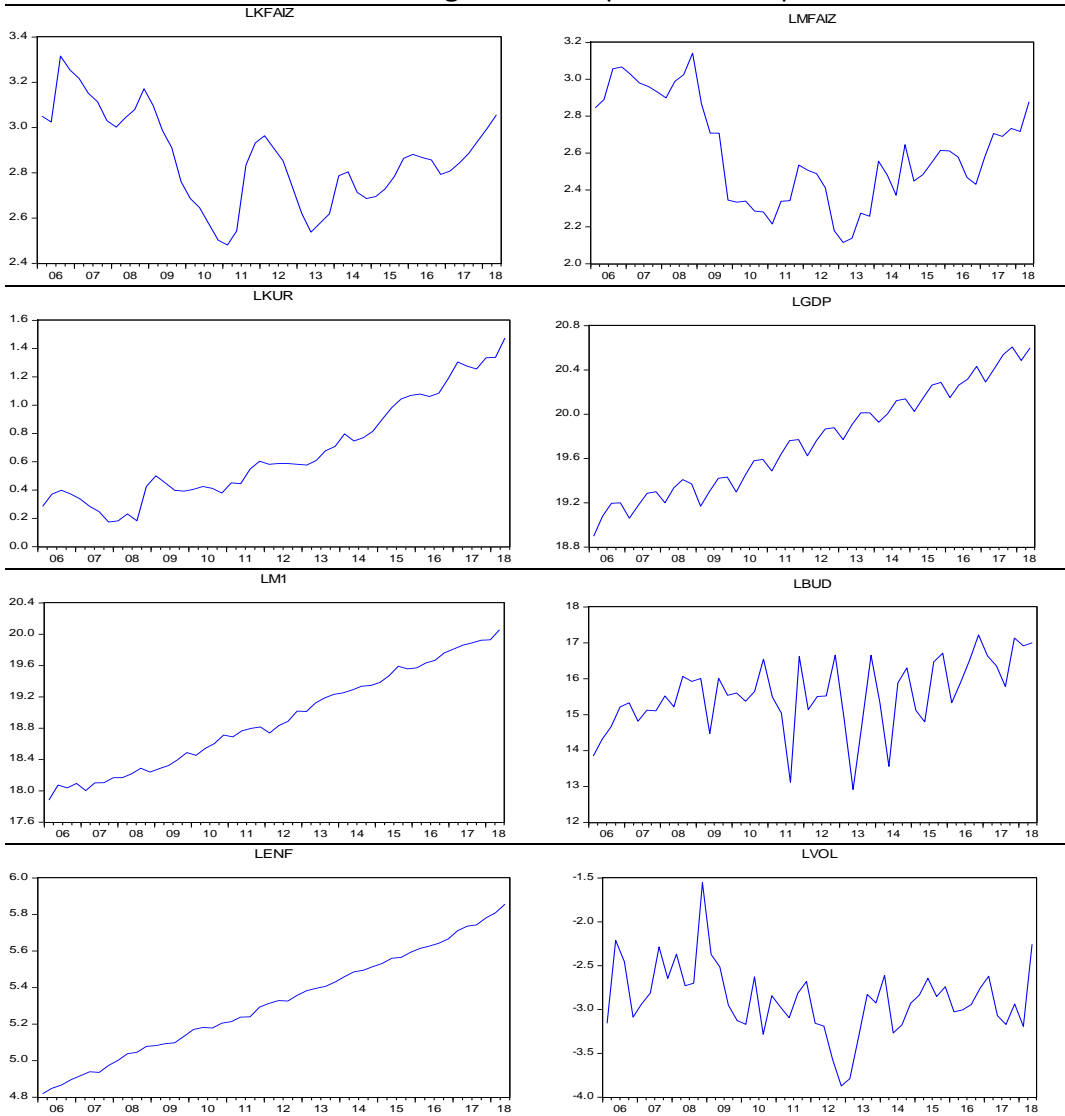
$$\text{“Gecikme mesafesine bağlı kovaryans : } \gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu)] \text{”} \quad (6)$$

k: bütün t değerleri için gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Ekonometrik çalışmalarda zaman serilerinin durağanlığının, yani değişkenlerin birim kök içerip içermediklerinin kontrol edilmesinde birçok farklı test yöntemi geliştirilmiştir. Bu yöntemler içerisinde en sık kullanılan test yöntemi Dickey ve Fuller tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testidir (1981: 1057-1072). Ancak Phillips-Perron (1988) ADF testinin çalışma döneminde yapısal kırılmanın olması durumlarında başarılı sonuçlar vermediğini tespit etmiştir. ADF testinin başarısız olma ihtimaline karşı çalışmada birim kök test yöntemi olarak Phillips-Perron testide kullanılmıştır.

Serilere biçimsel bir sınama uygulamadan önce grafik yöntemiyle durağanlık sınanması yapılabilmektedir. Aşağıdaki grafikte lenf, lkfaiz, lmfaiz, lbud, lm1, lgdp, lkur ve lvol değişkenlerine ait grafikler sunulmaktadır.

Grafik 1: Durağanlık Analizi (Grafik Yöntemi)

ADF birik kök testi sonuçlarının incelendiği Tablo 3'e bakıldığında enflasyon, kredi faiz oranı, M1 para arzı, mevduat faiz oranı ve nominal döviz kuru değişkenlerine ait sabitli ve sabitli&trendli modelin test sonuçlarından %5 önem düzeyinde ADF testine ait sıfır hipotezinin "H0: seride birim kök yoktur" reddedildiğini, yani bu serilerin birinci farkları alındıklarında durağan hale geldikleri görülmektedir. Aynı şekilde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değişkenine ait sabitli&trendli modelin test sonuçlarından ve bütçe açığı ve döviz kuru volatilitesi değişkenlerine ait sabitli ve sabitli&trendli modelin test sonuçlarından %5 önem düzeyinde ADF testine ait sıfır hipotezinin "H0: seride birim kök yoktur" kabul edildiğini yani bu serilerin düzey değerinde durağan oldukları görülmektedir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzye Değerler		Birinci Farklar		Bütünleşme Derecesi
	Sabitli	Sabitli & Trendli	Sabitli	Sabitli & Trendli	
LENF	0.7064 (0.9911)	-2.1382 (0.5122)	-6.3310 (0.0000)	-6.5075 (0.0000)	I(1)
LKFAIZ	-2.2696 (0.1857)	-2.1630 (0.4986)	-4.5832 (0.0005)	-4.6144 (0.0029)	I(1)
LMFAIZ	-1.5306 (0.5099)	-1.1522 (0.9090)	-6.9864 (0.0000)	-7.1122 (0.0000)	I(1)
LGDP	0.4332 (0.9824)	-6.5299 (0.0000)	-16.6919 (0.0000)	-17.8105 (0.0000)	I(0)
LKUR	-0.7597 (0.8214)	-2.4580 (0.3467)	-7.9994 (0.0000)	-8.4148 (0.0000)	I(1)
LBUD	-5.1342 (0.0001)	-5.9721 (0.0000)	-10.6152 (0.0000)	-10.4904 (0.0000)	I(0)
LM1	1.2177 (0.9979)	-3.4171 (0.0608)	-10.6892 (0.0000)	-10.8624 (0.0000)	I(1)
LVOL	-4.0057 (0.0030)	-4.1702 (0.0096)	-9.2234 (0.0000)	-9.1266 (0.0000)	I(0)

PP birik kök testi sonuçlarının incelendiği Tablo 4'e bakıldığında, elde edilen sonuçların ADF testine ait sonuçlarla paralellik gösterdiği görülmektedir. Enflasyon, kredi faiz oranı, M1 para arzı, mevduat faiz oranı ve nominal döviz kuru değişkenlerine ait sabitli ve sabitli&trendli modelin test sonuçlarından %5 önem düzeyinde PP testine ait sıfır hipotezinin "H0: seride birim kök yoktur" reddedildiğini, yani bu serilerin birinci farkları alındıklarında durağan hale geldikleri görülmektedir. Aynı şekilde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değişkenine ait sabitli&trendli modelin test sonuçlarından ve bütçe açığı ve döviz kuru volatilitesi değişkenlerine ait sabitli ve sabitli&trendli modelin test sonuçlarından %5 önem düzeyinde PP testine ait sıfır hipotezinin "H0: seride birim kök yoktur" kabul edildiğini yani bu serilerin düzey değerinde durağan oldukları görülmektedir.

Tablo 4: PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzyer Değerler		Birinci Farklar		Bütünleşme Derecesi
	Sabitli	Sabitli & Trendli	Sabitli	Sabitli & Trendli	
LENF	1.3305 (0.9985)	-2.2626 (0.4456)	-9.2948 (0.0000)	-11.8707 (0.0000)	I(1)
LKFAIZ	-1.7928 (0.3797)	-1.1508 (0.9093)	-4.610 (0.0005)	-4.4957 (0.0040)	I(1)
LMFAIZ	-1.6403 (0.4547)	-1.2725 (0.8831)	-6.9982 (0.0000)	-7.1129 (0.0000)	I(1)
LGDP	-0.5916 (0.8629)	-5.8026 (0.0001)	-17.8237 (0.0000)	-19.8104 (0.0000)	I(0)
LKUR	-0.7600 (0.8213)	-2.4580 (0.3467)	-7.9994 (0.0000)	-8.3611 (0.0000)	I(1)
LBUD	-5.1385 (0.0001)	-5.9812 (0.0000)	-16.614 (0.0000)	-16.3794 (0.0000)	I(0)
LM1	1.5207 (0.9992)	-3.2534 (0.0863)	-11.6810 (0.0000)	-14.7282 (0.0000)	I(1)
LVOL	-4.0086 (0.0030)	-4.2004 (0.0089)	-13.4108 (0.0000)	-14.5123 (0.0000)	I(0)

ARDL testinin uygulanmasından önce yapılması gereken ilk işlem model için uygun olan gecikme uzunluğunu belirlemektir. Bu işlem yapılırken değişkenler farklı gecikme uzunlukları ile sınanmakta ve Akaike bilgi ölçütü, Schwarz bilgi ölçütü veya Hannan-Quinn bilgi ölçütlerine göre en düşük değeri veren gecikme uzunluğu en uygun gecikme uzunluğu olarak alınmaktadır. Çalışmada uzun dönemli ilişkinin analizinde Schwarz bilgi ölçütü dikkate alınmıştır. Bu işlem, Kamas ve Joyce'un yapmış oldukları nedensellik analiz yöntemlerinde gecikme uzunluğu sayısının tespit edilmesi konusunda tavsiye ettiği bir yöntem ile gerçekleştirilmiştir (1993: 747-768). Schwarz bilgi ölçütünün dikkate alındığı test sonuçları Tablo 5'de gösterilmektedir. Schwarz bilgi ölçütünün minimum olduğu 1 gecikme değeri en uygun gecikme uzunluğu olarak alınmıştır.

Tablo 5: Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	SC	LM
1	-14.07715*	2.1423 (p=0.1522)
2	-12.18122	6.1196 (p=0.0015)
3	-11.98401	0.6134 (p)0.6125)
4	-13.12005	4.4576(p=0.0234)

Not: SC: Schwarz bilgi ölçütü bilgi ölçütünü; (*)ölçüt tarafından seçilen gecikme sırasını göstermektedir.

ARDL modelinde gecikme uzunlukları yine Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz-Bayesian Kriteri (SBC) dikkate alınarak belirlenmektedir. Optimal gecikme uzunluğunun 1 olarak alındığı bu işlem sonucunda (2) numaralı denklemin; enflasyon farkı değişkeninin 1, bütçe açığı değişkeninin 1, GSYİH değişkeninin 0 kredi faiz oranı değişkeninin 1, nominal döviz kuru değişkeninin 1, para arzı değişkeninin 0, mevduat faiz oranı değişkeninin 1 ve döviz kuru oynaklığı değişkeninin 0 gecikmeli değeri ile tahmin edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Tahmin edilecek model, ARDL (1,1,0,1,1,0,1,0) modelidir.

Tablo 6: Sınır Testinde Hesaplanan Sonuçlar

k	F Test İstatistiği	Kritik Değerler %5		Kritik Değerler %10	
		Alt Sınır I (0)	Üst Sınır I (1)	Alt Sınır I (0)	Üst Sınır I (1)
7	11.79	2.17	3.21	1.92	2.89

Tablo 6'da gerek %5 ve gerekse %10 önem seviyesine göre hesaplanan F değeri (11.79) tablodan elde edilen üst sınır değerlerinden (3.21 ve 2.89) büyüktür. Bu durumda serilerin I(0), I(1) veya aynı seviyede eşbütünleşen olup olmamalarına bakılmaksızın “değişkenler arasında eş-bütünleşme yoktur” temel hipotezi reddedilmekte ve değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna varılmaktadır. Hesaplanan F değerine göre; bağımlı değişken (enflasyon: TÜFE) ile bağımsız değişkenler (kredi faiz oranı: lkfaiz, mevduat faiz oranı: lmfaiz, para arzı: lm1, bütçe açığı: lbud, nominal döviz kuru: lkur, döviz kuru oynaklığı: lvol, GSYİH: lgdp) arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunması sonrasında değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin incelenmesi gerçekleştirilebilmektedir.

Tablo 7: Kısıtsız ARDL Modeli Sonuçları

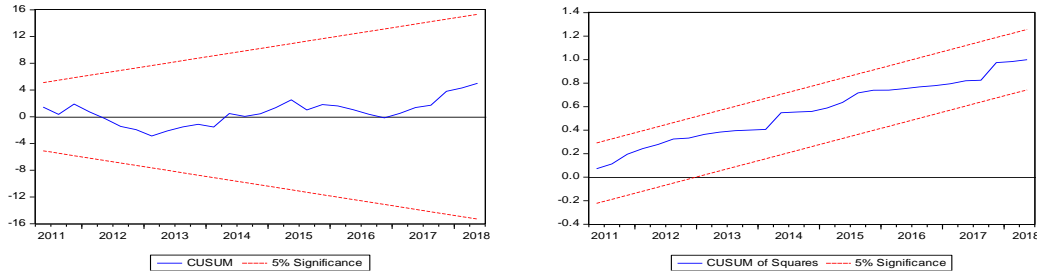
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	Olasılık
LENF(-1)	0.849253	0.059354	14.30823	0.0000*
LBUD	0.003809	0.00223	1.708577	0.0964**
LBUD(-1)	0.003264	0.002493	1.309377	0.1989
LGDP	-0.069299	0.035311	-1.96255	0.0577*
LKFAIZ	0.02446	0.035521	0.688603	0.4956
LKFAIZ(-1)	0.059165	0.032531	1.81872	0.0775**
LKUR	0.000829	0.048267	0.017166	0.9864
LKUR(-1)	-0.063944	0.043105	-1.48345	0.1469
LM1	0.153659	0.046672	3.292283	0.0023*
LMFAIZ	0.018958	0.022208	0.853645	0.3991
LMFAIZ(-1)	-0.048237	0.020584	-2.34346	0.0249*
LVOL	0.001125	0.008419	0.133642	0.8945
DUMY1	0.007626	0.007623	1.000294	0.324
C	-0.947064	0.433636	-2.18401	0.0358
Diagnostik Testler		İstatistikler		Olasılık
Breusch-Godfrey LM Testi [1]		2.3376		0.1356
ARCH LM (1)		0.0263		0.8718
ARCH LM (2)		2.2057		0.1222
Remsey Reset Testi		0.4405		0.5113
Jargue Bera		0.7765		0.6782
R ²		0.9988		
Düzeltilmiş R ²		0.9983		
F test ist		2177.956		0.0000

Not: (*) %5 önem düzeyinde anlamlılığı; (**) %10 önem seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 7’de kısıtsız ARDL modeline ilişkin diagnostik (tanısal) test sonuçlarına yer verilmiştir. Breusch-Godfrey LM Testi ile otokorelasyon testi, ARCH LM Testi ile değişen varyans probleminin bulunup bulunmadığı incelenmiş ve modelde otokorelasyon ve değişen varyans probleminin olmadığı anlaşılmıştır. R² değeri yüksek bulunmuştur. Bu, çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerin enflasyonun büyük bir kısmını açıkladığını göstermektedir. Jarque-Bera Testi ile hata teriminin normal dağılıma sahip olduğunu ve Ramsey Testi ile de çalışmada model kurma hatasının yapılmadığı tespit edilmiştir.

Belirlen ARDL modelinin parametrelerinin kararlılığının test edildiği CUSUM ve CUSUMQ test sonuçları Grafik 2’de yer almaktadır.

Grafik 2: CUSUM ve CUSUMQ Test Sonuçları

Grafiklere bakıldığında modelin hata terimine ait kalıntıların kırmızı sınıır çizgileri içerisinde yer aldığı ve parametrelerin tutarlı olduğu gözlemlenirken, modelde yapısal değişme probleminin olmadığı görülmektedir.

Tablo 8’de, ARDL (1,1,0,1,1,0,1,0) modelinin tahmin edilmesiyle elde edilen sonuçlar ve bu sonuçlara bağlı olarak hesaplanmış uzun dönem katsayıları yer almaktadır. Tabloda yer alan sonuçlar, bankalarca verilen ihtiyaç kredilerine uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranının, para arzının (M1) ve bütçe açığının uzun dönemde enflasyonu tetiklediği görülmektedir. Şöyle ki bankalar tarafından verilen ihtiyaç kredilerine uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranındaki %1’lik bir artışın enflasyonu %0,55 oranında arttırdığı, bütçe açığındaki %1’lik bir artışın enflasyonu %0,047 oranında arttırdığı ve para arzında yaşanan %1’lik bir artışın enflasyonu %1,019 oranında arttırdığı görülmektedir. Ayrıca GSYİH, bankalarca açılan mevduatlara uygulanan faiz oranının ve döviz kurunun enflasyon üzerinde negatif etkisinin olduğu ancak bu etkinin anlamsız olduğu görülmektedir. Belirsizlik ölçütü olarak alınan döviz kuru oynaklığının enflasyon üzerindeki etkisi 2006:q1-2018:q2 dönemi için pozitif ancak istatistiki açıdan anlamsız bulunmuştur.

Tablo 8: Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
C	-6.282492	2.396499	-2.621529	0.0129
LBUD	0.046924	0.021975	2.135303	0.0398*
LGDP	-0.459703	0.312603	-1.470566	0.1503
LKFAIZ	0.554736	0.278921	1.988867	0.0546**
LKUR	-0.418685	0.254215	-1.646970	0.1085
LM1	1.019318	0.350139	2.911180	0.0062*
LMFAIZ	-0.194225	0.157378	-1.234128	0.2254
LVOL	0.007463	0.055662	0.134085	0.8941

Hata düzeltme modeline dayalı oluşturulan ARDL yöntemi ile değişkenler arasında var olduğu düşünülen kısa dönem ilişkisi eşitlik 3'den yararlanmak suretiyle incelenmiştir (Bknz. eşitlik 3). Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisinin incelenmesi için kullanılan ARDL modelinde yer alan *ECM*, hata giderme terimidir. Bu değişkene ait katsayı (β), kısa dönemde meydana gelen dengeden sapmanın ne kadarlık bir kısmının uzun dönemde düzeleceğini açıklamaktadır. Narayan ve Smyth (2005: 332-342)'e göre hata giderme terimi değerinin -1 ve -2 aralığında olmasının, sistemin dalgalanmak suretiyle uzun dönemde dengeye geldiğini ifade etmektedir. Hata düzeltme modelinde tutarlılığın gerçekleştirilmesi için modelde yer alan *ECM* terimine ait katsayı işaretinin negatif ve anlamlı olması beklenir. Bu modelin tahmin sonuçları Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
$\Delta(LBUD)$	0.004030	0.001450	2.779410	0.0087*
$\Delta(LGDP)$	-0.076092	0.020697	-3.676464	0.0008*
$\Delta(LKFAIZ)$	0.023192	0.025733	0.901259	0.3736
$\Delta(LKUR)$	0.002053	0.036919	0.055598	0.9560
$\Delta(LM1)$	0.152202	0.036042	4.222843	0.0002*
$\Delta(LMFAIZ)$	0.017721	0.016906	1.048200	0.3017
$\Delta(LVOL)$	0.002392	0.004884	0.489880	0.6273
$ECM(-1)$	-0.152083	0.015412	-9.867816	0.0000

Tahmin edilen hata düzeltme modelindeki katsayılar incelendiğinde; uzun dönemde olduğu gibi kısa dönemde de bütçe açığının ve para arzının enflasyonu anlamlı bir şekilde tetikleyen faktörler olduğu görülmektedir. Tablodan, kısa dönemde para arzında meydana gelen %1'lik bir artışın enflasyonu %0,15 oranında arttırdığı, bütçe açığındaki %1'lik bir artışın enflasyonu %0.004 oranında arttırdığı görülmektedir. Kısa dönemde enflasyon üzerinde olumsuz anlamda etkili olan en önemli faktörün para arzı (dolaşımdaki para+ vadesiz mevduat) olduğu görülmektedir. Kısa dönemde enflasyon üzerinde etkili olan diğer bir faktör Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'dır. GSYİH'nin kısa dönemde enflasyonu hafiflettiği görülmektedir. Şöyle ki, GSYİH'deki %1'lik bir artış enflasyonu %0,07 oranında düşürmektedir. Döviz kuru oynaklığı, nominal döviz kuru ve bankalarca açılan mevduatlara uygulanan ağırlıklı ortalama mevduat faiz oranının kısa dönemde enflasyonu tetikleyen faktörler olduğu ancak bu etkinin istatistiki açıdan anlamlı olmadığı görülmektedir.

Tablo 9'da yer alan hata düzeltme teriminin işareti beklenildiği gibi negatif ve anlamlıdır. Bu, uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında, kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönemde düzeleceği anlamına gelmektedir. $ECM(-1)$ 'in -0.152 olan değeri, ilgili dönemde dengede meydana gelecek bir şokun etkisinin ilk dönemde düzelemeyeceğini ancak daha sonraki dönemde %0.15'lik bir hızla sapmaların ortadan kaybolacağını göstermektedir.

4.Sonuç

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik hayattaki temel hedefi, temel makro ekonomik hedefleri gerçekleştirerek istikrarlı büyüme hedefine ulaşmaktır. Bu temel makroekonomik hedeflerden biri de enflasyonun makul bir düzeyde tutularak, aşırı fiyat dalgalanmalarının önüne geçilmesidir. Fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen sürekli yükseliş ve sürekli düşüşler fiyat istikrarsızlığına yol açarak ekonomilerde belirsizliklerin yaşanmasına neden olmaktadır. İstikrarsız bir ortamda meydana gelen artan güvensizlik olgusu,

tasarruf ve yatırımların düşmesine ve böylece ekonomik büyümenin yavaşlamasına yol açmaktadır.

Bu çalışmada, enflasyonu temsil etmede kullanılan tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ile bankalar tarafından verilen ihtiyaç kredilerine uygulanan ağırlıklı ortalama kredi faiz oranı (KFAIZ), bankalarca TL cinsinden açılan mevduatlara uygulanan 1 aya kadar vadeli ortalama mevduat faiz oranı (MFAIZ), bütçe açığı (BUD), nominal döviz kuru: Dolar/TL satış kuru (KUR), nominal Dolar/TL satış kuru cinsinden standart sapma yöntemi ile hesaplanan döviz kuru oynaklığı (VOL), gelir yöntemi ile hesaplanan cari fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GDP) ve para arzı (M1) arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkinin varlığı ARDL Sınır Testi yaklaşımı ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla 2006:q1-2018:q2 dönemine ait ilgili verilerin kullanılmasıyla ARDL Sınır Testi ile tahmin gerçekleştirilmiştir. ARDL Sınır Testinin uygulanmasıyla elde edilen bulgular; *uzun dönemde* kredi faiz oranının, para arzının ve bütçe açığının tüketici fiyat endeksi ile pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. Bankalar tarafından ihtiyaç kredilerine uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranındaki %1'lik bir artışın tüketici fiyat endeksini %0,55 oranında arttırdığı, bütçe açığındaki %1'lik bir artışın tüketici fiyat endeksini %0.047 oranında arttırdığı ve para arzında yaşanan %1'lik bir artışın tüketici fiyat endeksini %1.019 oranında arttırdığı görülmüştür. Böylece uzun dönemde enflasyonu tetikleyen en önemli faktörün para arzında yaşanan artışlar olduğu söylenilebilmektedir. Hata düzeltme modelinin tahmin edilmesi ile elde edilen bulgular, uzun dönemde olduğu gibi *kısa dönemde* de bütçe açığının ve para arzının tüketici fiyat endeksi ile anlamlı ve pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. Para arzında meydana gelen %1'lik bir artışın enflasyonu %0,15 oranında arttırdığı, bütçe açığındaki %1'lik bir artışın enflasyonu %0.004 oranında arttırdığı görülmüştür. Böylece kısa dönemde enflasyonu tetikleyen en önemli faktörün para arzında (dolaşımdaki para+ vadesiz mevduat) yaşanan artışlar olduğu söylenilebilmektedir. Kısa dönemde enflasyonu hafifleten tek faktörün ise GSYİH olduğu, GSYİH'deki %1'lik bir artışın enflasyonu %0,07 oranında düşürdüğü görülmüştür.

Son zamanlarda Türkiye'de yaşanan ekonomik sıkıntılar neticesinde finansal kırılganlığın sürdürülemez noktaya ulaştığı algısı ortaya çıkmış ve Türkiye'den dış ülkelere sermaye çıkışları yaşanmaya başlamıştır. Ekonominin yeniden toparlanması için bir takım istikrar önlemleri alınması elzem bir durum haline gelmiştir. Küresel sermayenin güvenini kazanmak ve ülkede yeniden istikrar ortamının oluşmasını sağlamak için sıkı para ve maliye politikası uygulayarak bütçe dengesinin sağlanması öncelikli hedefler arasında yer almalıdır. Ayrıca kısa dönemde GSYİH'nin enflasyonu hafifletici etkisi göz önünde bulundurulduğunda, politika yapıcıların üretimi teşvik edici politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Altowajri, H.A. (2011). Determinants of Inflation in Saudi Arabia. *World Review of Business Research*, 1(4), 109-114.
- Bane, J. (2018). Dynamics and Determinants of Inflation in Ethiopia. *Economic Growth and Development in Ethiopia*, 3, 67-84.
- Bayramoğlu Tay, A. ve Yurtkur Koç, A. (2015). Türkiye'de Gıda ve Tarımsal Ürün Fiyatlarını Uluslararası Belirleyicileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 63-73.
- Catao, L.A.V. ve Terrones, M.E. (2005). Fiscal Deficits and Inflation. *Journal of Monetary Economics*, 52(3), 529-54.

-
- Cottarelli, C, Griffiths, M ve Moghadam, R. (1998). The Nonmonetary Determinants of Inflation: A Panel Data Study. *International Monetary Fund, European Department*, 98(23), 1-26.
- Çağlayan, A.E. (2006). Enflasyon Faiz Oranı ve Büyümenin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkileri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1, 423-438.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49 (4), 1057-1072.
- Easerly, W. ve Fischer, S. (2001). Inflation and Poor. *Journal of Money, Credit, and Banking*; 33(2), 160-78.
- Ellahi, N. (2017). The Determinants of Inflation in Pakistan: An Econometric Analysis. *The Romanian Economic Journal*, 64,1-12.
- Engle, R.F. ve Granger, C.W.J. (1987). Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Eren,O. Kal, S.H. ve Özmen, M.U. (2017). Türkiye’de Gıda Enflasyonunun Belirleyicileri. *TCMB Ekonomi Notları*, No:2017-15, 1-16.
- Göçer, İ., Ayfın, N. ve Sümer,A.L. (2016). Türkiye’de son yıllarda Enflasyonun Belirleyicileri: Çok Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi. *Bankacılık Dergisi*, 98, 3-22.
- Granger, C.W.J. ve Newbold, P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics. *Journal of Econometrics*, 2, 111-120.
- Gujarati, D.N. (2012). *Temel Ekonometri*. Çeviren: Şenesen, Ü. ve Şenesen, G.G. İstanbul:Literatür Yayınları:656.
- Hussain, M. (2005). Inflation and Growth: Estimation of Threshold Point for Pakistan. *Pakistan Business Review*, October, 1-15.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vector. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economic and Statistic*, 52(2), 169-210.
- Kamas, L. ve Joyce, J.P. (1993). Money, Income and Prices under Fixed Exchange Rates: Evidence from Causality Tests and VARs. *Journal of Macroeconomics*, 15(4), 747-768.
- Kandil, M. ve Morsy, H. (2009). Determinants of Inflation in GCC. *IMF, WP/09/82*, 1-35.
- Laryea, S.A. ve Sumaila, U.R. (2001). Determinants of Inflation in Tanzania. *Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Rights. WP 2001,12*, 1-22.
- Mohanty, D. ve John, J. (2015). Determinants of Inflation in India. *Journal of Asian Economics*, V. 36, 86-96.
- Narayan, P.K. ve Smyth, R. (2005). What Determines Migration Fows From Low-Income to High Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-U.S. Migration 1972-2001. *Contemporary Economic Policy (ISSN 1074-3529) Vol. 24, No. 2, April 2006, 332- 342 Advance Access publication December 1, 2005, doi:10.1093/cep/byj019*
-

-
- Oktayer, A. (2010). Türkiye’de Bütçe Açığı, Para Arzı Ve Enflasyon İlişkisi. *Maliye Dergisi*, 58, 431-447.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bound Testing Approaches to the Analysis of Long Run Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Pesaran, M.H. ve Pesaran, B. (1997). Working With Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis. *England:Oxford University Press*.
- Pesaran, M.H. ve Shin, Y. (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. In S.Strom, A. Holly and P. Diamond (Eds.), *Chapter 11 in Econometrics and Economic Theory in the 20th Century the Ragnar Frisch Centennial Symposium*, Cambridge University Press, Cambridge, 371-413.
- Pesaran, M.H. ve Smith, R. (1998). Structural Analysis of Cointegration VARs, *Journal of Economic Survey*, 12(5), 471-505.
- Phan, T.A. (2014). The Determinants of Inflation in Vietnam: VAR and SVAR Approaches. (May 1, 2014). *Crawford School Research Paper No. 14-04*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2437712>
- Phillips, P.C.B. ve P. Perron. (1988). Testing For A Unit Root İn Time Series Regression, *Biometrika*, 75, 335-346.
- Rahimov, V., Adigozalov, S. ve Mammadov, F. (2016). Determinants Of Inflation in Azerbaijan. Central Bank of The Republic of Azerbaijan, *Working Paper Series N.7*, 1-19.
- SPDC (2004). Combating Poverty: Is Growth Sufficient?. *SPDC, Annual Review, Social Development in Pakistan*, 3, 52-54.
- Sürekçi Yamaçlı, D. ve Saatçi, M. (2016). Türkiye’de Tüketici Enflasyonunun İktisadi Belirleyicileri: ARDL Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 7(3), 53-71.
- Ünsal, M.E. (2013). *Makro İktisat*. Ankara:İmaj Yayınevi.
- Yıldırım, K., ve Özer M. (2013). *Makro İktisat*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No:2824.
-

**TARIMSAL KALKINMADA DEVLETÇİ POLİTİKALARIN ÖNEMİ:
TÜRKİYE'DE 1930-1939 DÖNEMİ İÇİN BİR DEĞERLENDİRME**Mehmet Ali BACAĞIZ¹Sezgin UYSAL²**Öz**

Tarımsal kalkınma, tarım alanında pazarlama imkânlarının geliştirilmesi, ürün kalite ve çeşitliliğinin artırılması ve en önemlisi üretim artışı sağlanarak ülke refahını yükseltmeye yönelik çalışmaları kapsayan uygulamalar bütünüdür. Uzun süren savaşlar döneminin sona ermesi ve köylünün boş kalan topraklarına dönmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında tarımsal kalkınma politikalarını ön plana çıkarmıştır. Ancak uygulanan politikalar 1929 Ekonomik Buhranı ile sekteye uğramıştır. Krizin özellikle buğday fiyatlarında düşüşe sebep olması bir tarım ülkesi olan Türkiye Cumhuriyeti'ni derinden etkilemiştir. Pazara yönelik üretim yapan çiftçiden başlayıp şehir ekonomisine sıçrayan güçlükler, devletin ekonomiye müdahalesini zorunlu kılmıştır. Devletçi dönem olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde devlet, ekonomide yatırımcı ve üretici olarak başrolde yer almıştır. Söz konusu dönemde tarımsal üretimi artırmak amacıyla eğitim, ulaştırma, bankacılık gibi farklı alanlarda düzenlemeler yapmış, tarımı geliştirmeye yönelik örnek çiftlikler tesis etmiştir. Yine ilk sanayi planı bu dönemde hayata geçirilerek tarım-sanayi etkileşimi sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi, Devletçilik, Tarımsal Kalkınma.

**THE IMPORTANCE OF STATISM POLICIES FOR
AGRICULTURAL DEVELOPMENT: AN EVALUATION OF
TURKEY'S 1930-1939****Abstract**

Agricultural development is to improve marketing opportunities in agriculture, increase product quality and diversity, and most importantly increase the welfare of the country by increasing production. Long-lasting wars the end of the period and the remaining villagers to return to their territory the Republic of Turkey's first years has brought to the forefront of agricultural development policies. However, the implemented policies were disrupted by the 1929 Economic Depression. Depression, especially those with an agricultural country reduce wheat prices adversely affected the Republic of Turkey. The state intervened in the economy following the difficulties that started from the producer of the market to the city economy. In this period, which we can call the statist period, the state was the lead actor in the economy as investor and producer. In this period, the state made arrangements in different fields such as education, transportation and banking in order to increase agricultural production. Again, the first industrial plan was implemented in this period and agriculture-industry interaction was ensured.

Keywords: Economics of Turkey, Statism, Agricultural Development.

¹ Yüksek Lisans Öğr., Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, mehmet.bacaksiz1@ogr.sakarya.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1614-6042

² YÖK 100/2000 Doktora Öğr., Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, sezgnuysal@gmail.com, orcid.org/0000-0002-0324-7899

1. Giriş

Kuruluş döneminde uyguladığı “liberal” politikalar çerçevesinde özel kesimi desteklemek isteyen devlet, istediği başarıyı elde edememiş ve 1920’li yılların sonlarında meydana gelen Büyük Buhran’dan Batı ülkeleriyle birlikte önemli ölçüde etkilenmiştir. Tarım ürünleri fiyatlarında yaşanan anormal düşüşler, ekonomisi tarıma dayanan diğer ülkeler gibi Türkiye’yi de derinden sarsmıştır. 1930’lar ile uygulamaya konulan ve İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar sürdürülen devletçi politikalar ile hem dünya çapındaki iktisadi çöküşten korunmak hem de ekonominin dizginleri ele alınmak istenmiştir.

Devletçi dönemde sanayi temelli kalkınma modeli benimsense de halkın büyük bölümünün köylerde yaşaması sebebiyle tarım politikaları da geri plana atılmamıştır. Ayrıca kurulması planlanan sanayi tesisleri için gerekli kaynağın bir kısmının da yerli üretim artırılıp tarımsal ürün ithalatı azaltılarak elde edilecek tasarruf ile sağlanması hedeflenmiştir. Bu nedenle literatürde daha çok sanayileşme gayretlerine dikkat çekilen söz konusu dönemde, esasen tarım sektörüne yönelik düzenlemeler de önemini korumuştur.

Bu çalışma ile Türkiye’de 1930-1939 dönemi arasında hayata geçirilen devletçi uygulamaların “tarım sektörü” ekseninde analiz edilerek, çiftçi ve milli üretim üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda kronolojiye bağlı kalarak hazırlanan çalışma yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Büyük Buhran’ın etkisiyle dünya buğday fiyatlarındaki anormal düşüş sonrası zarar gören yerli üreticiyi korumak maksadıyla çıkarılan Buğday Koruma Kanunu açıklanmıştır. İkinci bölümde uzman ziraatçıların yetiştirilerek tarım sektörünün modernize edilmesi hedefiyle tesis edilen Yüksek Ziraat Enstitüsü’ne yer verilmiştir. Üçüncü bölümde I. Beş Yıllık Sanayi Planının kabul edilme süreci ve tarım-sanayi etkileşimindeki önemine değinilmiştir. Dördüncü bölümde tarımsal ürünü daha geniş kesimlere aktarabilmek amacıyla ulaştırma alanında yapılan yatırımlar üzerinde durulmuş, beşinci bölümde ise T.C. Ziraat Bankası tarihine değinilerek çiftçi kesime sağladığı kredi imkanlarının tarımsal üretim için ne denli önemli olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Altıncı bölümde Atatürk’ün öncülüğünde kurulan örnek çiftliklerin tarım sektörüne katkısı açıklanmıştır. Yedinci bölümde Toprak Mahsulleri Ofisi’ne neden ihtiyaç duyulduğu açıklanmış ve sonuç kısmında ise uygulamaları bir bütün içerisinde yorumlanarak tarım sektörünün ilgili dönemde milli ekonomiye katkısı değerlendirilmiştir.

2. Buğday Koruma Kanunu (1932)

Türkiye ekonomisinin en önemli besin kaynaklarından biri olan buğday, aynı zamanda Anadolu’da üretilen ilk tarımsal ürünlerdendir. Bu konuda iktisat ve ziraat tarihçileri arasında bir uzlaşma söz konusudur. Bununla birlikte buğdayın yanında diğer hububat ürünleri de Türkiye Ekonomisi için büyük önem arz etmektedir (İnci, 2013: 272; Suvla, 1943: 21-22).

Şunu belirtmek gerekir ki, Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında bir tarım ülkesi özelliğine sahipti. Ancak yine de kendi ihtiyacını karşılayacak tahıl üretimini gerçekleştiremediği söylenebilir. Şöyle ki ülke, 1914 senesinde 3.788.000 ton buğday üretirken bu miktar 1922 senesine gelindiğinde 2.042.000 tona gerilemişti. Tabii olarak uzun savaşlar neticesinde hem topraklar zarar görmüş hem de büyük bir nüfus kaybı yaşanmıştı. Dolayısıyla bu durum emek faktörünün toprağa nispetle daha kıt olmasına sebep olmuştur. Kıt seviyelerdeki emek faktörünün, köylünün sahip olduğu iptidai (eski-ilkel) tarım aletleri ile birleşmesi, tarımsal üretime uygun toprakların çok azının işlenmesine imkân veriyordu (İnci, 2013: 272-274). Öte yandan hububat üretiminin iklim koşullarına duyarlı olması, yüksek üretim maliyetine karşın düşük verim alınmasına neden

oluyordu. Tüm bu gelişmeler buğday ve buğday unu ithalatının önemli bir dış ticaret kalemi olmasına neden olmuştur. Ayrıca ithal buğdayın yerli buğdaya kıyasla hem fiyatının az hem de kaliteli olması, yerli buğdayın korunmasına yönelik politikaları daha maliyetli hale getirmiştir (Özdiç, 2010: 2-5).

Bu şartlar altında Türkiye, buğday ithalatçısı durumunu 1930'lara kadar sürdürmüştür. Dolayısıyla bu tarihe kadar buğday ekonomisine devlet müdahalesi, özellikle üretim alanının genişletilmesi yönünde olmuştur. 1931 senesinden itibaren, demiryolu ağının genişlemesi, çiftçi kredilerindeki artışlar ve meteorolojik şartların olumlu seyretmesiyle üretim, ülke ihtiyacını karşılamakla birlikte artık ürün de oluşturulmuş ve ihracat imkânının doğmasıyla devlet, bu alanın düzenlenmesine ihtiyaç duymuştur (Suvla, 1943: 33-34). Tablo 1, 1930'lu yıllarda buğdaydaki üretim ve ihracat miktarlarını yansıtmaktadır.

Tablo 1: Türkiye'de 1931-1939 Yılları Arasındaki Buğday Üretimi ve İhracat Miktarları (Bin Ton)

Yıllar	Üretim Miktarı	İhracat Miktarı
1931	2993	17
1932	1890	32
1933	2671	27
1934	2714	87
1935	2521	65
1936	3853	34
1937	3695	108
1938	4270	102
1939	4205	24

Kaynak: Suvla, 1943: 31

Tablo 1'den görüldüğü üzere, buğday üretimi 1931-1939 yılları arasında genel olarak artış göstermiştir. İhracat rakamları düşük seviyelerdedir ve dünya piyasası açısından önemli büyüklükte değildir. Bunun yanında Tablo 1'de göze çarpan 1937-1938 yıllarındaki ihracat artışı, Almanya'nın II. Dünya Savaşı hazırlıkları kapsamında yaptığı stok alımları sebebiyledir.

Görüldüğü üzere, Türkiye, buğdayda kendine yetecek bir üretim yapısına 1930'lar ile birlikte kavuşmuştur. 1930-1931 yıllarında, bir önceki döneme kıyasla 500.000 ton civarında bir üretim artışı sağlanmış ve buğdayda ilk kez arz fazlası oluşmuştur (Akalin, 2005: 12). Bu noktada 1929 Ekonomik Krizinin buğday fiyatları özelinde yarattığı etkiye bir parantez açmak gereklidir. Kriz ile birlikte fiyatı en fazla gerileyen ürün, üretimi için ülke topraklarının büyük bir kısmının ayrıldığı buğday olmuştur (İnci, 2013: 274). Birtek ve Keyder (1976: 35)'in ifadesiyle dünya buğday fiyatları o kadar düşüş göstermiştir ki, devlet müdahalesi olmadan dış fiyatlar iç pazara aktarılsa dahi, tüm üreticiler, kendi beslenmeleri için gereken üretim dışında üretim yapamayacaklardı. Buğdayın kilogramını 1923 yılında 15 kuruştan satan çiftçi için bu fiyat, 1931 yılına gelindiğinde 2 kuruşa kadar gerilemişti. Buğday piyasasında oluşan bu tikanıklık sebebiyle devlet, piyasaya müdahale kararı almış ve 10 Temmuz 1932 tarihinde çıkarılan 2156 sayılı Buğday Koruma Kanunu ile Ziraat Bankası'nı buğday alım-satımı yapmakla görevlendirmiştir (İnci, 2013: 275). Kanun, buğday fiyatının korunması ve düzenlenmesi amacıyla, hükümetin ilan edeceği fiyatlar üzerinden Ziraat Bankasının buğday alıp-satmasını kararlaştırmıştır (Özdiç,

2010: 5). Hükümet uygulama ile çiftçinin buğdayını, pazar fiyatının üstünde bir fiyat olan 5 kuruştan satın almaya başlamıştır (Birtek ve Keyder, 1976: 35). Yine kanun ile T.C. Ziraat Bankası çiftçilere kredi açacak, satın aldığı buğdayın bedelini de peşin olarak ödeyecektir (Akalin, 2005: 13). Bankanın buğday alım-satımı sebebiyle zarar meydana gelirse, yıllık 1 milyona kadar olan kısmı devlet tarafından tazmin edilecektir. Buna mukabil alım-satımlar sonucunda kar oluşursa, silo ve depo tesis edilmesi için kullanılacaktır (Özdiñ, 2010: 5). Kanunun uygulanması maksadıyla T.C. Ziraat Bankası tarafından ilk etapta on bir alım merkezi açılmıştır (İnci, 2013: 275).

Başlangıçta az sayıda alım merkezi ile mütevazı bir başlangıç yapan programın etkisi, merkezlerin sayısının 1934'te altmışaltıya çıkarılmasıyla etkisini göstermeye başlamıştır. İhraç mamulün fiyatı ise piyasaya bırakılmıştır (Birtek ve Keyder, 1976: 35). Bankanın alımları kuraklığın yaşandığı 1935 senesine gelindiğinde piyasa fiyatının yükselmesine mukabil olarak azalmaya başlamıştır. Yine devlet, 30 Mayıs 1934 tarihinde çıkardığı 2466 sayılı Buğday Koruma Karşılığı Kanunu ile alım-satımın yarattığı mali külfeti tüketicilere yansıtmıştır (İnci, 2013: 275). Bu kanun ile un ve undan yapılmış mamuller, ülkede üretilen ya da ithal edilen ayrımı gözetmeksizin buğday koruma vergisi kapsamına alınmıştır. Çiftçinin kendi gereksinimi için ürettiği buğday ise vergiden muaf tutulmuştur (Akalin, 2005: 16).

Nitekim Buğday Koruma Kanunu ile buğday fiyatlarının düşmesinin önüne geçilmiş ve ürününü satamayan çiftçilere yardımcı olunmuştur. Diğer yandan alımların sınırlı olması, fiyatların yükselmesine fırsat vermemiş ve üretim artışı sağlanamamıştır. Ayrıca kanun, çiftçiye psikolojik anlamda pozitif etki ederek, sosyal bir katkıya neden olmuştur (İnci, 2013: 275).

3. Yüksek Ziraat Enstitüsünün Kurulması (1933)

Osmanlı Devletinde halkın büyük bölümünün çiftçi olması sebebiyle orta ve yüksek düzeyde ziraat okullarının kurulmasına önem verilmiştir. Bu okullardan ilki Yeşilköy'de 1847'de faaliyete giren Ziraat Talimhanesi'dir. Okulun kuruluş amacı Yedikule'de bulunan Bez Dokuma Fabrikası için ihtiyaç duyulan pamuk ziraatının yapılmasıdır (Kadioğlu, 2005: 240-245). Okul, 9'u Müslüman 5'i gayrimüslim olmak üzere 14 öğrenciden oluşmaktaydı (Yıldırım, 2010: 230). Okul 3 yıl sonra Nafia Mektebi'ne bağlandığında öğrenci sayısı 50'ye ulaşmıştır. Ancak mektep, ders ile ilgili materyallerin yetersizliği, taşradan öğrenci edinilememesi ve yabancı uzmanlardan beklenen seviyede katkı alınamaması sebebiyle 1851 yılında kapatılmıştır (Kadioğlu, 2005: 240-245; Yıldırım, 2010: 225-230). Bu konudaki bir diğer girişim 1891'de açılan Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi Alisi'dir. Okul, 1896 senesinde Halkalı Ziraat Mektebi Alisi adını almış, I. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekeleri sırasında kısa dönemler kapalı kalmak zorunda kalsa da, 1928 Yüksek Ziraat Enstitüsü kuruluş çalışmalarına dek 32 sene boyunca eğitime devam etmiştir. Cumhuriyete intikal edebilen okul, pek çok kıymetli bilim adamının yetişmesini sağlamıştır (Gözcü, 2018: 114; Kadioğlu, 2005: 240-245). O dönemde bu okulların dışında, vilayetlerde tesis edilen ziraat okulları da mevcuttur. 1881'de kurulan Edirne Ziraat Mektebi, 1887-88'de kurulan Selanik Ziraat Mektebi ve Bursa'da 1891'de kurulan Ziraat Ameliyat Mektebi bu okullardan bazılarıdır. Ayrıca bu dönemde bağcılık, arıcılık ve ipekçilik konularında eğitim veren hususi ziraat okulları da açılmıştır. İzmir ve İstanbul'da kurulan bağcılık okulları, Amasya, Elazığ, Beyrut ve Antakya'da kurulan ipekçilik okulları ve Ankara'da tiftik keçilerinin bakım ve ıslahı için kurulan Çoban Mektebi bunlara örnektir (Kadioğlu, 2005: 245-250).

Kurtuluş Savaşının ardından, ziraat eğitimi ile ilgili ilk adım orta düzeydeki okulların sayısını artırmak olmuştur. Fakat beklenen verim alınamayınca daha

planlı çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur (Kadıoğlu, 2007-2008: 185-186). Yapılan çalışmalar neticesinde ilk olarak Halkalı Ziraat Mektebi Alisi kapatılmış ve Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne uzanan süreç başlamıştır (Namal ve Karakök, 2011: 34). Bu noktada Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinin önemli bürokratlarından olan ve 1925-1927 seneleri arasında Ziraat Vekilliği yapan Mehmet Sabri Toprak'ın önemli çalışmaları olmuştur. Toprak, başta Rusya ve Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerini ziyaret ederek zirai alanda incelemelerde bulunmuştur. Almanya'da incelemeler yaptığı sırada dönemin Almanya Ziraat Bakanlığı Zirai Kurumlar Genel Müdürü Prof. Oldenburg ile iletişim kurmuş ve Oldenburg başkanlığındaki heyeti zirai incelemeler yapmak üzere Türkiye'ye getirmiştir (Gözcü, 2018: 118-119). Oldenburg başkanlığındaki heyet, Türkiye'de yaptığı zirai incelemeler sonucunda hazırladığı raporu 1927 senesinde hükümete sunmuştur. Raporda, orta düzeydeki ziraat mekteplerinin ziraat eğitimi için uygun olmadığı belirtilmiş ve Berlin Yüksek Ziraat Mektebi gibi gündüz öğretimli ve geniş bahçeli okul modeli tavsiye edilmiştir (Yaşar, 2015: 136). Bunun üzerine aynı sene, Yüksek Ziraat Enstitüsünün temeli atılmıştır. Diğer yandan okulun inşası tamamlanana kadar faaliyette olacak Yüksek Ziraat Mektebi 1930 senesinde Ankara'nın Etlik Mahallesinde eğitime başlamıştır (Kadıoğlu, 2007-2008: 185). Enstitünün kurulması için yapılan çalışmalar tüm hızıyla devam ederken, gerekli olan ders kitapları ve laboratuvar malzemeleri de Almanya'dan temin edilmiştir (Gözcü, 2018: 116-121). Enstitü, 30 Ekim 1933 yılında eğitim-öğretim faaliyetine başlamıştır.

Ülke tarımını modernize ederek sorunlardan kurtaracak uzman ziraat mühendislerini yetiştirmek amacıyla kurulan enstitü, tabii ilimler, ziraat, baytar ve ziraat sanatları olmak üzere dört fakülteden oluşturulmuştur (Çetiner, 2011: 53-54; Yanar v.dğr., 2018: 58). Rektörlük görevine esasen bir iktisatçı olan Alman bilim insanı Prof. Friedrich Falke getirilmiştir (Kadıoğlu, 2007-2008: 186-189). Açılış yılında 6 yabancı ve 22 kız öğrencinin de yer aldığı 330 öğrencisi bulunan enstitü, 4 yıl süren öğretim süresini esas almıştır. Bu sürenin ilk iki yarıyılı 10 aylık kesintisiz staj sürecini kapsamaktadır (TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2015: 20).

1933 yılında kurulan Yüksek Ziraat Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyetinin kurumsallaşmasında atılan önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu teşebbüs ile geleneksel tarım tam anlamıyla sona erme de büyük ölçüde modernize edilmiş ve ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmuştur (Gözcü, 2018: 120).

4. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934)

Türkiye Cumhuriyeti ilk dönemlerinde özel girişimciliğe dayalı liberal ekonomi modeli benimsemiştir. Sanayileşmede öncelik özel sektöre verilmiş ve teşvikler de bu yönde olmuştur. Devlet ise kuruluş döneminde daha çok kurumsal ve fiziki altyapıyı tesis etmeye çalışmış, ekonomik yaşama müdahalesi göreceli olarak kısıtlı kalmıştır. Bu dönemde aynı zamanda ulusal bir sermayedar sınıfı da yaratılmıştır. Fakat oluşturulan burjuva tabaka, devletin imkânlarından faydalanarak gerçekleştirilen aracı faaliyetler ile ithalata yönelik ticaretin ötesinde bir gelişim sağlayamamıştır. Bu sebeple de kuruluş döneminde sanayi, diğer sektörlerin gerisinde kalarak gelişme gösterememiştir (Alpay ve Alkin, 2017: 13).

Öte yandan 1920'lerin sonunda meydana gelen Büyük Buhran, tarım ürünleri fiyatlarında yaşanan anormal düşüşler sebebiyle, ekonomisi tarıma dayanan ülkeleri daha çok etkilemiştir. Bu ekonomilerden biri olan Türkiye de krizden etkilenen ülkeler arasındadır. Tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesi, ülkenin ihracat gelirini azaltırken, mevcut kriz ortamı da ihracat gelirlerinde bir

artış yaşanmasını mümkün kılmamıştır. Bu koşullarda oluşan dış ticaret açığını azaltmanın tek yolu ise ‘tasarruf’ olarak görülmüştür (Yücel, 2015: 29-32). Ancak tasarruf yapabilmek için ithalata bağımlılığı ortadan kaldırmak ve hammaddesi Türkiye’de bulunan ürünleri üretebilmek için planlı bir sanayileşme hamlesi yapmak gerekmiştir (Özder, 2017: 151).

Belirtildiği gibi, 1929 bunalımının getirdiği olumsuz koşullar Türkiye’yi devletçi bir sanayileşme modeli arayışına itmiştir. Bu doğrultuda 1930 senesinde *Ali İktisat Meclisi*’nin hazırladığı İktisadi Vaziyetimize Dair Raporla başlayan çalışmalar, Sovyetler Birliği’nin teknik ve mali destekleriyle devam etmiştir. Bu dönemde hem Sovyet uzmanların hem de Amerikalı uzmanların hazırladığı rapordan faydalanılmış ve 1934 senesinde “planlı bir sanayileşme” sürecine girilmiştir (Soyak, 2003: 172-174).

Türkiye’nin planlı bir modeli benimsemesinde SSCB’nin uyguladığı politikaların başarılı olması ve kapitalist ülkelerin bile devlet müdahalelerini bir plan dâhilinde yapmaları etkili olmuştur (Yücel, 2015: 31-34). Sovyetler Birliği’nin 1928’de uygulamaya başladığı ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı neticesinde Dünya Bunalımından etkilenmemesi, Türkiye tarafından ilgi ile karşılanmıştır (Soylu ve Yaktı, 2012: 371). Bununla birlikte Sovyetler Birliği’nin, Milli Mücadele döneminde Türkiye’ye verdiği mali ve askeri yardımlar ile başlayan ve daha sonra gelişerek devam eden iki devletin ilişkileri, İsmet İnönü’nün SSCB’ye yaptığı gezi ile pekişmiştir. Bu gezi sırasında Sovyet lider Stalin ile görüşen İnönü, sanayi kentleri olan Moskova ve Leningrad’da bulunan fabrikalarda incelemelerde bulunmuş ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının ön hazırlığını oluşturmuştur. Burada yapılan görüşmeler neticesinde SSCB’den 16 milyon lira (yaklaşık 8 milyon dolar) faizsiz kredi, 20 yıllık süreçte tarımsal ürün ile ödenmesi karşılığında alınmıştır. Daha sonra iki ülke arasında ek bir ticaret anlaşması yapılmış ve SSCB, Türkiye’ye sattığı mallar ile aynı değere karşılık gelen ürünü almayı kabul etmiştir. Bu anlaşma neticesinde Sovyetlere yün, tiftik, canlı hayvan, portakal ve zeytin gibi tarım ürünleri satılmıştır (Özder, 2017: 155-157). Yine plan çerçevesinde İngiltere’den 13 milyon sterlinlik ithalat kredisi kullanılmış ve bu kaynak ile Karabük Demir-Çelik fabrikası tesis edilmiştir (Soylu ve Yaktı, 2012: 376).

Nitekim planlı sanayileşme modeli doğrultusunda yapılan çalışmalar neticesinde program 1934 yılında uygulamaya konulmuştur (Eşiyok, 2009: 92). Plan ile birlikte kurulmasına karar verilen sanayi tesisleri; kimya, seramik, selüloz, dokuma ve maden sanayidir (Kalaycı, 2009: 166-167). Açılması kararlaştırılan 20 fabrika için gerekli olan kaynağın yaklaşık 45 milyon TL olduğu öngörülmüştür (Aktan, 1998: 35). Fabrikaların kuruluş yerleri seçilirken bölgelerin gelişmişlik düzeyleri de gözetilmiştir (Özyurt, 1981: 132). Bunun yanında uygulamaya konulan sanayi planı, ithal malların ikamesine dayalı bir sanayileşme politikasına dayanmaktadır (Eşiyok, 2009: 95). Bu yönüyle üretiminde yatırım mallarını hedefleyen “sanayi üreten sanayi” biçiminde bir sanayileşmeden ziyade, yurt içinde üretilen ürünlerin işlenmesine yönelik “ithal ikameci” bir sanayileşme modeli benimsenmiştir (Kalaycı, 2009: 167).

Öte yandan, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, tarıma dayalı sanayinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. 1933 ve 1934 yıllarında tesis edilen Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarını, 1935’te kurulan Kayseri Bez Fabrikası, Isparta Gülyağı Fabrikası ve Nazilli Dokuma Fabrikası takip etmiştir. Hayvancılık ve dokumacılığın ortak çalışmasını yansıtan Bursa Merinos fabrikası 1938 yılında, Malatya Dokuma Fabrikası ise 1939 yılında hizmete açılmıştır. Tesis edilen bu fabrikalar ile tarım sektörü ve tarıma dayalı sanayi sektörleri karşılıklı bir gelişim sürecine girmiştir. Özellikle şeker ve dokuma sanayi ile birlikte üretim miktarında meydana gelen artışlar dışa bağımlılığın azalmasını sağlamıştır. Ayrıca bu

dönemde ihraç ürün özelliği taşıyan üzüm, incir, fındık ve zeytinin işlenmesi de ekonomik değerlerinin yükselmesine katkı vermiştir (Yiğit, 2012: 322-323). Bu dönemde kurulan fabrikalar, işledikleri ürünler ve geliştirdiği işgücü ile özel sektörün gelişmesine ve sermaye birikimine ciddi katkıda bulunmuş ve Türk ekonomisinin altyapısını oluşturan temel fabrikalar haline gelmiştir (Eşiyok, 2009: 99-101).

5. Ulaştırma Alanında Yaşanan Gelişmeler

Ulaştırma ağının gelişmişliği bir ülkenin sosyal, kültürel ve bilhassa ekonomik yaşamını etkileyen bir olgudur. Üretilen mamulün tüketiciye ulaşmasını sağlamak amacıyla üretim sürecinin son aşamasını gerçekleştiren ulaştırma, ülke kaynaklarının efektif kullanılması ve ticaretin gelişmesi için büyük önem arz etmektedir (Karabulut, 1993: 163-164; Özdemir, 2012: 117-118).

Osmanlı Devletinin birçok alanda geri kalmasının sebeplerinden birisi de gelişmiş bir ulaşım ağının eksiliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı, bir tarım ülkesi olmasına karşın, kentlerin birçoğunun birbirleriyle ve liman kentleriyle bağlantısı yoktu. Dönemin ithal buğday ihtiyacı ise İstanbul'daki limanlardan karşılanmaktaydı (Avcı, 2014: 41).

Osmanlı'da taşımacılık için daha efektif bir ulaşım imkânı veren demiryollarının tarihine baktığımızda, dönemin ilk demiryolu olma özelliğine sahip olan İzmir-Aydın hattı inşasına 1856 yılında başlandığı ve 1860 yılında da tamamlanarak işletmeye açıldığı görülmektedir (Yıldız, 2004: 3). Bununla birlikte, demiryolu inşasında esas yoğunluk Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması ile II. Abdülhamit döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde 1888 yılında Anadolu Demiryolu, 1889 yılında Bağdat Demiryolu, 1890' da Selanik-Manastır ve Beyrut-Şam Demiryolları, 1892'de ise Selanik-İstanbul Demiryolunun inşa ve işletilmesi için yabancı ülkelere imtiyazlar verilmiştir. Demiryolu ağının gelişmesi ile önce tarımsal üretimin ardından tarımdan alınan vergilerin ve bu yolla devlet gelirinin artırılması hedeflenmiştir (Yıldırım, 2002: 314-315).

Cumhuriyet kurulduğunda ülkenin tarım toplumu görüntüsü devam etmekte ve ülkenin yüzde 80'i tarımla uğraşmaktaydı. Ancak bu uğraş geçimlik tarım şeklinde olup, pazar için üretim yapılamamaktaydı. Bunun yanında Osmanlıdan Cumhuriyete devrolunan 4018 kilometrelik demiryolu ağı (Tablo 2) ihtiyaçlara cevap vermekten oldukça uzaktı. Bu sebeple ülkenin bir bölgesinde kıtlık varken başka bir bölgesinde ürün bolluğu oluşmakta ve ulaştırma imkânı olmaması sebebiyle fazla ürün yakılmaktaydı (İnce, 2012: 175-180). Dolayısıyla bu dönemde uygulanan demiryolu politikasında daha çok iç pazarın bütünleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır (Karabulut, 1993: 168).

Tablo 2: Türkiye Cumhuriyetine Devrolunan Demiryolları

Demir Yolu Hattı	Uzunluk
Anadolu Hattı	1032 km
Bağdat Hattı	346 km
Adana-Fevzipaşa Hattı	140 km
Mersin-Adana Hattı	68 km
Türk-Rus Hattı	356 km
Şark Demiryolları	337 km
İzmir-Kasaba Hattı	703 km
İzmir-Aydın Hattı	610 km
Fevzipaşa-Nusaybin Hattı	426 km
TOPLAM	4018 km

Kaynak: Karabulut, 1993: 166

Bu amaç doğrultusunda, Ankara-Sivas, Samsun-Sivas ve Fevzipaşa-Diyarbakır hatları 1924, Balıkesir-Kütahya ve Filyos-Irmak hatları 1925, Ulukışla-Kayseri hattı 1926, Yolçatı-Elazığ, Burdur-Afyon ve Erzurum-Sivas hatları 1933, Isparta-Bozönü hattı 1934, Diyarbakır-Kurtalan hattı ise 1937 yılında inşa edilmeye başlanmıştır. 1938 yılına kadar devlet bütçesiyle inşa edilen demiryolu ağı 3302 kilometreye ulaşmıştır. Görüldüğü üzere, Cumhuriyetin ilk 15 yıllık döneminde, devralınan demiryolu ağının yarısından fazlasına denk gelen miktarda yeni demiryolu inşa edilmiştir. Ayrıca sonraki senelerde hizmete giren birçok hattın yapımına da bu dönemde başlanmıştır (Avcı, 2014: 45-50).

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş dönemlerinde, ulaşım ağı geliştirilirken daha çok demiryolu yapımına ağırlık verilmiştir (Çolak, 2013: 347). İlgili dönemde motorlu araç sayısının az olmasının yanında devletin, kaynaklarını demiryolu hattının geliştirilmesi için kullanmayı tercih etmesi, karayolları ile ilgili çalışmaların geri plana atılmasına sebep olmuştur (Çetin v.dğr., 2011: 125). Bu tercih ile ülke, gelişmiş bir demiryolu ağına sahip olsa da, karayolları, uzun seneler yetersiz durumda kalmıştır. Gelişmiş bir demiryolunu ağının gelişmiş bir karayolu ağı ile desteklenmemesi, demiryolunun da etkinliğinin azalmasına neden olmuştur (Çolak, 2013: 347).

Cumhuriyetin ilk yıllarında kullanılabilir bir karayolu bulunmamakla birlikte ulaşım vasıtaları da oldukça ilkeldir. Mevcut yollar ise şimdiki zamanda tanımladığımız yol kavramından son derece farklıdır. Bu yolların çoğu yaya, kervan ve at arabalarının düzlükler üzerinden geçmesi sonucu oluşan patika yollardır. 1923 yılı itibariyle 14 bin kilometre karayolunun, motorlu ulaşım elverişli olan kısmı sadece 4 bin kilometre civarında olduğu görülmektedir. Bu dönemde karayolu ile Ankara-İstanbul arası ortalama 4 gün sürmekte ve bu durum fazla ürünün bölgeler arasında taşınmasına imkân vermemekteydi (Durgun, 2006: 29-30).

Hiç şüphesiz bu dönemde köylünün de en büyük sorunu ulaşımıdır. Yetiştirdiği ürünü pazara ulaştırmak isteyen köylü, kendi imkânları ile açtığı patika yolları kullanmaktaydı. Ancak bu yollar da olumsuz hava koşullarının ardından yok olmaktaydı. Başlarda ürünü at sırtında taşıyan köylü, daha sonraları at, öküz ve ineklerin çektiği arabaları kullanmıştır. Fakat bu arabalarda pek dayanıklı olmadığından atlar tarafından sıkça parçalanmaktaydı. Bu sebeple arabaların çekilmesi sırasında daha çok öküz kullanıldığı görülmektedir. Öküzler ise ulaşımı oldukça geciktirmekte ve pazara gidecek köylünün birkaç gün önceden yola çıkmasını gerektirmekteydi. Bu durum köylünün psikolojisini olumsuz etkilemekle birlikte tarım ürünlerinin bayatlamasına neden olmakta ve ürün fiyatlarının düşmesine sebebiyet vermektedir (İnce, 2012: 180-185).

Sonuç olarak Cumhuriyetin ilk dönemlerinde karayolu ulaşımının son derece yetersiz olması köylüyü oldukça yıpratmış ve ürünlerin pazara ulaştırılmamasına neden olmuştur. Bu dönemde mali imkânsızlar nedeniyle sadece 3305 kilometre karayolu tamir edilmiş ve 1089 kilometre yeni karayolu yapılmış, köylü açısından Cumhuriyet öncesi döneme göre bir fark yaratılamamıştır (Çolak, 2013: 350; İnce, 2012: 184).

6. T. C. Ziraat Bankası Kanunu (1937)

İktisadi yapının pek çeşitlenmediği ve piyasa olgusunun henüz hâkim olmadığı geçmiş yüzyıllarda tarımsal üretim faaliyeti daha çok kapalı bir aile ekonomisi şeklinde yapıldığı için sistemde bir kredi gereksinimi de ortaya çıkmamaktaydı. Ancak daha sonraları kent ve köy arasındaki işbölümü ve alışverişin gelişmesiyle köylüler de piyasa ekonomisine dâhil olmuş, dolayısıyla para ve kredi ihtiyacı doğmaya başlamıştır (İloğlu, 1964: 89-90).

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı ekonomisinde batılı modeller benimsenmeye başlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak da yabancı bankalar ülke topraklarında yer almaya başlamıştır. O dönemde yeterli sermaye birikimi olmaması sebebiyle ulusal kaynaklı bir banka kurulamamış ve ülkenin temel geçim kaynağı olan tarım sektöründe çiftçiler, geçim sıkıntısı içerisinde buldukları zamanlarda başvurabileceği kurumsal bir yapı bulunmadığından özel şahıslardan borçlanmak mecburiyetinde kalmıştır (Ziraat Bankası, 2019). Bu dönemde Osmanlı'nın Tuna Vilayeti valisi Mithat Paşa, çiftçinin içinde bulunduğu durumu yakından görmüş, çiftçilerin kredi bulamadığını bulsa dahi çok yüksek faiz ödediğini tespit etmiştir. Vali Mithat Paşa, bu problemin ancak çiftçilerin kendi emek ve yardımlaşmasıyla aşılabileceğini anlamış, bu doğrultuda Nizamnamesini kendisinin oluşturduğu Zirai İkras sandığını 1863 senesinde Tuna vilayetinin Pirot ilçesinde faaliyete geçirmiştir. Bu girişime daha sonra resmi bir mahiyet kazandırılarak birçok vilayette Memleket Sandıkları oluşturulmuştur (İloğlu, 1964: 92). 200 mecediye sermaye ile kurulan ve ilk örneklerini Rusçuk, Lefkoşe ve Eski Cuma'nın oluşturduğu sandıkların işleri, ikisi Müslüman, ikisi Hristiyan olan ve köylüler tarafından seçilen ekiplerce yürütülmüştür (Uras, 1987; Ziraat Bankası, 2019). Yaklaşık 20 yıl boyunca başarı ile hizmet eden Memleket Sandıkları özellikle ilk dönemlerinde köylüye oldukça katkı sağlamışlardır (İloğlu, 1964: 94). Ancak ilerleyen zamanlarda düzensiz sermaye katkısı, borç verme işlemlerindeki usulsüzlükler, üreticilerin kaynakları uygun olmayan şekillerde kullanması ve yerel görevlilerin kötü idaresi yeni bir düzenlemeyi gerekli kılmış, bu doğrultuda yapılan düzenleme ile yerini 1883 yılında kurulan Menafi Sandıklarına bırakmıştır (Esin, 2016: 50). Menafi Sandıklarının sermayesi, aşar vergisine yüzde 1 nispetinde yapılan bir artışla oluşturulmuştur. Bu paya aynı zamanda Menafi hissesi adı verilmiştir (Yetiz, 2016: 110). Memleket Sandıkları 20 sene boyunca çiftçilerin kredi ihtiyaçlarına destek vermesine karşın, Menafi Sandıkları sadece 5 sene uygulamada kalabilmiştir (İloğlu, 1964: 94). Ziraat ekonomisi, milli ekonomi içinde önemli bir paya sahipken, sandık, çiftçinin kredi talebine karşılık verememiştir. Bunun yanında yapılan yolsuzlukların önüne geçilememiş, birçok yerde kredinin çiftçiler yerine bölgenin ileri gelen tüccar ve ayanlarına verildiği belirlenmiştir. Hem bu sebeplerin yarattığı nepotizmin önüne geçebilmek hem de Osmanlı'da gelişmekte olan merkezîyetçilik fikri doğrultusunda Ziraat Bankası, 1888 senesinde yayınlanan Nizamname ile kurulmuş, Menafi Sandıkları da bu kuruma devredilmiştir (İloğlu, 1964: 94-95; Esin, 2016: 50).

Bankanın kuruluşu sırasında itibari sermayesi 10 milyon lira olarak belirlenmiştir. Sermayenin kaynakları ise şu şekildedir: a) Mülga sandıklarda biriken paralar b) Aşar vergisi ile birlikte alınmaya devam edecek menafi hissesi (yüzde 1'lik ek vergi) c) Bankanın her sene net karından ayrılacak 1/3 nispetindeki hisse (İloğlu, 1964: 98-99).

Ziraat Bankası imkânlarını daha ulaşılabilir kılmak maksadıyla devlet sınırları içinde 400'ün üzerinde şube açmıştır. İşleyişe göre kazadaki bir şube, vilayette bulunan bir başka şubeye karşı sorumluydu ve raporlarını oraya sunmaktaydı. Vilayetteki şubeler ise İstanbul'daki merkeze karşı sorumlu tutulmuştur. Bununla birlikte kazalarda bulunan ekonomik öneme sahip bazı şubeler direkt olarak Başkent'e karşı sorumlu tutulmuştur. Vilayetlerde yer alan şubeler vadeleri 10 yıla kadar varan krediler verebilirken, kazalarda yer alan şubelerde kredilerin vadeleri 3 yıl ile sınırlandırılmıştır. Bunun yanında herhangi bir şubenin çiftçiye verebileceği kredi 150 lira olarak düzenlenmiştir (Quataert, 2011: 467).

Öte yandan Bankanın verdiği krediyi geri alabilmesine yönelik bazı düzenlemeler de yapılmıştır. Bu doğrultuda küçük çiftçilere verilen kredi miktarı

kıt varlıkları nispetinde düşük tutulmaya çalışılmıştır. Orta ve uzun vadeli kredilerde ise toprağın tespit edilen değerinin yarısına varan miktarlar verilmiştir. Bunun yanında müteselsil kefil ya da ipotekli kredilerde miktarlar banka tarafından belirlenmiştir. Özetle banka, verdiği kredi miktarını olabildiğince düşük tutarak 'borcun ödenmeme riskini' azaltmaya çalışmıştır (Kazgan, 1960: 27).

Ziraat Bankası çiftçiye kredi vermekle kalmamış, tarımla ilgili başka konularda da sorumluluk almıştır. Zirai okullar ve modern çiftliklerin kuruluşunda finansal yükü üstlenen banka, Avrupa'daki zirai okullara gönderilen Türk öğrencilerin eğitim masraflarını da karşılamıştır. Tarımın modernleşmesi için gerekli olan zirai makinaların teminini sağlamış ve aynı zamanda tarım müfettişleri ile zirai okullardaki uzman personelin ücretlerini ödemiştir. Yani bankanın, Anadolu'daki zirai değişimin gerçekleştirilmesinde gösterilen gayretin "finansal motoru" olduğunu söylemek yanlış olmaz (Quataert, 2011: 475).

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Ziraat Bankasında da yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Milli mücadeleyi başarıyla tamamlayan Türkiye, yıllar süren savaşlar neticesinde hem iktisadi hem de sosyal anlamda yorulmuştur. Kurucu kadronun bu dönemdeki en önemli problemi son derece yıpranmış olan millete iktisadi bir yön belirlemektir. Bu iktisadi yön için gerekli olan kaynak birikimini bankacılık sisteminden sağlamayı hedefleyerek Osmanlıdan Cumhuriyete intikal eden Ziraat Bankasının üzerine titizlikle durulmuştur (Bozoklu, 2003:275; Tunçel, 2016: 205).

Bu doğrultuda yapılan çalışmalar neticesinde bankanın nominal sermayesi 1924 senesinde 30 milyon TL'ye, 1930'da ise 100 milyon TL'ye çıkarılmıştır. Ayrıca 1925 yılında yapılan düzenlemeyle arazi vergisi tahsilatının %6'lık kısmının banka sermayesine eklenmesine karar verilmiştir. Yine 1924 senesinde çıkarılan 444 sayılı kanun ile bankanın işleyişi düzenlenmiş ve bankaya özel şirket statüsü verilmiştir (İnci, 2010: 101-104). Bu kanun ile birlikte asıl görevi zirai kredi vermek olan bankanın, ticari krediler başta olmak üzere diğer banka işlemlerini de yapabilmesi sağlanmıştır (İloğlu, 1964: 101). 1937'ye kadar devam eden süreçte zirai krediler için ayrılan fonlar sınırlanmış, daha çok kar elde edilebilmesi maksadıyla ticari kredilere ağırlık verilmiştir. Hatta bu dönemde zirai kredi adı altında sağlanan kredilerin dahi, esas olarak ticaret ile işgal eden büyük çiftlik sahiplerine verildiği tespit edilmiştir. Bu kişiler aldıkları kredileri daha yüksek faiz ile çiftçilere satmış, böylece tefecilik yeniden yaygınlaşmıştır (İnci, 2010: 101-102). Bu sürdürülemez durum karşısında hükümet 12 Temmuz 1937'de 3202 sayılı, günümüzde de hala geçerli olan yeni kuruluş kanunu çıkarmıştır. Kanun ile bankanın yapabileceği tüm işlemlerin esasları belirlenmiştir. Kanun, kredilerden küçük üreticilerin daha fazla faydalanabilmesini amaçlamış, zirai üretim amacı gütmeyen kişilere kredi verilmesini önlemeye çalışmıştır.

7. Atatürk'ün Çiftliklerini Hazineye Bağışlaması (1937)

Mustafa Kemal Atatürk, gerçekleştirilen inkılapları ziraat inkılabı ile pekiştirmek, ülkenin temel geçim kaynağı olan tarımı modernleştirip, köylü ve çiftçiye refaha kavuşturmak maksadıyla bizzat çiftçilik yaparak halka kılavuz olmak istemiştir (Dalay, 1988: 503).

Bu düşünce doğrultusunda ilk olarak Ankara yakınlarında örnek bir çiftlik kurmak istemiş ve uzmanları uygun yer bulmaları için görevlendirmiştir. Ayrıca Atatürk, çiftlik için tarıma elverişli olmayan bir arazinin de bulunmasını talep ederek, temel geçim kaynağı tarım olan halk ile toprak arasındaki bağı güçlendirmek için olumsuz koşullarda bile üretim yapılabileceğini göstermek istemiştir (Semiz, 2009: 157-159). Yapılan çalışmalar neticesinde 20 bin dönüm

arazi satın alınarak çiftlik için ilk adım atılmıştır. Daha sonra bu arazinin etrafında bulunan ve sahiplerince işletilemeyen topraklar da satın alınmıştır. Balgat, Güvercinlik, Etimesgut, Tatar, Macun, Yağmurbaba'da bulunan bu arazilerin de eklenmesiyle oluşturulan Atatürk Orman Çiftliği, "Karanlık Derealtı" denilen mevkide Mayıs 1925 tarihinde yaklaşık 100 bin dönüm arazi üzerine kurulmuştur. Çiftlik için satın alınan ek araziler için 110 bin TL civarında bir ödeme yapılmıştır (Semiz, 2009: 159-161; Atak ve Şahin, 2004: 80-81; Dalay, 1988: 503-504).

Çiftliğin kuruluşu ile birlikte vakit kaybedilmemiş ve ilk etapta buğday, arpa, yulaf, çavdar ve mısır üretilmeye başlanmıştır. Yapılan üretimler neticesinde 1927-1933 yılları arasında yulaf üretimi 40 bin kg, pancar üretimi ise yaklaşık 150 bin kg artırılmıştır. Hububat üretimine paralel olarak hızla hayvancılığa da başlanmıştır. Bu amaçla 5 bin adet koyun getirilmiş, koyunların kuzuları ise köylüye dağıtılmıştır. Başarılı sonuçlar alınması üzerine üç adet modern ağıl yapılmış ve koyun sayısı artırılmıştır. Sadece küçükbaş hayvancılık ile yetinilmemiş, damızlık boğa ve tosunlar getirilerek büyükbaş hayvancılık da yapılmıştır. Bunların yanında Başkent'in süt ürünleri gereksinimini temin edebilmek için süt fabrikası kurulmuştur. Fabrikada üretilen süt, yoğurt ve peynir gibi ürünler ucuz fiyatlardan halka sunulmuştur. Çiftlikte süt fabrikası dışında muhtelif ürünlerin üretimi için fabrikalarda kurulmuş, bu fabrikalarda malt, bira, şarap, soda ve gazoz üretimi yapılmıştır. Diğer taraftan kurulan çiftliğin sosyal katkı vermesi de planlanmıştır. Bu amaçla içerisine havuzlar, parklar, restoranlar ve hayvanat bahçeleri yapılmıştır (Kal, 2016: 102-103). Ayrıca çiftlik, köylüye ve Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne gidecek öğrencilere modern tarım tekniklerinin öğretilmesi için staj ve eğitim yeri olmuştur. Böylece öğrenci ve köylünün teoriyi ve pratiği bir arada değerlendirebilmesi amaçlanmıştır (Kimyon ve Serter, 2015: 47).

Mustafa Kemal Atatürk, halkın ilham alacağı örnek çiftlikleri yurdun başka yerlerine de kurmak amacıyla 12 bin dönüm arazi üzerine kurulu Silifke Tekir Çiftliği'ni kurma çalışmaları 1925 yılında başlatılmıştır. Ankara'daki Gazi Çiftliğinin ardından en büyük araziye sahip olan Silifke Tekir Çiftliğinde de tarım ve hayvancılık eş zamanlı olarak yürütülmüştür. Arazinin sulamaya uygun olması neticesinde pamuk tarımında uzmanlaşma sağlanmıştır. Bunun yanında çiftlik, pirinç tarımının modern tekniklerle yapıldığı ilk yer olma özelliğine de sahiptir (Semiz, 2009: 162-163). O dönemde çiftlik için gerekli olan zirai makineler Almanya tarafından gönderilmiştir (Kal, 2016: 103). Ayrıca bakla yetiştirebilmek için Kıbrıs'tan bakla tohumu getirilmiş, yetiştirilen ürünler yurdun dört bir yanına dağıtılmıştır (Yaycıoğlu, 2013).

Yapılan çalışmalar sonucunda yurdun güneyinde de halka rehber olacak örnek bir çiftlik kurulmuştur. Çiftlik içerisinde gerçekleştirilen tarım ve inşaat işlerinde civar ilçelerde yaşayan halk yer almıştır. Bu vesileyle günlerini boş geçiren bölge halkı, hem ziraatı öğrenmiş hem de iş sahibi olmuşlardır (Semiz, 2009: 162-163).

İktisadi, sosyal ve kültürel birçok katkısı olan örnek çiftliklerin bir diğeri Yalova'da kurulmuştur. Yalova, iki ayrı çiftliği bünyesinde barındırmaktadır. Şehrin batısında ve deniz kıyısında yer alan ve yaklaşık 5 bin dönüm arazi üzerine kurulan Baltacı Çiftliği, 1929 senesinde Mustafa Kemal tarafından satın alınmıştır. Çiftlikte sebze ve meyve, kuşkonmaz ile birlikte şehrin peyzajı için gerekli olan bitkiler yetiştirilmiştir. Bunun yanında arazi, farklı tarım ürünlerinin yetiştirilmesi maksadıyla suyu ile ayrılan dört kısma bölünmüştür. Bu şekilde hem sulama ihtiyacının karşılanması hem de kanalların geniş tutulması suretiyle

ulaşım amaçlı kullanılması düşünülmüştür. Ayrıca çiftlik içerisine bir süt fabrikası kurulmuş ve Avrupa'dan konusunda uzman ustabaşılar getirilmiştir (Günel, 2015: 25-30).

Şehrin doğusunda yer alan ve yaklaşık 7 bin dönüm araziye sahip olan Millet Çiftliği, Mustafa Kemal tarafından 1931 senesinde, Karamürsel Tapu Müdürlüğünden ihale usulü ile satın alınmıştır. Atatürk, çiftlik için, 14 bin TL ödemiştir. Burada daha çok hububat ürünleri yetiştirilmiş, hayvancılık ve özellikle tavukçuluk yapılmıştır. Ayrıca çiftlikte, 200 dönümlük zeytinlik ve yaklaşık 4 bin adet zeytin ağacı bulunmaktadır. (Semiz, 2009: 165-166; Günel, 2015 25-30; Kal, 2016: 105).

Yalova'ya kurulan çiftliklerde de halka rehber olacak çalışmalar yapılmıştır. Üretim esnasında modern tarım aletleri ve teknikleri kullanılarak ziraatin gelişmesinde katkıda bulunulurken aynı zamanda halkın toprak konusunda eğitilmesi sağlanmıştır (Durak, 2014: 380). Diğer bir ifadeyle üretirken öğrenmek, öğrenirken iktisadi yaşama değer katmak amaçlanmıştır (Günel, 2015: 37).

Öte yandan Mustafa Kemal, ülkenin çiftçisine birer rehber olması amacıyla kurduğu çiftlikleri mülk edinme niyetinde olmamıştır (Çakmak, 2010: 167). Amacı çiftliklerin önce geliştirilmesi ardından köylüler arasında taksim edilmesiydi (Aydemir, 2018: 291). Ancak çiftliklerin büyüklüğünün küçük çiftçinin baş edebileceği sınırı aşması ve Atatürk'ün, devlet hazinesinde bulunan çiftliklerden köylünün daha kolay faydalanabileceğini düşünmesi, çiftlikleri Hazine'ye bağışlaması kararı almasında etkili olmuştur (Semiz, 2009: 166-170; Aydemir, 2018: 291).

Nitekim 11 Haziran 1937 tarihinde çiftliklerini bağışladığını duyuran Atatürk, resmi tescil işlemleri ile ilgili evrakları, 7 Ocak 1938'deki yasal düzenlemenin ardından 11 Mayıs 1938'de imzalamış, çiftliklerin Devlet'e bağışlanması süreci tamamlanmıştır (Birlik, 2015: 83).

8. Toprak Mahsulleri Ofisinin Kurulması (1938)

Milli mücadeleden zaferle çıkılmasıyla birlikte iktisadi ve sosyal hayat da yavaş yavaş normale dönmekteydi. O dönemde ülke nüfusunun neredeyse tamamı tarım ile iştigal ettiğinden, kuruluşu takip eden 6-7 yıllık dönemde tarımsal üretim önemli ölçüde artmıştır. Ancak tarımsal ürünün fiyatı iç piyasada yaşanan ürün bolluğunun yanında dünyada yaşanan 1929 ekonomik krizinin de etkisiyle ciddi bir düşüş göstermiştir (TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 1964: 7-8). Tablo 3, ilgili dönemde dünya buğday fiyatlarındaki düşüşü yansıtmaktadır.

Tablo 3'de buğday fiyatlarındaki düşüşten de görüldüğü gibi 1929 Bunalımı, dünya ülkelerini, başta tarımsal destekleme politikaları olmak üzere muhtelif tedbirler almaya itmiştir. 1929'da ABD'nin çıkardığı "Tarımsal Pazarlama Kanunu", 1930'da Kanada'nın çıkardığı "Kanada Hububat Kanunu" bu tedbirlere örnek olarak gösterilebilir. Türkiye de 1932 senesinde yürürlüğe koyduğu 2156 sayılı Buğday Koruma Kanunu ile Ziraat Bankası'na buğday alım görevi vermiş ve ekonomik krizin etkilerini hafifletmeye çalışmıştır (Aysu, 2017). Müdahale bununla sınırlı kalmamış, satın alınan buğdayın muhafaza edilmesi amacıyla da 11 Haziran 1933 tarihinde 2303 sayılı kanun kabul edilerek, bankaya, silolar ve ambarlar kurma görevi de verilmiştir (TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 1964: 7). Ancak, artan üretim ile birlikte II. Dünya Savaşı ihtimalinin de giderek belirmesi üzerine Ziraat Bankası tarafından yürütülen bu işlemlerin başka bir kuruluşla devredilme ihtiyacı doğmuştur (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2018).

Tablo 3: Dünya Piyasalarında Buğdayın Fiyatı (Kg/Kuruş)

Yıllar	İstanbul	Londra	New York	Buenos Aires
1929	12,83	-	-	-
1930	7,76	-	-	-
1931	4,77	-	-	-
1932	4,99	-	-	-
1933	4,54	4,04	5,26	3,27
1934	4,51	3,92	4,75	3,34
1935	5,64	4,23	4,38	3,72
1936	6,03	5,02	5,49	4,2
1937	6,08	7,02	6,13	5,99
1938	5,61	5,27	3,98	4,35

Kaynak: (Suvla, 1943: 35)

Tüm bu gelişmeler neticesinde 3491 sayılı kanun 13 Temmuz 1938 tarihinde kabul edilerek, İktisadi Devlet Teşekkülü niteliğinde ve buğday işlerini yürütmeye görevli olarak Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2018). Bu tarihe kadar Ziraat Bankasını kullanarak buğday piyasasına müdahalede bulunan devlet, bu yıldan itibaren taban fiyatı belirlemek ve stok birikimi sağlayarak tarımsal üretime destek politikalarını Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığıyla sürdürmüştür (Yakut, 2017: 78). Ofisin, kabul edilen kanunda belirtilen görevlerinden bazıları şunlardır: a) Buğday fiyatlarının çiftçi açısından normal değerinin altına düşmesi, tüketici açısından normal değer üstüne çıkmasının engellenmesi suretiyle buğday piyasasının regülasyonu b) Dünya buğday piyasalarının takibi sağlanarak ihtiyaç olduğunda ithalat ve ihracat yapılması c) Lüzum görülen yerlerde un ve ekmek fabrikalarının tesisi (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2018).

Daha sonra yapılan çalışmalarla ofise, kuruluş kanununun 3. maddesine istinaden 1939 yılında arpa ile yulaf, 1940 yılında çavdar, 1941 yılında ise mısır ile pirinç alımı görevi verilmiştir. Yine savaş döneminde yürürlükte olan 'Mili Koruma Kanunu'na dayanılarak et, balık, bitkisel ve hayvansal yağlar ile bakliyat alımları ofis tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1940'lı yıllarda nohut, mercimek, fasulye, bakla, börülce ve susam alımı da yapılmıştır (TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 1964: 8-9; Toprak Mahsulleri Ofisi, 2018).

Aysu (2017)'nin "çiftçinin kara gün dostu" olarak nitelendirdiği Toprak Mahsulleri Ofisi, bilhassa yoğun üretim bölgeleri başta olmak üzere, ülkenin pek çok bölgesinde depolar tesis etmiştir. Günümüzde ofisin, yaklaşık olarak 4 milyon tonluk depo kapasitesine sahip olduğu belirtilmektedir (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2018).

9. Sonuç

Çalışmanın başında da ifade edildiği gibi 1930-1939 yılları arasında uygulanan devletçilik politikalarının esas sebebinin 1929 Ekonomik Buhranın olduğu görülmektedir. Özellikle dünya buğday fiyatlarında yaşanan düşüşler, halkının yüzde 80'ini köylerde yaşayan ve temel geçim kaynağı tarım olan Türkiye Cumhuriyetini önemli derecede etkilemiştir. Devlet bu dönemde krizin etkilerini en aza indirmek için ekonominin iplerini eline almıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar neticesinde öncelikle Buğday Koruma Kanunu çıkarılmış ve T.C. Ziraat

Bankasına alım yetkisi verilmiştir. Banka, kanuna dayanarak çiftçinin elindeki buğdayı piyasa fiyatının üzerinde almış, üreticinin biraz da olsa rahatlamasını sağlamıştır. Başlangıçta sınırlı alım merkeziyle etkisi az hissedilse de zamanla alım merkezlerinin sayısı artmış, kanunun etkisi de daha hissedilir olmuştur.

Diğer yandan çiftçinin elindeki ürünü satabilmesi için uygulanan politikaların yanında verimlilik artışını sağlayacak çalışmalar da yapılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle modern tarım tekniklerinin çiftçiye öğretilmesi amaçlanmıştır. Yüksek Ziraat Enstitüsünün kurulması bu amaçla atılmış bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Enstitüde hem modern tarım teknikleri öğretilmiş hem de burada yetişecek ziraat uzmanlarının tarımın geliştirilmesinde öncü olması hedeflenmiştir. Nitekim enstitünün, iptidai (eski-ilkel) tarımın modernize edilmesine ve iktisadi kalkınmaya önemli katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Tarımın modernleştirilmesine yönelik bir diğer adım ise Atatürk'ün yurdun muhtelif yerlerinde kurduğu çiftliklerdir. Bu çiftliklerde halka rehber olacak önemli çalışmalar yapılmıştır. Öğrenciler için birer staj alanı olan çiftlikler, buldukları bölgelerde yaşayan halkın süt, peynir, yoğurt gibi ürünlere ucuz fiyatlarla ulaşmasını da sağlamıştır. Atatürk, halka rehber olmasını amacıyla kurduğu bu çiftlikleri 1937 yılında Hazine'ye bağışlamıştır.

Bu dönemde uygulamaya konulan bir diğer önemli girişim I. Beş Yıllık Sanayi Planı olmuştur. Plan tarım-sanayi tamamlayıcılığını göstermesi açısından önemlidir. Şeker sanayi, dokuma sanayi gibi tarıma dayalı sanayi kollarının gelişimi tarım ve sanayi sektörleri arasındaki tamamlayıcılığı pekiştirmiştir. Bu şekilde tarım ve sanayi sektörleri arasında sağlanan karşılıklı etkileşim çiftçinin gelirine müspet katkıda bulunmuştur. Plan başarılı olsa da hemen arkasından yaşanan II. Dünya Savaşı dengelerin yeniden bozulmasına sebep olmuştur.

Dönemin bir diğer başarısı da ulaştırma alanında yapılan çalışmalardır. Bilindiği gibi gelişmiş bir ulaşım ağı çiftçinin ürününü pazara ulaştırması ve fazla ürünün bölgeler arasında dağıtılması için en önemli koşuldur. Bu dönemde özellikle demiryolu ağı yurt çapına yayılmış, bölgeleri birbirine bağlayan temel hat oluşturulmuştur. Yine bu dönem içerisinde, sonraki yıllarda tamamlanan hatların temelini atıldığını görmekteyiz. Karayolu ise demiryoluna oranla daha az gelişme de çeşitli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Genel olarak ise ulaşımda yapılan yatırımlar ile kent ve köyler arasında bağlantılar kurulmuş, İstanbul gibi büyük kentlerin ithal ürün yerine yerli ürünle beslenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bölgeler arası bağlantının artması fazla ürünün yakılmasını engellemiş ürün ihtiyaç olan başka bölgelere gönderilmiştir.

Öte yandan temeli 1863 yılında Mithat Paşa'nın kurduğu Memleket Sandıklarına dayanan T.C. Ziraat Bankası da dönemin düzenlemeye tabi tutulan kurumları arasındadır. Kuruluşundan itibaren zaman zaman esas işlevini yerine getirmekten uzaklaşan bankayı bugünkü yapısına kavuşturan düzenleme devletçi dönemde yapılmıştır. Yapılan düzenleme ile verilen kredilerde daha çok küçük çiftçinin korunduğu bir yapı oluşturulmaya çalışarak, tarımsal üretim amacı taşımayan projelere kredi verilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Nitekim Devletçi uygulamaların ağırlıkta olduğu 1930-1939 döneminde öncelikle sanayide ilerleme sağlanmak istenmiş, I. Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konularak başarı da sağlanmıştır. Diğer taraftan ise hem nüfusun büyük bölümünün köylerde yaşaması hem de sanayi hedefi gerçekleştirilirken ihtiyaç olan kaynağın bir kısmının bilhassa yerli üretim artırılarak tarımsal ürün ithalatının azaltılması suretiyle sağlanacak tasarruftan karşılanması gerekliliği tarım politikalarının önemini devam ettirmiştir. Eğitim, ulaştırma, bankacılık gibi birçok farklı kolda yapılan yatırımlar kısa vadede istenilen sonucu

sağlamış olsa da II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile yeniden savaş ekonomisi koşullarına girilmiş, askeri harcamalara ağırlık verilmesiyle birlikte yatırımların sürekliliği sağlanamamıştır. Söz konusu dönemde GSYİH 5.394 milyon TL'den 9.128 TL'ye (TUİK-1948 yılı sabit fiyatlarıyla) yükselmiştir. GSYİH'nın sektörel dağılımına bakıldığında ise tarım sektörü ortalama olarak yüzde 43,16'lık bir paya sahipken, sanayi sektörünün payı ise yüzde 13,49 olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Akalın, U. S. (2005). Türkiye'de Devlet Kapitalizmi Uygulamasının İlk Yıllarında Tarım Burjuvazisinin Durumu (1932-1934). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(1), 1-17.
- Aktan, O. H. (1998). Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75.Yılı Özel Sayısı, 29-36.
- Alpay, Y. ve Alkin, E. (2017). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Humanist Kitap.
- Atak, E. ve Şahin S. Z. (2004). Atatürk Orman Çiftliğinin 79 Yılı ve Çiftliğin Korunmasına Yönelik Politika Arayışları. *Planlama Dergisi*, 29(3), 80-89.
- Avcı, M. (2014). Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 54, 39-58.
- Aydemir, Ş. S. (2018). *Tek Adam (Cilt III)*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aysu, A. (2017, 7 Temmuz). Buğdayın ve İnsanlığın Halleri. Erişim adresi: <https://www.karasaban.net/bugdayin-ve-insanligin-halleri-abdullah-aysu/>
- Birlik, G. K. (2015). Makbule Atadan'ın Mustafa Kemal Atatürk'ün Mirasına Yaklaşımı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 31(92), 77-111.
- Birtek, F. ve Keyder, Ç. (1976). Türkiye'de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950. Çev. Nur İmer. *Birikim Dergisi*, 22, 31-40.
- Bozoklu, D. (2003). Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemine ve Gelişimine Genel Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(55), 270-302.
- Çakmak, Z. (2010). Atatürk'ün Çiftlik ve Arazilerini Devlet Hazinesine Bağışlaması. *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, 5(3), 165-196.
- Çetin, B., Barış, S. ve Saroğlu, S. (2011). Türkiye Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1), 123-150.
- Çetiner, S. (2011). Bizde Ziraat Eğitimi. *Tarla Sera Dergisi*, 52-54.
- Çolak, F. (2013). Atatürk Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış. *Turkish Studies*, 8(2), 345-364.
- Dalay, F. (1988). Atatürk, Ankara Orman Çiftliğini Nasıl ve Niçin Kurdu?. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4(11), 503-509.
- Durak, G. (2014). Mustafa Kemal'in 1929 Yılında Gerçekleşen Yalova Ziyaretlerinin Yalova'nın İmarındaki Önemi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(7), 370-384.

- Durgun, B. (2006). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 25-49.
- Esin, T. (2016). Emval-i Metruke ve Ziraat Bankası. *Kebikeç*, 42, 49-84.
- Eşiyok, B. A. (2009). Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planına: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 4(11), 86-131.
- Gözcü, A. (2018). Atatürk Döneminde Türkiye’de Tarımın Gelişiminde Alman Etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 107-137.
- Günalp, Ö. S. (2015). *Yalova Benim Kentim*. Yalova: Dönence Yayınları.
- İloğlu, A. S. (1964). *Türkiye’de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası*. Sosyal Siyaset Konferansları 15.Kitap. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- İnce, E. (2012). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımına Genel Bir Bakış ve Köyde Ulaşım. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(24), 171-188.
- İnci, İ. (2010). Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Tarımsal Kredi Konusundaki Gelişmeler (1923-1938). *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 1, 91-116.
- İnci, İ. (2013). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 50, 271-290
- Kadioğlu, S. (2005). Osmanlı Döneminde Türkiye’de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve ‘Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi’. *Kutadgubilig*, 8, 239-257.
- Kadioğlu, S. (2007-2008). Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsünde Mülteci Bilim Adamları. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 9(1-2), 183-197.
- Kal, N. (2016). Atatürk Çiftlikleri. *TOBB Ekonomik Forum Dergisi*, 265, 100-105.
- Kalaycı, İ. (2009). Atatürk’ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar. *Maliye Dergisi*, 156, 152-176.
- Karabulut, Y. (1993). Türkiye’de Demiryolu Ulaşımı. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6, 163-187.
- Kazgan, G. (1960). Türkiye Ziraatında Belirsizlik: Mahiyeti ve İktisadi Tesirleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 20(1-4), 1-33.
- Kimyon, D. ve Serter, G. (2015). Atatürk Orman Çiftliği’nin ve Ankara’nın Değişim ve Dönüşümü. *Planlama Dergisi*, 25(1), 44-63.
- Namal, Y. ve Karakök, T. (2011). Atatürk ve Üniversite Reformu. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 1(1), 27-35.
- Özder, F. (2017). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 60, 143-170.
- Özdemir, M. (2012). Kara Trenin Hikâyesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 117-123.
- Özdinç, H. K. (2010). Tarımda Kamu Politikalarının Başlangıcı: Buğday Meselesi 1932-1945. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(20), 1-12.

- Özyurt, H. (1981). Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri 1933-1938. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları*, 119-148.
- Quataert, D. (2011). Gelişim Açmazı: 1888-1908 Osmanlı Türkiye'sinde Ziraat Bankası ve Ziraat Reformu. çev. Salih Kış. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, 461-482.
- Semiz, Y. (2009). Atatürk Çiftlikleri ve Bunların Hazineye Devri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, 155-192.
- Soyak, A. (2003). Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 167-182.
- Soylu, P. Ü. ve Yaktı, Ö. (2012). Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı. *History Studies*, 365-379.
- Suvla, R. Ş. (1943). Dünyada ve Türkiye'de Buğday Meselesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 4(1), 17-41.
- TMMOB ZMO. (1964). *Toprak Mahsulleri Ofisinin Reorganizasyonu*. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını.
- TMMOB ZMO. (2015). *Tarımsal Eğitim-Öğretimin Gelişim Süreci*. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını.
- TMO. (2018). Toprak Mahsulleri Ofisi. Erişim adresi: <http://www.tmo.gov.tr/Main.aspx?ID=13>.
- T.C. Ziraat Bankası, 2019. Erişim adresi: <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz/hakkimizda/bankamiz-tarihcesi>
- Tunçel, A. K. (2016). Cumhuriyet İdaresinin Mali Konulardaki Hassasiyetine İlişkin Ziraat Bankası Örneği. *Journal of Life Economics*, 3(4), 201-218.
- Uras, G. (1987). *Ziraat Bankası Banka Kurtarmak İçin Mi Kuruldu?*. Dünya Gazetesi (5 Mart 1987).
- Yakut, K. (2017). *Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yanar, A., Karadeniz, C., Saraç, E. ve Şay, S. (2018). Yüksek Ziraat Enstitüsüne İlişkin Etnografik Eser Koleksiyonunun Oluşturulması ve Sergilenmesi. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 57-76
- Yaşar, S. (2015). Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Kuruluşu ve Alman Bilim Adamlarının Çalışmaları. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 135-148.
- Yaycıoğlu, N. (2013). *Silifke'de Gazi Çiftliği*. Adana 5 Ocak Gazetesi (30 Ocak 2013).
- Yetiz, F. (2016). Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 107-117.
- Yıldırım, İ. (2002). Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 311-324.
- Yıldırım, M. A. (2010). Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 24, 223-240.

- Yıldız, M. C. (2004). Osmanlıdan Günümüze Demiryolu Politikalarına Genel Bakış. *EKEV Akademi Dergisi*, 1-14.
- Yiğit, A. A. (2012). Türkiye'nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938). *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), 315-326.
- Yücel, T. F. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*. Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Yayınları.

EN DEĞERLİ MARKALARA SAHİP İŞLETMELERİN İNSAN KAYNAKLARI UYGULAMALARI**Mahmut AKIN¹****Öz**

Bu çalışma Forbes (2017) internet sitesinde yer alan en değerli markalara sahip işletmelerin insan kaynakları uygulamalarının belirlenmesine yöneliktir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden belge incelemesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Forbes listesinde yer alan ve internet sitelerinden insan kaynakları uygulamalarına ulaşılabilen 25 işletme araştırma kapsamına alınmıştır. Çalışmaya ilk sırada yer alan işletmeden başlanmış, internet sitesinden insan kaynakları uygulamalarına ulaşılabilen işletmeler değerlendirmeye alınmıştır. Değerlendirilen işletmelerde 12 farklı insan kaynağı uygulaması görülmüştür. Makale metninde insan kaynakları uygulamaları işletmelerde rastlanma sıklığına göre sıralanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre marka değeri yüksek işletmelerin insan kaynaklarına olağanüstü düzeyde önem verdikleri ve sağladıkları imkânlarla onları memnun etmeye çalıştıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: En Değerli Markalar, İşletmeler, İnsan Kaynakları Uygulamaları

HUMAN RESOURCES APPLICATIONS OF BUSINESSES WHICH HAVE MOST VALUABLE BRANDS**Abstract**

This study is aimed at determining the human resources applications of businesses which have most valuable brands in the web site of Forbes (2017). The study was conducted as part of a qualitative research method document review. Within this scope, 25 businesses on the Forbes list have been evaluated. The evaluation was started from the first row of businesses list. The businesses that have access to human resources applications from the web site have been evaluated. Businesses that could not have access to human resources practices were excluded from the evaluation. 12 different human resource applications have been observed in the evaluated businesses. Human resources applications are listed according to the frequency of occurrence in businesses. According to the results, it has been seen that businesses which have most valuable brands have given extraordinary importance to human resources and tried to satisfy them with the possibilities they have provided.

Keywords: Most Valuable Brands, Businesses, Human Resources Applications

¹ Doç.Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mahmut.akin@bozok.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9592-2029

1. Giriş

Küresel düzeyde rekabetin hüküm sürdüğü iş dünyasında işletmelerin başarılarının tesadüfi olması mümkün değildir. Dolayısıyla başarılı işletmelerin uygulamalarının değerlendirilmesi, başarı arayışındaki tüm işletmelere yol gösterebilir. İşletmelerin rekabet üstünlüğü sağlamak için en önemli varlıkları insan kaynaklarıdır. Bu yüzden başarılı işletmelerin insan kaynakları uygulamaları hakkındaki bilgilerin değerli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırma, “Dünyanın en başarılı işletmeleri, insan kaynaklarına hangi imkânları sağlıyorlar?” sorusuna cevap bulmak için gerçekleştirilmiştir. Başarı ölçüsü olarak marka değeri tercih edilmiştir. Dolayısıyla araştırmanın amacı; en değerli markalara sahip işletmelerin insan kaynakları uygulamalarını belirlemek ve böylece başarılarının sırlarını keşfetmeye çalışmaktır. Bu amaca ulaşılabilsen başarı düzeylerini yükseltmek ve marka değerlerini artırmak isteyen işletmeler insan kaynakları uygulamaları konusunda yol gösterebilecek bilgiler elde edilebilir. Bu çalışma, Forbes (2017) listesinde yer alan marka değeri en yüksek 100 işletmeden 25’inin internet sitelerinde yer alan insan kaynakları uygulamalarının değerlendirilmesine dayanmaktadır. Çalışma listenin ilk sırasından başlatılarak insan kaynakları uygulamalarına ulaşılabilen işletmelerin değerlendirilmesine dayanmaktadır. İnternet sitelerinde yer alan bilgilerin gerçeği yansıtmakta olduğu varsayılmıştır.

Forbes, 1917 yılında kurulmuş olan, işletme, yatırım, teknoloji, girişimcilik, liderlik, yaşam tarzı konularına odaklanmış küresel bir basın işletmesidir (Forbes, 2018). Forbes dünya genelindeki işletmeleri marka değerlerine göre sıralayarak yayınlamaktadır. İşletmelerin marka değerlerinin belirlenmesinde finansal göstergeler kullanılmaktadır. Marka değeri en yüksek 100 işletmenin ülkelere göre dağılımı Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Marka Değeri En Yüksek 100 İşletmenin Ükelere Göre Dağılımı

Ülke Adı	İşletme Sayısı	Ülke Adı	İşletme Sayısı
ABD	54	İsveç	2
Almanya	12	Avusturya	1
Fransa	7	Kanada	1
Japonya	7	Çin	1
İsviçre	4	Danimarka	1
Belçika	2	İrlanda	1
Güney Kore	2	İngiltere	1
Hollanda	2		

Kaynak: Forbes, 2018.

Araştırma marka değeri yüksek işletmeleri konu aldığından marka kavramının tanımlanmasında yarar vardır. Bir marka, isim, sembol, şekil veya bunların tamamını içererek bir ürün veya hizmeti diğerlerinden farklılaştırır (Ar, 2004: 5). Bir marka, satın alınan ürün veya hizmet ile kişinin beklentilerini karşılamayı vadeden özellikler sepetidir (Ar, 2004: 5). Marka imajı ise; tüketicinin marka ile ilgili algılarının, düşüncelerinin, duygularının ve markanın çağrışım yaptırdığı şeylerin bütünüdür (Polat ve Arslan, 2015:25).

Kurum imajı da işletmelerin markasıdır (Sabuncuoğlu, 2013: 92). Bazı işletmeler kurum imajlarını markalaştırmış, bazıları ise ürün markalarıyla bir

kurumsal imaj oluşturmışlardır. Markalaşma sayesinde işletmeler, tutundurma ve talep oluşturma, satış ve rekabet gücünü artırma, yeni ürünleri daha kolay piyasaya sürme, kolay fiyatlandırma, tescil ile yasal koruma elde etme gibi faydalar sağlayabilirler (Ar, 2004: 8).

Küresel rekabette ve dünya ekonomisinde söz sahibi olmanın yolu güçlü markalara sahip olmaktan geçmektedir. Bir markanın yıllık cirosu dünyanın 147 ülkesinin yıllık milli gelirini geride bırakabilmektedir (İHA, 2017). Yalnızca üretim yapan ama markalaşmayan işletmeler büyük markalara fason imalat yaparak satış gelirinin çok küçük bir kısmını elde edebilmektedir. Çok sayıda ve güçlü markalara sahip işletmelerin bulunması ülkenin milli gelirlerine de olumlu katkı sağlayacaktır. Markalaşmanın önemi aşikâr olduğuna göre markalaşmaya katkı sağlayabilecek çalışmaların yürütülmesi gereklidir. Bu çalışmanın amacı en değerli markalara sahip işletmelerin insan kaynakları uygulamalarını belirlemektir. Dünyaca ünlü markalara sahip bu işletmeler insan kaynaklarına yönelik olarak bilinen uygulamalara mı sahiptir yoksa sıra dışı uygulamaları mı vardır? Bu araştırma ile bu sorulara cevap bulunabilirse ve bulunacak cevaplar arasında yeni, farklı ve sıra dışı insan kaynakları uygulamaları olursa, araştırma amacına da o ölçüde ulaşılmış olacaktır. Böylece işletmelerimize insan kaynakları uygulamaları konusunda katkı sağlanabilecektir.

Yapılan yazın araştırmasında marka değeri yüksek işletmelerin insan kaynakları uygulamalarının belirlenmesine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla dünyanın en değerli markalarına sahip işletmelerin insan kaynakları uygulamaları bilinmemektedir. Bu işletmelerin insan kaynakları uygulamalarının belirlenmesi orijinal bir nitelik taşımakta ve yazına katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın işletmelere de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

2.1. Veri Toplama Süreci ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni Forbes listesinde yer alan marka değeri en yüksek 100 işletmedir. Araştırma tasarlanırken listede yer alan 100 işletmenin tamamının internet sitelerinin incelenmesi ve insan kaynakları uygulamalarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya başlandığında her bir işletmenin internet sitesinde yer alan bilgilerin okunması tasnif edilmesi ve değerlendirilmesinin tahmin edilenden çok daha fazla zaman aldığı görülmüştür. Çünkü internet sitelerinde ana sayfaya bağlı çok sayıda sayfa ve her bir sayfada çok miktarda bilgi bulunmaktadır. Mümkün olduğunca bu bilgilerin tamamı okunarak hiçbir uygulamanın atlanmadan belirlenmesi için gayret gösterilmiştir. Bu yüzden çalışmanın kapsamı daraltılarak 25 işletmeye indirilmiştir. Çalışmaya Forbes listesinde ilk sırada yer alan işletmeden başlanmış, internet sitesinden insan kaynakları uygulamalarına ulaşılabilen işletmeler değerlendirmeye alınmıştır. İnsan kaynakları uygulamalarına ulaşamayan işletmeler değerlendirme dışı bırakılarak bir sonraki işletmeye geçilmiştir.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden belge incelemesi, veri analiz yöntemlerinden ise içerik analizi kullanılmıştır (Şahin ve Kartal, 2011: 409).

Nitel araştırmalarda veri toplama yöntemlerinden olan belge incelemesi; hakkında bilgi sahibi olmak istenilen olgu veya olgularla ilgili yazılı materyallerin analiz edilmesine dayanır (Yıldırım ve Şimşek, 2003:140). İçerik analizi ise, kalıpların, temaların, önyargıların ve anlamların tespit edilebilmesi amacıyla belirli bir materyalin dikkatli, ayrıntılı ve sistematik olarak incelenmesi ve yorumlanmasıdır (Berg ve Lune, 2015:380).

Nitel araştırmalarda veri analiz yöntemlerinden içerik analizi; ön analiz, kodlama, kategorize etme, çıkarsama adımlarını içerir. Yöntemin adımları mekanik gözükse de yaratıcı çıkarımlar yapılabilmesine imkân sağlar (Bilgin, 2006:8).

Çalışmada en değerli markalar sahip işletmelerde bir ön analiz yapılarak hangi başlıklarda insan kaynakları uygulamalarının bulunduğu belirlenmiş, ardından insan kaynakları uygulamaları, tespit edilmiş olan başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Son olarak da başlıklar halinde belirlenmiş olan insan kaynakları uygulamaları, sıklıklarına göre sıralanmış ve içerikleri oluşturulmuştur. Bu çalışmada, işletmelerin internet sitelerindeki insan kaynakları ile ilgili bilgilere odaklanılarak, gerçekleştirilen uygulamalar ve sağlanan imkânlar dikkate alınmıştır. Değerlendirme ölçütü, insan kaynakları fonksiyonları haricindeki insan kaynakları uygulamalarıdır. İnsan kaynaklarına yönelik olamayan tüm bilgiler ve faaliyetler kapsam dışı bırakılmıştır.

2.2. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Nitel geçerlilik araştırma sonuçlarının doğruluğunu göstermekte iken, nitel güvenilirlik ise araştırma sonuçlarının tekrar edilebilirliği ile ilgilidir (Creswell, 2014: 313).

Creswell'e (2014:313) göre nitel bir çalışmanın doğruluğunu denetleyebilmek için 8 geçerlilik stratejisi bulunmaktadır. Bu stratejiler ve çalışmamızda nasıl uygulandığı aşağıda sıralanmıştır.

a. Araştırmada kullanılan temaların isabetli bir şekilde oluşturulabilmesi için farklı bilgi kaynakları kullanılmalıdır. Farklı bilgi kaynakları ve farklı katılımcıların bakış açıları çerçevesinde oluşturulan temalar geçerliliği artırır:

Araştırma konusu ile ilgili başka çalışma olmadığından insan kaynakları uygulamalarının başlıkları isimlendirilirken farklı kaynaklardan yararlanılması mümkün olmamıştır. Fakat işletmelerde rastlanan insan kaynakları uygulamalarının altında toplandığı başlıkların isabetli olup olmadığı, bir değişiklik önerisi bulunup bulunmadığı konusunda ikisi alan içi, ikisi de alan dışından dört farklı öğretim elemanının fikirleri sorulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre öğretim elemanlarının çok titiz bir değerlendirme yaptıkları ve öneriler getirdikleri görülmüştür. Böylece farklı bakış açılarının geçerliliğin artırılması için kullanılması söz konusu olmuştur. Alınan önerilerden uygun bulunanlar doğrultusunda insan kaynakları uygulamaları başlıklarında ve hangi uygulamaların hangi başlıklar altında toplanacağı konusunda değişiklikler yapılmıştır.

b. Üye kontrolünde araştırmanın katılımcılarından araştırmanın bulgu ve yorumlarının inanılabilirliği hakkında görüş istenir:

Mevcut çalışma insanlar üzerinden gerçekleştirilmediğinden ilgili kişilerin değerlendirmelerini içermemektedir.

c. Akran incelemesinde, elde edilen sonuçların doğruluğu farklı kişilerin kontrolünden geçmelidir:

Bu şartın sağlanabilmesi için, yapılan çalışmanın tüm materyalleri verilerek ve çalışmanın tüm aşamaları anlatılarak ikisi alan için ve ikisi alan dışı dört öğretim elemanının eleştirel gözle çalışmayı değerlendirmeleri istenmiştir. Değerlendirme sonucu oraya çıkan ortak kanaat, düzeltilmesi istenen birkaç konu hariç, çalışmanın ana hatlarıyla doğru bir çizgide ilerlediği ve sonuca ulaştığı yönündedir.

d. Bulguların iletilmesi için zengin ve geniş açıklamalar yapılmalıdır:

Çalışmanın sonuç bölümünde elde edilmiş olan bulgularla ilgili zengin ve geniş açıklamalar ve yorumlar yapılmıştır.

e. Araştırmacının, araştırmaya getirdiği önyargılar dürüst bir şekilde paylaşılmalıdır:

Mevcut çalışmada araştırmacının iyi markalara sahip işletmelerin çalışma şartlarının da iyi olacağı yönünde bir önyargısı bulunmaktaydı. Fakat bu önyargı çalışmanın güvenilirliğini olumsuz yönde etkilememiştir. İşletmelerin internet sitelerinde kesin olarak görülmüş olan uygulamalar belirlenerek çalışma gerçekleştirilmiştir.

f. Negatif veya tutarsız bulgular da paylaşılmalıdır:

Çalışmada negatif veya tutarsız olarak değerlendirilebilecek bulgular da verilmiştir. Örneğin aile dostu uygulamalar 25 işletmeden 16'sında görülmüştür. Çalışanlara yönelik eğitim faaliyetleri 25 işletmeden 15'inde görülmüştür. Çalışma şartları; sağlık, güvenlik, fiziksel ve psikolojik Rahatlık kapsamındaki uygulamalar ise 25 işletmeden yalnızca 11'inde görülmüştür. Dünyanın en iyi markalarına sahip işletmelerde bu oranların daha yüksek olması beklenirdi.

g. Olguları çok iyi anlayabilmek için sahada uzun süre bulunulmalıdır:

Bu çalışma işletmelerin internet siteleri aracılığı ile gerçekleştirildiği için saha çalışması yoktur. Fakat internet sitelerinin değerlendirilmesi için aylar süren bir çalışma yapılmıştır.

h. Dış denetim, çalışmanın bütünüyle değerlendirilmesi için araştırmayı ve araştırmacıyı tanımayan bir kişiden yardım alınması:

Bu geçerlilik stratejisi uygulanamamıştır.

Creswell, yukarıda sıralanan geçerlilik stratejilerinden en azından 2 sinin gerçekleştirilmesini tavsiye etmiştir (Creswell 2018:253). Mevcut çalışmada geçerlilik stratejilerinden 5'i gerçekleştirilmiştir.

Geçerlilik çalışmasının ardından çalışmanın güvenilirliği konusunda da çalışma yapılmıştır. Güvenilirliği artırmanın bir yolu kodlayıcılar arasında görüş birliği oluşturulmasıdır (Creswell 2018:253). Mevcut çalışmada araştırmacının yaptığı kodlama, dört farklı akademisyenin öneri ve eleştirileri çerçevesinde gözden geçirilerek yeniden oluşturulmuştur. Creswell (2014:316) nitel çalışmanın genelleştirilebilmesi için ise farklı vakalar üzerinde yeni çalışmalar yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu çalışmada elde edilen sonuçların genelleştirilebilmesi yeni çalışmaların yapılmasını gerektirmektedir.

3. İnsan Kaynakları Uygulamaları

Bu kısımda en değerli markalara sahip olan işletmelerin insan kaynaklarına yönelik olarak gerçekleştirdikleri uygulamalar, görülme sıklıklarına göre, sıralanmış ve uygulamanın nasıl gerçekleştirildiği hakkında bilgi verilmiştir.

3.1. Bireysel Farklılıklara Hoşgörü ve Eşit İstihdam Fırsatı

Değerlendirilen 25 işletmenin 23'ünün internet sayfalarında, insan kaynaklarının farklılıklarına hoşgörü gösterildiği ve eşit istihdam fırsatı sağlandığı ifade edilmiştir. Farklılıklara pozitif bakışın ifade edildiği çoğu internet sayfasında, insanların sahip olduğu, din, dil, ırk, cinsiyet gibi farklılıkların işletme kültürlerinin bir parçası olduğu, bu durumun yaratıcılığa ve müşteri potansiyeline önemli bir katkı sağladığı ifade edilmiştir. İşletmeler için, insan

kaynaklarının sahip olduğu mesleki becerilerin ve takım ruhu içerisinde çalışabilmenin önemli olduğu, bireysel farklılıkların önemli olmadığı vurgulanmıştır. Farklılıklara gösterilen hoşgörü, iş ortamında çekilmiş ve farklı ırklardan insanların bir arada bulunduğu fotoğraflarla yansıtılmıştır. Engellilere pozitif ayrımcılık yaptıklarını vurgulayan firmalar da vardır.

3.2. Aile Dostu Uygulamalar

Marka değeri yüksek 25 işletmeden 16'sında en az bir aile dostu uygulamaya rastlanmıştır. İşletmelerin aile dostu uygulamalar ile çalışanlarını iş/aile çatışmalarından korumaya çalıştıkları görülmüştür. Bu işletmeler, kişinin hem iş, hem de özel hayatında yapması gerekenleri bir arada gerçekleştirebilmesine imkân sağlayan, esnek, evden, uzaktan, yarı zamanlı ve iş paylaşımına dayanan çalışma sistemlerini uygulamaktadır.

Aile dostu uygulamalar arasında anne babalık izinleri de sayılabilir. Değerlendirmeye alınan işletmelerin bir kısmında personele anne babalık izinlerinin verildiği ifade edilmiştir. İşletmelerin çoğunda bu izinlerin ücretli olarak gerçekleştirildiği, bazılarında 6, bazılarında 10, bazılarında ise 20 hafta anne babalık izninin bulunduğu görülmüştür.

Diğer aile dostu uygulama iş yerinde çocuk bakım merkezi kurulmasıdır. Değerlendirmeye alınan işletmelerde personel çocuklarına bakım desteği sağlandığı ifade edilmiştir. Bazı işletmelerde ise personelin yaşlı anne-babalarına, iki işletmede de evcil hayvanlarına bakım desteği sağlandığı ifade edilmiştir.

Personelin dinlenerek enerji toplayabilmesi ve iş yerinde yüksek performans göstermesi beklentisiyle maliyetini işletmenin üstlendiği kısa tatiller ve yaz tatilleri sağlanmaktadır. Benzer şekilde, yerel kültürel ve sportif etkinlikler için ücretsiz bilet sağlandığı da görülmektedir.

Personelin özel hayatındaki huzur ve mutluluğun iş hayatına olumlu yönde etki edeceği düşünülerek, çocuk sahibi olmak isteyen ama olamayan kişilere yönelik olarak, maliyetleri işletme tarafından üstlenilmek üzere, kısırlık tedavisi, taşıyıcı annelik, evlat edinme desteği sağlandığı görülmüştür.

Bir işletmenin farklı bir ülkeye gönderilen personelin ikamet edeceği konutun ve çocuklarının eğitim göreceği okulların bulunmasına destek sağlandığı ifade edilmiştir. İşletmenin, çalışanlarının özel hayatındaki problemleri aşmalarına yardım etmesi oldukça anlamlıdır.

Değerlendirmeye alınan işletmelerin birinde oldukça etkileyici ve sıradışı bir uygulama görülmüştür. İş veya iş dışında bir konuda sıkıntı yaşayan personel 7 gün 24 saat işletmesinden yardım isteyebilmektedir. İşletme gizlilik prensibiyle personeline yardım etmektedir. İşletmelerin insan kaynakları uygulamalarında alışılmış olan, işletmelerin iş yerinde çalışanlarına destek olmasıdır. İşletmelerin çalışanların özel hayatlarında yaşamakta oldukları sıkıntıları atlatmalarına yardımcı olması, bunu da 7 gün 24 saat yapmaları şaşırtıcı derecede farklı ve takdir edilmesi gereken bir uygulamadır.

3.3. Finansal Destek; Ödüllendirme, Hisse Dağıtımı, Primler, Kâr Paylaşımı, İlave Para Ödemeleri vb.

Değerlendirmeye alınan 25 işletmenin 16'sında maaş dışında, performans ödemesi, hisse dağıtımı, prim, kar paylaşımı gibi ilave ödemelerin yapıldığı belirlenmiştir.

Personele, ücretsiz veya indirimli fiyatla işletmenin hisse senetlerinin verilmesi ortaklık sağlayacağından çalışanın kurumu sahiplenmesini

güçlendirebilir. İşletmenin kârını personel ile paylaşmasının da çalışanların kurumu sahiplenmesine katkı sağlaması beklenebilir. Bazı işletmelerin kurum ürünlerini çalışanların indirimli almaları için imkân sağladıkları da görülmüştür. Personelin, indirimli alım yoluyla, kurum ürünlerini kullanmaları da kurumu sahiplenmeye ve kurumla özdeşleşmeye katkı sağlayabilir. Aksi halde, örneğin otomobil üreten bir işletmenin çalışanlarının farklı marka otomobil kullanmaları kurumun imajına olumsuz bir etkide bulunabilir.

3.4. Eğitim; Kişisel, Finansal ve Kariyer Gelişimi Eğitim Programları

İncelenen 25 işletmenin 15'inde, çalışanların kişisel, mesleki ve kariyer gelişimlerine katkı sağlayacak kurum içi veya kurum dışı eğitim programları uygulandığı görülmektedir. İşletmelerin eğitim için büyük bütçeler ayırdıkları, bazılarının bütçelerinin milyonlarca dolar olduğu ifade edilmiştir.

İlginç olan bulgulardan birisi işletmelerin uyguladığı eğitim programlarının yalnızca mesleki içeriğe sahip olmamasıdır. Yemek yapımı ve gitar kursları gibi iş dışı konularda da eğitim programları düzenlenmektedir. Bazı eğitim programlarının akıl hocalığı (mentorluk) yöntemiyle gerçekleştirildiği, bazı işletmelerin de kendi eğitim kurumlarını oluşturdukları görülmüştür. Personelin mesleki gelişimine katkı sağlamak için bazen farklı ülkelerdeki başarılı proje takımlarına dâhil edildiği ifade edilmiştir. Bazı işletmede sürekli öğrenme felsefesine vurgu yapılmıştır.

Finansal gelişim desteği kapsamında, işletmelerin finans uzmanlarının, kişilerin maddi refaha kavuşabilmeleri için birikimlerini nasıl değerlendirebilecekleri konusunda tavsiyelerde buldukları görülmüştür. Kişinin iş ve özel yaşamını bir bütünlük içerisinde değerlendiren anlayışa göre özel hayatında maddi refaha kavuşmuş personelin, maddi sıkıntılar içerisindeki personele göre kendini işini daha fazla verebileceği düşünülmektedir.

Bir işletmede, eğitim programlarının yöntem olarak yalnızca % 10'unun teorik olduğu, geriye kalan kısmının yaparak öğrenmeye ve akranlardan öğrenmeye dayandığı ifade edilmiştir.

3.5. Çalışma Şartları; Sağlık, Güvenlik, Fiziksel ve Psikolojik Rahatlık

Değerlendirilen 25 işletmenin 15'inde işyerinin sağlık şartlarına uygun, güvenli, fiziksel ve psikolojik olarak rahat olması ile ilgili tedbirlerin alındığı görülmüştür. Personelin iş yerinde kendilerini rahat hissedebilmeleri için bazı işletmelerde kafeteryaların ve mutfakların oluşturulduğu görülmektedir. Bir işletmede birim yöneticisi personelin işyerinde mutlu ve tatminli olmasından sorumlu tutulmuştur. Bir işletme, iş yerinde ev havasında sıcak ve samimi bir ortam oluşturulduğunu vurgulamıştır. Personelin fiziksel ve psikolojik şiddetten korunması için her türlü tedbirin alındığı ifade edilmiştir. Sağlıklı, emniyetli, verimli, konforlu ve eğlenceli çalışma ortamları oluşturulduğu vurgulanmıştır. Bir işletme, personeline yönelik olarak ILO sözleşmesinin ve insan hakları evrensel beyannamesinin geçerli olduğunu ifade etmiştir. Bir işletmenin sitesinde imalat merkezlerinin çalışanların kendilerini iyi hissedebilmeleri için doğal güzellik ve huzur içeren coğrafyalarda kurulduğu anlatılmıştır. İşletmelerde, personele yüksek düzeyde değer verilmesi, çalışanlara yönelik olarak etik ilkelerin uygulanması, adil ve şeffaf kurumsal bir yönetim anlayışının bulunması, iş ortamında yaşanabilecek problemlere destek olacak bir birimin bulunması, personel hakkındaki bilgilerin gizliliği konusunda güvence verilmesi, tüm personel arasında güvene dayalı ilişkilerin geliştirilmesi, eksikliklerini giderebilmeleri için çalışanlara destek olunması ve uzun süreli kariyer imkânı sağlanması da çalışanların psikolojik rahatlığına katkı sağlayacaktır.

3.6. Öğrencilere Staj ve Çalışma İmkânları

25 işletmenin 12'sinde lise ve/veya üniversite öğrencilerine staj ve çalışma imkânları sağlanmaktadır. Bazı işletmelerde stajyer öğrencilere eğitim verildiği ve/veya farklı ülkelerdeki birimlerde çalışma imkânı sağlandığı görülmektedir. Bu işletmelerde mümkün olduğu kadar çok sayıda kişinin işletmeye başvurması ve bu şekilde işletmenin potansiyel işgücünün içerisinde seçileceği aday havuzunun genişletilmesi gayretinin bulunduğu değerlendirilmiştir. Öğrenci stajlarına, kendilerine bir getirisi olmadığı, vakit kaybettirdiği, maliyetlerini artırdığı gibi sebeplerle sıcak bakmayan işletmeler görülebilmektedir. Marka değeri yüksek işletmelerde ise tam tersine bir yaklaşım vardır. Maliyetlerine rağmen staj imkânlarına olağanüstü derecede önem vermekte oldukları görülmektedir. Öğrenci stajlarının iş dünyasının ihtiyaç duyduğu, uygulamayı bilen ve nitelikli iş gücünün yetiştirilebilmesi için gerekli olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Staj sırasında bilgi, beceri ve performansı gözlenen stajyer öğrencinin potansiyel insan kaynağı olarak değerlendirilmesi, insan kaynağı havuzunu genişletilerek en iyilerin seçilmesine katkı sağlayabilir.

3.7. Yaratıcılık Beklentisi, Yaratıcılığı Artıracak Önlemler

Çalışma kapsamındaki 25 işletmenin 10'unun internet sayfasında, çalışanlarından yaratıcılık beklentisi ifadesine ve/veya yaratıcılığı artırabilecek uygulamalara rastlanmıştır. Yaratıcılığın artırılması amacıyla kullanıldığı ifade edilen yöntemlerden birisi güçlendirmedir. Başka bir işletmede personelin geleneksel olmayan yöntemleri kullanmaları ve risk almalarının teşvik edildiği ifade edilmiştir. Bu işletmelerde merak etme, soru sorma ve öğrenmenin teşvik edildiği, hatalara hoşgörü ile bakıldığı görülmektedir. Personele özerk ve yaratıcı bir biçimde çalışabilecek bir ortam oluşturulduğu ifade edilerek, yaratıcı düşünceleri ve fark yaratmaları istenmiştir. Personelin fikirlerini ifade etmeleri ve kendi başarılarına karar vermeleri teşvik edilmektedir. Yaratıcılık kaynağı olarak görülen uygulamalardan birisi de öğrencilerin ve yeni mezunların şirkete alınmasının teşvik edilmesidir.

3.8. İş Yerinde Spor Tesisleri

Değerlendirilen 25 işletmenin 6'sının internet sayfasında kurumun spor tesislerinin bulunduğu ve çalışanların spor yapmalarının teşvik edildiği görülmektedir. İşletmelerin bir kısmında spor tesislerinden çalışanın ailelerinin de yararlanabileceği, bu merkezlerin çalışanların mutlu ve sağlıklı olabilmelerine katkı sağlaması için yapıldıkları ifade edilmiştir. Spor tesislerinin çalışanların kariyer ve yaşam başarısına katkı sağlamasının beklendiği de ayrıca ifade edilmiştir.

3.9. Misyon Vurgusu

Yapılan incelemede 25 işletmenin 6'sında mevcut ve potansiyel işgücüne, işletmenin yaptığı işin anlamlılığı hakkında mesaj verildiği görülmektedir. Bazı işletmelerde, orada çalışmakla, milyarlarca insanın hayatına olumlu bir etkide bulunma imkânının bulunduğu vurgulanmıştır. İşletmenin insanlığa önemli bir katkı sağladığı ve bu durumun işletmede çalışmayı anlamlı kıldığı ifade edilmiştir. Her bir çalışanın yaratıcı fikirleriyle dünyayı değiştirebileceği vurgulanmıştır.

3.10. Takım Çalışmasının Önemszenmesi

25 İşletmenin 6'sında takım çalışmasına önem verildiği ve/veya çalışacak olan personelin takım çalışmasına uygun olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu işletmelerin internet sayfalarında personelin demografik olarak farklı insanlarla hoşgörü ve işbirliği çerçevesinde çalışmalarının beklendiği görülmektedir. Bazı

işletmelerde takım çalışmasının değerinin vurgulandığı bir örgüt kültürünün oluşturulduğu, takımların kutlama ve eğlence etkinlikleri yapabilmeleri için kaynak sağlandığı ifade edilmiştir.

3.11. Çalışanlara Sigorta Yapılması; Sağlık, Kaza, Engellilik ve Tatil Sigortası

Değerlendirilen 25 işletmeden 6'sında, personele, sağlık, engellilik, yaşam, kaza ve seyahat sigortalarından en az birinin yapıldığı görülmüştür. Sigortaların yapılması da personelin kendisini güvende hissetmesine katkı sağlayacaktır. Sigorta yapılması işletmenin personele ve onların ailelerine verdiği değer bir göstergesidir. Olumsuz olayların gerçekleşmesi durumunda işletme personeli ve/veya aileleri sigortanın sağladığı imkânlarla olumsuz durumdan en az zararlı kurtulma şansına sahip olacaklardır. Böylece çalışanların ve ailelerinin geleceğe güvenle bakmaları sağlanacaktır. Geleceğe endişe ile değil de güvenle bakabilen çalışanların işlerine daha fazla yoğunlaşmaları beklenebilir.

3.12. İş Yerinde Sağlık Hizmeti ve Sağlık Destekleri

Değerlendirmeye alınan 25 işletmenin 5'inde sağlık birimi bulunması, beslenme tavsiyeleri, tıbbi destek ve egzersiz programlarından en az biri bulunmaktadır. Bu hizmetlerin tamamı ücretsiz olarak sunulmaktadır. Sağlığın korunabilmesi için bazı işletmelerde Personel ve ailelerine yönelik olarak hizmet veren sağlık birimi, personelin sağlıklı kalarak veya hızlı tedavi edilerek işgücü kaybını en aza indirebilir. İş yerinde sağlık biriminin bulunması çalışanlar için büyük bir kolaylık getirecektir. Verilen sağlık tavsiyeleri ve hizmetleri sayesinde daha az hastalanan veya hastalandığında kolaylıkla tedavi imkânına kavuşabilen personelin işlerine daha fazla yoğunlaşmaları söz konusu olabilir.

4. Sonuç

Bu çalışmada en değerli markalara sahip işletmelerin insan kaynakları uygulamaları değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre bu işletmelerin insan kaynakları uygulamaları 12 başlık altında toplanmıştır. İnsan kaynakları uygulamaları aşağıda sıralanmıştır.

- Bireysel Farklılıklara Hoşgörü ve Eşit İstihdam Fırsatı
- Aile dostu uygulamalar.
- Finansal Destek; Ödüllendirme, Hisse Dağıtımı, Primler, Kâr Paylaşımı, İlave Para Ödemeleri vb. sağlanması
- Eğitim; kişisel, finansal ve kariyer gelişimi eğitim programları sunulması.
- Çalışma Şartları; Sağlık, Güvenlik, Fiziksel ve Psikolojik Rahatlık
- Öğrencilere staj ve çalışma imkânları sağlanması.
- Yaratıcılık beklentisi, yaratıcılığı artıracak önlemlerin alınması.
- İş yerinde spor tesislerinin kurulması.
- Misyon vurgusu yapılması.
- Takım çalışmasının önemsenmesi.
- Çalışanlara Sigorta Yapılması; Sağlık, Kaza, Engellilik ve Tatil Sigortası
- İş Yerinde Sağlık Hizmeti ve Sağlık Destekleri

Yukarıda 12 başlık altında yer alan insan kaynakları uygulamalarının ayrıntıları incelendiğinde uygulamaların bir kısmının çoğu işletmede görülmeyen veya nadiren görülen ama önemli katkılar sağlama potansiyeli bulunan faaliyetler olduğu değerlendirilmiştir. Bu uygulamalar şu şekildedir;

- Personele iş veya iş özel hayatlarında yaşadıkları problemi aşabilmeleri için gizlilik prensibiyle 7 gün 24 saat yardım sağlanması.

- Personelin yaşlı anne babalarına bakım desteği sağlanması.
- Personele kısa tatil veya yaz tatili imkânı sağlanması.
- Personelin sosyal, kültürel ve sportif etkinliklere katılımının sağlanması.
- Personele kısırlık tedavisi ve evlat edinme desteği sağlanması.
- Personelin ikamet edeceği konutun ve çocuklarının eğitim göreceği okulların bulunmasına destek sağlanması.
- Personele, yemek yapımı ve gitar kursları gibi iş dışı konularda da eğitim programları düzenlenmesi.
- Personelin maddi refaha kavuşabilmesi için birikimlerini nasıl değerlendirebilecekleri konusunda işletmenin finans uzmanının tavsiyelerde bulunması
- Lise ve/veya üniversite öğrencilerine yurt içi veya dışı işletmelerinde ücretli staj ve çalışma imkânları sağlanarak mümkün olduğunca çok potansiyel işgücünün işletmeye çekilmeye çalışılması.
- Personelin kendini rahat hissedebilmesi için iş yerinde kafeterya ve mutfakların oluşturulması.
- Personelin kendini iyi hissedebilmesi için işletmenin doğal güzelliği ve olan huzurlu coğrafyalarda kurulması.
- Personele, sağlık, engellilik, yaşam, kaza, seyahat sigortası yapılması.
- İşyerinde sağlık birimi oluşturulması.
- Personele beslenme tavsiyeleri, sağlık önerileri ve egzersiz programları sunulması.
- İşyerinde spor tesislerinin oluşturulması. Personelin ve ailelerinin bu tesislerden yararlanarak fiziksel aktivite yapmalarının teşvik edilmesi.

Araştırma sonucunda karşımıza çıkan insan kaynakları uygulamaları aşağıda değerlendirilerek personele ve işletmelere hangi katkıları sağlayabileceği yorumlanmıştır.

İşletmelerin personel alım ve terfilerinde yalnızca liyakate önem verdikleri, din, dil, ırk, cinsiyet gibi farklılıkları önemsemedikleri hatta teşvik ettikleri görülmektedir. Bu yaklaşım dünyanın her yerinden nitelikli insan kaynaklarının işletmeye kazandırılmasına katkı sağlamaktadır. Nitelikli insan kaynakları ise işletmelerin gücünü artırmaktadır.

İşletmelerde aile dostu uygulamaların gerçekleştirilmesi günümüz iş dünyasının önemli sorunlarından olan iş/aile çatışmalarının azaltılmasına yönelik olarak önemli katkılar sağlayabilir. Kısırlık tedavisi ve evlat edinme desteği, işyerinde çocuklara ve yaşlı anne babalara bakılması, personelin tatile gönderilmesi, sosyal kültürel ve sportif etkinliklere katılımın sağlanması, ikamet edilecek konut ve çocuklar için okul bulunması gibi uygulamalar personelin iş ve aile dengesini kurmalarına yardımcı olduğu gibi iş stresinden uzaklaşarak dinlenmelerini ve enerji toplamalarını sağlar. Böylece işveren, karşısında daha istekli ve enerjik çalışanlar görebilir.

Marka değeri yüksek işletmelerin dikkat çeken bir uygulaması da çalışanların sağlıklarına özen gösterilmesidir. Bu işletmelerin bir kısmında sağlık birimi bulunmakta ve sağlıkla ilgili tavsiyelerde bulunmaktadır. Ayrıca işletmelerde çalışan sağlığını desteklemek amacıyla spor tesisleri ve spor eğitmenleri bulunmaktadır. Beslenme tavsiyeleri verilmekte ve fiziksel aktivite programları uygulanmaktadır. Sağlıklı çalışanların bulunduğu bir işletmede devamsızlığın azalması ve işe daha fazla yoğunlaşabilme gibi farklı yararlar elde edilebilir.

Çalışma şartlarının sağlıklı olması, güvenliği, çalışanların fiziksel ve psikolojik rahatlığına özen gösterilmesi, iş yerinde kafeteryaların ve mutfakların oluşturulması, işletmelerin doğal güzelliği olan yerlerde kurulması gibi uygulamalar personelin kendilerini değerli hissetmelerini sağlayacaktır. Böylece mevcut elemanların elde tutulması ve yeni elemanların işletmeye çekilmesi kolaylaşacaktır.

Kâr payı, şirket hissesi, prim verilmesi gibi uygulamalar çalışanların kuruma aidiyet duygusu güçlendirdiği gibi maddi refahlarına da katkı sağlar. Çalışanların maddi refahlarının artırılabilmesi için işletmenin finans uzmanları kişisel finans yönetimi tavsiyeleri de sağlamaktadır. Böyle desteklerle personelin maddi olarak geliştirilmesi sağlanabilirse işlerine daha fazla yoğunlaşmaları beklenebilir.

Düzenlenen eğitimlerle personelin kişisel, mesleki ve kariyer gelişimlerine destek sağlandığı için, kendilerini geliştirmeleri, işlerini daha iyi yapmaları, terfi etmeleri mümkün olabilecektir. Bu durum ilerleme arayışında olan personeli memnun ederek özgüvenlerini, motivasyonlarını ve kuruma olan bağlılıklarını artırabilir.

Lise ve üniversite öğrencilerinin yurt dışına gitmek gibi çok cazip staj imkânları sunularak işletmeye çekilmesi personel alımına yönelik aday havuzunu olabildiğince genişleterek en iyilerin en isabetli bir şekilde seçilmesini sağlayabilir. Bu durum işletmelerdeki işgücünün niteliğini yükseltebilir.

Buraya kadar anlatılan ve çalışanlara sağlanmakta olan imkânların en ilginç ve şaşırtıcı olanı bir işletmede görülen personel destek uygulamasıdır. Kişinin işiyle ilgili veya iş dışında bir problemi olduğunda 7 gün 24 saat iş yerinden destek alabilmesi oldukça anlamlıdır. Bu uygulama ile kişinin iş hayatında olduğu kadar, özel hayatındaki problemlerin de çözülerek tüm dikkatini işine yoğunlaştırması sağlanabilir.

Yukarıda sıralanan insan kaynakları uygulamaları marka değeri yüksek işletmelerin insan kaynaklarına verdikleri değer bir göstergesidir. Bu işletmeler, sağladıkları imkânlarla küresel düzeyde en nitelikli iş gücünü kendilerine çekmeye çalışmaktadır. İnsan kaynaklarının farklı ülke vatandaşlarından oluştuğu dikkate alındığında bu konuda başarılı oldukları da görülmektedir. Nitelikli işgücü bu imkânların sağlanmadığı işletmelerde çalışmak yerine, çeşitli imkânlar sunulan işletmelere yönelmektedir. Bunun için bazen farklı ülkelere gitmeyi göze almaktadır. Bu durum pek çok ülke için beyin göçü anlamına gelmektedir. Sonuçta nitelikli insan kaynaklarını çekebilen işletmeler başarılarını da işgücü çekme potansiyellerini de artırmaktalar. Nitelikli işgücünü çekemeyen işletmelerde ise başarıları da, işgücü çekme potansiyelleri de azalmaktadır. İşletme veya ülke düzeyinde nitelikli insan kaynaklarının yetiştirilmesi büyük zaman, masraf ve emek gerektiren bir süreçtir. Nitelikli işgücünün kaybedilmesi katlanılan tüm maliyetlerin boşa gitmesi anlamını taşır. Bu yüzden işletme veya ülke düzeyinde nitelikli işgücünün çekilebilmesi ve muhafaza edilebilmesi için işletmelerimizin yeni ve sıradışı insan kaynakları uygulamaları gerçekleştirmeleri gereklidir. Bu çalışmada tespit edilmiş insan kaynakları uygulamaları kullanılabilirliği gibi, yeni ve farklı insan kaynakları uygulamaları da geliştirilebilir.

Bu çalışmanın nitel kapsamda gerçekleştirilmesi ve yalnızca 25 işletmenin değerlendirmeye alınmasından dolayı araştırma sonuçlarının genellenmesi iddiası yoktur. Bu araştırmanın diğer bir kısıtı işletmelerin internet sayfalarından elde edilen bilgileri teyit etme imkânının bulunmamasıdır. Tüm uygulamaların internet

sayfalarında yer aldığı, internet sayfalarında yer alan bilgilerin doğru olduğu ve uygulandığı kabul edilerek çalışma gerçekleştirilmiştir.

25 işletmenin değerlendirilebilmiş olması bu çalışmanın bir kısıtıdır. Çalışmada marka değeri en yüksek 100 işletmenin tamamı değerlendirilebilseydi belirlenenlerin dışında farklı ve orijinal insan kaynakları uygulamalarına erişilebilirdi.

Kısıtlara rağmen, inceleme yapılan çoğu işletmenin insan kaynakları uygulamalarının internet sitelerinde ayrıntılı olarak yer alması, derinlemesine bir analiz yapma imkânını sağlamıştır. Bu kapsamda elde edilen bilgiler, insan kaynakları araştırmacı ve uygulamacılarına katkı sağlayabilir.

Bu konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacıların Türkiye'deki en değerli markalara sahip işletmelerin insan kaynakları uygulamalarını değerlendirmeleri ve küresel düzeyde değerli markalara sahip işletmelerle kıyaslamaları anlamlı sonuçların elde edilmesini sağlayabilir.

Kaynakça

- Ar, A.A. (2004). *Marka ve Marka Stratejileri*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Berg, B.L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Çeviri Editörü: Hasan Aydın, Konya: Eğitim Kitabevi.
- Bilgin, N. (2006) *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Creswell, John W. (2014) *Research Design : Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, 4th ed., Sage: California.
- Creswell, John W. (2018) *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, 4. Baskı, Çeviri Editörleri: Mesut Bütün, Selçuk Beşir Özdemir, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Forbes. (2017). Erişim Adresi: <https://www.forbes.com/powerful-brands/list/#tab:rank>
- Forbes. (2018). Erişim Adresi: <https://www.forbes.com/sites/kurtbadenhausen/2018/05/23/the-worlds-most-valuable-brands-2018-by-the-numbers/#75fbb0ea2eed>
- İHA. (2017). Erişim Adresi: <http://www.iha.com.tr/haber-vw-147-ulkeden-daha-fazla-ciro-yapti-645853/>
- Şahin A. ve Kartal B. (2011). *Pazarlama Araştırması*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

REJİMİN MEŞRUIYETİ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ: ÇİN KOMÜNİST PARTİSİNİN ENERJİ POLİTİKALARI**Deniz İSTİKBAL¹****Öz**

Dünya'nın en büyük ekonomilerinden olan Çin, geçmiş 40 yıllık süreçte önemli ekonomik ve siyasi başarılarla imza atarak etki sahasını Afrika, Asya, Avrupa ve Latin Amerika gibi bölgelere kadar genişletmiştir. 40 yıl gibi kısa bir süre içinde ekonomik olarak kalkınmayı başaran ve bu ekonomik gelişmeyi kalkınmakta olan diğer ülkelere taşıyan Çin, bu gelişme hızını sürdürebilmek için enerji kaynaklarının çeşitliliğini ve güvenliğini sağlayan farklı enerji politikaları uygulamaktadır. 21. yüzyılın değişen ekonomik ve siyasi konjonktürüne bağlı olarak enerji politikalarını revize eden Çin, enerji alanında hem ulusal hem de uluslararası arenada yüksek miktarda yatırımlar gerçekleştirmektedir. Çin'in bu gelişen düzlemde enerji arz ve talep güvenliğinin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada Çin'in günümüz enerji yapısının analizi yapılarak bu bağlamda Çin'in enerji konusunda karşı karşıya kaldığı sorun alanları ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Enerji Arz Güvenliği, Enerji Talep Güvenliği, Asya Ejderhası

**LEGITIMACY OF THE REGIME AND ENERGY SECURITY:
CHINESE COMMUNIST PARTY'S ENERGY POLICIES****Abstract**

China, one of the world's largest economies, has expanded its sphere of influence to regions such as Africa, Asia, Europe, and Latin America, achieving significant economic and political successes over the past 40 years. China, which has achieved economic development in a short period of 40 years and carried this economic development to other developing countries, is implementing variable energy policies in order to ensure the diversity and security of energy resources in order to maintain this growth rate. China, which revised its energy policies depending on the changing economic and political conjuncture of the 21st century, carries out high-volume investments in both national and international fields in the field of energy. It is of great importance to ensure the security of energy supply and demand in this developing plane of China. In this study, the current energy structure of China will be analyzed and in this context, it will be tried to present the problem areas China has to face in the energy field.

Keywords: China, Energy Supply Security, Energy Demand Security, Asian Dragon

¹ Doktora Öğr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, den.istikbal@gmail.com, orcid.org/0000-0002-1968-0224

1.Giriş

1940'lı yıllarda son bulan iç savaş sonrası sosyalist bir yönetim altında kendini dünya ekonomik sisteminden izole eden Çin 1960'lı yıllarda nükleer bir güç, 1970'li yıllarda Birleşmiş Milletlerdeki daimi üyelikle küresel bir güç, 1980'lerde sağlanan ekonomik reformlarla da günümüzde ekonomik bir güç haline gelmiştir. 1990'larda güçlenen imalat sanayi ucuz Çin mallarının dünya geneline yayılmasını sağlamış ve "Made in China" damgası birçok ürünün altında yerini almıştır. Çin gibi siyasi ve ekonomik bir devin bu denli geç bir dönemde başardığı ekonomik kalkınma "Asya Ejderhası" lakabının Çin ile anılmasına neden olmuştur. Çin'in sağladığı bu ekonomik gelişme küresel ekonominin büyüme rakamlarında önemli bir yer edinmiş ve Çin'i ekonomik bir süper güç olarak adlandıran ekol gün geçtikçe güç kazanmıştır. Bu kalkınma başarısının sürmesi halinde ise enerji kaynaklarına olan ihtiyaç Çin için her geçen gün daha da fazla artacaktır. Satın alma gücü paritesine göre dünyada günümüz itibariyle birinci, gayri safi yurtiçi hâsıla bakımından ABD'den sonra ikinci sırada yer alan Çin'in gelecek yıllarda her iki alanda dünya liderliğini ele alacağı hesaplanmaktadır. Ayrıca Çin'in kazandığı veya geçmiş yılların vermiş olduğu reformist kimlik dünyanın en büyük döviz rezervleri ve ciddi düzeyde yabancı yatırımların Çin'de birikmesine neden olmuştur.

Çin'in sağladığı bu ekonomik başarı hikâyesi önemli nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenler arasında Çin'in reformist kimliği, ucuz işgücü ve maliyetler, ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli, bölgesel ve küresel pazarlarla ekonomik uyum ve devlet yönetimindeki ekonomik yönlendirme hamleleri örnek olarak gösterilebilir. 2013 yılında Çin Komünist Partisi kongresinde alınan kararlar ışığında reformist kimliğini devlet merkezli olmaktan çıkararak ve piyasa ekonomisini daha çok serbestleştiren adımların atılacağını vurgulayan Çin siyasi yönetimi, değişen küresel ekonomik sisteme uyum konusunda günümüzde başarılı bir profil çizmektedir. Yapısal olarak dönüşüm içerisinde olan Çin'in ekonomik sistemi, enerji güvenliğinin sağlanmasını zorunlu hale getirmektedir. Özellikle Ortadoğu bölgesinde yaşanan iç savaşlar, Afrika kıtasındaki istikrarsızlıklar ve Latin Amerika ülkelerinde meydana gelen siyasi krizler Çin'in enerji tedarik ettiği alanları daha sorunlu bir sahaya taşımaktadır. ABD ile yaşanan ticaret savaşlarının bu sorunlu alanlara eklenmesi Çin'in mevcut yapıdaki hem ekonomik pazar sorunlarını artırmakta hem de maliyetleri yukarıya çekmektedir. Gerilen siyasi sahaların küresel petrol fiyatlarına yansması ise Çin açısından maliyetleri daha da yukarıya taşımaktadır. Bu bağlamda 2019 yılı itibariyle enerji kaynaklarının hem arz hem de talep yönündeki güvenliği, Çin'in mevcut ekonomik ve siyasi rekabet alanlarında daha fazla zarar görmemesi için elzem bir hale gelmiştir.

Yukarıda kısaca değinilen siyasi ve ekonomik süreçler Çin açısından enerji kaynaklarının sürekli bir şekilde arzını zorunlu bir yapıya taşımıştır. Oluşan enerji arz ve talep güvenliği konjonktürü Çin'in ekonomik büyüme rakamlarının sürdürülebilirliği için Çin Komünist Partisi'nin hareket sahasını kısıtlamakta ve imalat sanayinin üretim hatlarına tehdit oluşturmaktadır. Bu bağlamda "Yeni İpek Yolu" projesiyle büyük yatırım hamlelerine başlayan Çin, hem bölgesel hem de küresel ekonomi açısından yeni tartışmaların başlamasına neden olmuştur. Makalenin temel argümanı enerji güvenliği ile Çin Komünist Partisi'nin ekonomik meşruiyet algısının etkileşim halinde olduğudur. Çalışmada temel argümanı desteklemek için farklı istatistik bilgilerle günümüzden farklı örneklerle yer verilmektedir. Makalede Çin'in enerji güvenliğini tehdit eden sorun alanları ortaya konulup, bu sorunların Çin'in ekonomik, siyasi ve toplumsal güvenliğine etkileri ekonomi-politik bir perspektifle analiz edilmektedir. Çalışmanın ilk kısmında

Çin'in ekonomik kalkınma tarihi, ikinci kısımda ise Çin'in enerji tüketiminin tarihsel gelişimi, enerji üretim ve tüketim kaynak türleri ve enerji güvenliğine günümüzde sorun oluşturan alanlar ile kaya gazı ve petrolünün Çin'in gelecek enerji tüketimindeki potansiyeli tartışılmaktadır. Son bölüm olan sonuç kısmında ise Çin'in enerji güvenliği ekonomi-politik bir yaklaşımla birinci, ikinci ve üçüncü kısımda yer alan bilgilere dayanarak temel argüman çerçevesinde değerlendirilmektedir.

2. Ekonomik Kalkınmada Tarihsel Arka Plan

Binlerce yıllık imparatorluk rejiminin yıkılmasının ardından 1912'de kurulan Çin Cumhuriyeti eski imparatorluk topraklarını elinde tutamamıştır. 1912-1945 yılları arasında süren yıkıcı savaşlar ülkeyi altyapısal ve ekonomik olarak yıpratmış, 1945-1949 yılları arasında ise ülke kanlı bir iç savaşa maruz kalmıştır. 1949'da sosyalist bir yönetim altında istikrarını sağlayan yeni Çin Halk Cumhuriyeti, Mao Zedong önderliğinde 30 yıl boyunca sıkı bir sosyalist ekonomi modeliyle yönetilmiştir (Mitter, 2008: 73-77). Bu dönemde ideolojik düşüncelerin ekonomik gerçeklerin önüne geçmesi, devletin ekonomideki verimlilik artışını sağlayamaması ve dış dünya ile tecrit halinde sürdürülmeye çalışılan ekonomik kalkınma hamleleri tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. 1978 sonrası Çin'in Turgut Özal'ı olarak adlandırılan reformist lider Deng Xiaoping'in iktidara gelmesi ve ekonomik alanı dış dünyaya açması gelecek yıllarda çift haneli ekonomik büyüme rakamlarını beraberinde getirmiştir (Ünay ve Atlı, 2014: 9-10). Deng'in uyguladığı reform ve açılım politikalarında devletin ekonomideki rolünün azaltılması ve piyasa mekanizmasının güçlendirilmesi temel hedefler olarak belirlenmiştir (Tisdell, 2008: 2-3).

Çin'in, kapılarını yabancı sermayeye açması ve devlet kontrolündeki dış ticareti kademeli olarak serbestleştirmesi ihracat odaklı bir büyüme modelini beraberinde getirmiştir (Reynolds, 1988: 172-179). Bu benimsenen model ile yavaş ve kontrollü bir şekilde entegre olunan küresel ekonomi Çin'in ucuz iş gücü ve düşük maliyetleriyle ekonomik kalkınmanın daha verimli bir hale gelmesini sağlamıştır. Elde edilen rekabet üstünlüğü ve verimlilik hem özel sektörün piyasada daha etkin olmasını hem de yeni yatırım alanlarının ülke geneline yayılmasını sağlamıştır. Tüm bu yapılan reformların devlet gözetiminde gerçekleştirilmesi ve merkezi bir kamu otoritesinin mevcudiyeti sayesinde devlet kapitalizmi daha işlevsel bir hale gelmiştir. Mevcut ekonomik sistemde yapılan reformların sağladığı rekabet üstünlüğü sayesinde Çin, dünya ihracat pazarındaki payını gün geçtikçe artırmış ve dünyanın en çok ihracat yapan ülkesi haline gelmiştir. Yabancı yatırımların teşvik edildiği yeni açılım politikaları yüksek tasarruf oranlarıyla ağır sanayi ve altyapı projelerinin daha kolay ve hızlı bir şekilde finanse edilmesini sağlamış bu da Çin ekonomisinin önemli itici güçlerinden biri olmuştur (Oktay, 2017: 56-60).

Önemli yapısal reformların getirdiği hızlı ekonomik büyüme Çin'i dünyanın en büyük ekonomiler kulübüne taşıırken bunun yanında en fazla döviz rezervine sahip ülke olma şansına erişmesini sağlamıştır. 1978 sonrası sağlanan ortalama yüzde 10'luk ekonomik büyüme dış yatırımların ülkeye çekilmesinde kritik bir işlev görmüş (Oktay, 2017: 10-13) ve Çin dünyanın en çok yabancı yatırım çeken ülkesi haline gelmiştir. (HKTDC Research, 2019) Çin'in tüm dünyada büyük yankılara neden olan ekonomik mucizesini kısaca bu şekilde özetlemek mümkündür. Ancak hiçbir ekonomik büyümenin her ülke için kapsamlı bir kalkınma getirmesi veya mutlak sürdürülebilir bir büyümeye neden olması beklenmemelidir. Çin'in uyguladığı düşük maliyetli ucuz iş gücüne dayanan üretim modeli, yüksek tasarruf oranları ile ülkeye 30 yıllık süreçte çift haneli

büyüme rakamlarını getirmiş ancak büyüme rakamları küresel finans krizi ve ticaret savaşlarının ortaya çıkmasıyla düşme eğilimine girmiştir. Çin'in ekonomik gelişmesi daha ileri bir seviyeye ulaştıkça kendi iç ekonomik yapısında değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerden biri olan küresel finans krizi bir taraftan ekonomik büyüme rakamlarını aşağıya doğru çekerken diğer taraftan da dünya genelinde tüketimi azaltmıştır. Bu oluşan dış konjonktür yeni bölgesel ve yerel ekonomik parametrelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Morrison, 2018: 2-8).

Deng'in reformist hamleleriyle 1978'den itibaren değişmeye başlayan Çin ekonomisi 1990'lardan sonra yerel enerji kaynakları tarafından yeterli düzeyde ikame edilememiştir. Artan bu enerji ihtiyacı Çin için yerli üretimden karşılanamayınca farklı kıtalarda bulunan ülkeler ile Çin'in ekonomik güvenliği daha bağımlı hale gelmiştir (Jian, 2011: 4-6). Bu bağımlılık Çin'in iç, dış ve enerji politikalarının daha küresel bir yapıya kavuşmasına neden olmuştur (Oktay, 2017: 77-85). Çin'in ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarına rahat ulaşabilmesi ve ekonomik olarak refahın halka daha fazla yansıtılması, Çin Komünist Partisi'nin otorite ve meşruluğu açısından önem kazanmıştır (Wang, 2017: 93). Bu oluşan dış konjonktürün iç piyasaya yansımaları bir taraftan Çin'i dış ilişkilerde enerji güvenliği açısından daha fazla zorlamış diğer taraftan da sorunlu olan bölgelerin istikrarının Çin için önem kazanmasına neden olmuştur. Bu bakımdan Çin enerji kaynaklarına sahip ülkeler ile ilişkilerini daha öncelikli bir yapıya taşımaya başlamıştır (Zhang, 2011: 7613). Ayrıca değişen uluslararası siyasi ve ekonomik yapıya bağlı olarak ortaya çıkan ticaret savaşları sonrası Çin'in enerji kaynaklarına güvenli ulaşımı daha kritik bir alan konumuna gelmiştir. İran, Rusya, Angola ve Venezüella gibi Çin'in enerji tedarik ettiği ülkelerin ABD tarafından yaptırımlara maruz bırakılması ve Çin'e uygulanan ticari tarifler Çin'i daha zorlu siyasi ve ekonomik koşulların içine çekmiştir. Bu bakımdan enerji arz güvenliğinin önemi Çin açısından öncelikli bir alan haline gelmiştir (Nakano ve Stanley, 2018). Bu bölümde anlatılan ekonomik tarihsel gelişim süreci ilerleyen bölümlerde enerji güvenliği açısından değerlendirilmiştir. Tablo 1'de Çin'in genel olarak ekonomi, demografi, enerji, ticaret ve diğer alanlarda güncel haliyle ülke profili yer almaktadır.

3.Çin'in Enerji Yapısı ve Değişen Tüketim Alışkanlıkları

3.1. Enerji'de Tarihsel Arka Plan

Sosyalist Cumhuriyetin 1949 yılında kurulmasından 1978 yılına kadar geçen süre zarfında Çin enerji kaynaklarının yeterlilik oranları açısından herhangi önemli bir sorunla karşılaşmamıştır. 1978 sonrası yaşanan dışa açılım politikaları bir taraftan Çin'in ekonomik kalkınmasını hızlandırırken bir diğer taraftan da enerji kaynaklarının tüketimini yüksek miktarda artırmıştır. 1990'lı yıllarda ortalama yüzde 9'luk ekonomik büyüme öncelikle petrolü daha sonra da doğalgaz ve nükleer enerjiyi Çin açısından önemli bir konuma taşımıştır. 1995 yılında petrol üretim-tüketim dengesinin eşitlenmesi Çin'in net petrol ithal eden ülke konumuna gelmesine neden olmuştur. Çin'de enerjinin bu denli ihtiyaç haline gelmesinin en önemli nedenlerinden biri Deng'in 1978 sonrası ortaya koyduğu yeni ekonomi anlayışıdır. Bu anlayış ilk aşamada güçlü ekonomiyi, ikinci aşamada Asya'da bölgesel bir gücü ve üçüncü aşamada bu iki safhayı daha ileri bir boyuta taşıyarak küresel ekonomik bir güç olmayı Çin için hedef olarak ortaya koymuştur. Çin'in benimsediği bu yeni politika anlayışı kaçınılmaz olarak enerji ihtiyacının artmasına ve enerji arz güvenliğinin daha fazla önem kazanmasını sağlamıştır. Üç safhalı oluşturulan bu hedefler enerji güvenliği ile iç içe bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (China Energy Council, 2012). Uygulanan bu

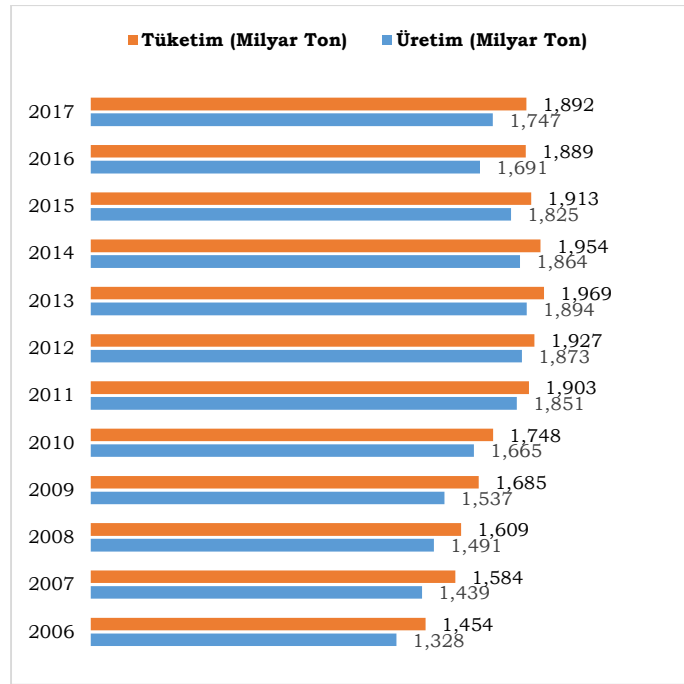
strateji ilk olarak Japonya'nın Uzak Asya'da ekonomik üstünlüğüne son verirken Çin'i dünyanın en büyük ikinci ekonomisi konumuna taşımıştır (Bird, 2018; Scott ve Sam, 2018). Bu ekonomik başarı 2009 yılından itibaren Çin'i dünyanın en fazla enerji tüketen ülkelerinden biri haline getirmiştir (Enerdata, 2018). Yukarıdaki ikinci başlık altında anlatılan başarılı ekonomik kalkınma tarihi bu bakımdan enerjiyi bir ihtiyaçtan ziyade güvenlik meselesi haline dönüştürmüştür.

Tablo 1: Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Profili

ÇİN HALK CUMHURİYETİ	
Nüfus (Milyar Kişi)	1,386
GSYH (Trilyon Dolar)	12,23
Kişi Başına Düşen Gelir (Bin Dolar)	8,816
Satın Alma Gücü (Trilyon Dolar)	16,624
Kişi Başı Satın Alma Gücü (Bin Dolar)	11,991
İhracat (Trilyon Dolar)	2,09
İhraç Edilen Ürünler (2016-%)	(Bilgisayar-7,6) (Yayın Araçları-7,1) (Telefonlar-4,8) (Elektronik Çipler-2,8) (Mobilya-2,1) (Ofis Makine Parçaları-1,9) (Elektrik İletkenleri-1,3) (Yarı İletken Cihazlar-1,3) (Video Oynatıcılar-1,1) ve Diğerleri
İhracat Yapılan Ülkeler (2016-%)	ABD-19 Hong Kong-11 Japonya-6,6 Almanya-4,4 Güney Kore-3,8 Meksika-2,8 İngiltere-2,6 Hindistan-2,6 Vietnam-2,6 Fransa-2,1 Türkiye-1,1
İthalat (Trilyon Dolar)	1,58
İthal Edilen Ürünler (2016-%)	(Petrol-8,2) (Elektronik Çipler-8) (Altın-4,2) (Demir-3,8) (Araba-3,5) (Soya Fasulyesi-2,6) (Yazıcı Parçaları-2,5) (LPG-1,8) (Uçak, Helikopter ve Uzay Malzemeleri-1,7)
İthalat Yapılan Ülkeler (2016-%)	ABD-9,9 Güney Kore-9,8 Japonya-9,8 Avustralya-5,3 Brezilya-3,0 Malezya-3,0 Rusya-2,5 Singapur-2,4 Türkiye-0,20
Ekonomik Büyüme Hızı (2017-%)	6,9
Doğrudan Yabancı Yatırım (2017-Milyar Dolar)	136,3
Çin'deki Yabancı Yatırım Stoku (2017-Trilyon Dolar)	1,490
Çin'in Yurt Dışındaki Yatırım Stoku (2018-Trilyon Dolar)	1,941
Çin'in Yurt Dışındaki Enerji Sektörüne Yatırımları (2005/2018)-(Milyar Dolar)	694,23
Enerji İthal Edilen Başlıca Ülkeler	Rusya, Suudi Arabistan, Angola, Nijerya, Irak, Kuveyt, Venezüella ve Birleşik Arap Emirlikleri
Yıllık Petrol Tüketimi (Milyon Ton)	608,5
Yıllık Doğalgaz Tüketimi (Milyar Metreküp)	240,0
Yıllık Kömür Tüketimi (Milyar Ton)	1,89
Toplam Elektrik Tüketimi (KWG)	6495,1

Kaynak: IMF, Dünya Bankası, Çin İstatistik Kurumu, OECD, The American Enterprise Institute, The Heritage Foundation, BP Statistical Review of World Energy, CIA Veri tabanları

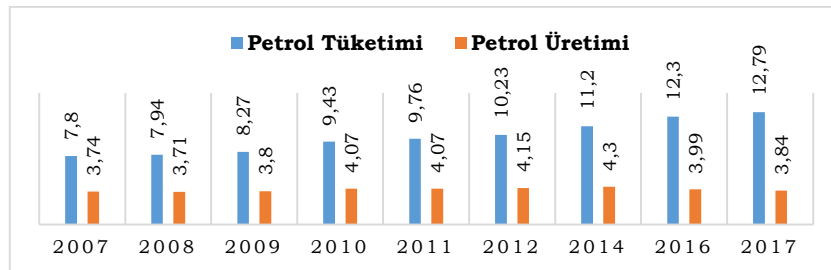
Grafik 1: Çin'in Yıllara Göre Kömür Üretimi ve Tüketimi

Kaynak: CEIC. (2018). China Coal Production. (www.ceicdata.com/en/indicator/china/coal-production)

Grafik 1'de Çin'in 2006-2017 yılları arasındaki toplam kömür üretimi ve tüketimi görülmektedir. Bu bağlamda son 11 yıllık süreçte kömür üretimini artıran Çin, bu önemli enerji kaynağını elektrik üretiminde oransal olarak yüzde 60'tan fazla kullanmaktadır. Geçmiş dönemlere kıyasla bu oranı kademeli olarak aşağıya çekeceğini "2005 Enerji Strateji Belgesi"nde belirten Çin, Yeni İpek Yolu Projesi kapsamında yüksek miktarlı olarak enerji sektörüne yatırımlar gerçekleştirmektedir (Dong, Yang ve Li, 2018: 1-7). Orta Asya, Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika bölgelerinde bulunan ülkelerden enerji ithal eden Çin günümüzde kömürden elde ettiği enerjiden oransal olarak hala yüksek oranda faydalanmaktadır. İlerleyen yıllarda bu yüzdeler oranının düşürülme hedefi önemli bir olgu olsa da yerel enerji kaynaklarının kullanımı Çin açısından istikrarsızlık içeren, enerji ithal edilen bölgelere kıyasla daha güvenli bir çözüm yolu olarak görülmektedir.

Grafik 2: Çin'in Yıllara Göre Günlük Petrol Üretimi ve Tüketimi (Milyon Varil)

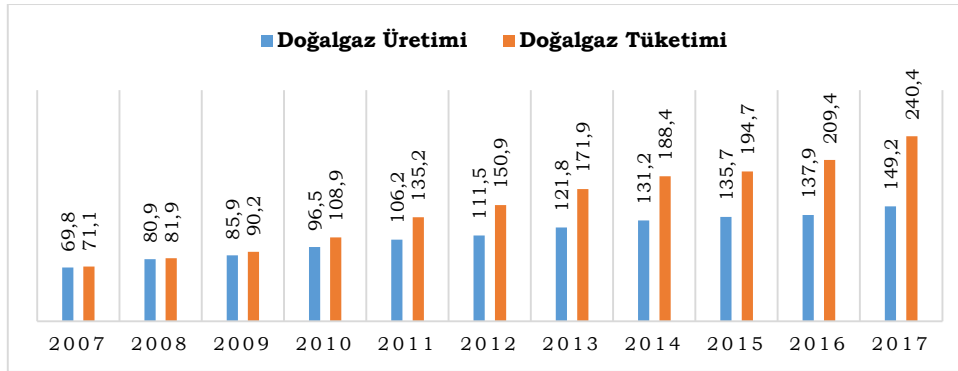

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı

Grafik 2'de yıllara göre Çin'in günlük petrol üretim ve tüketiminin varil bazlı değişim miktarı görülmektedir. 1995 yılında petrol üretiminin tüketimi

karşılammaması üzerine petrol ihraç eden farklı ülkelerden yüksek miktarlı petrol ithal etmeye başlayan Çin, enerji arz güvenliği açısından hem Çin Deniz Kuvvetlerinin hem de uluslararası deniz yollarının geliştirilmesine ve istikrarına büyük önem vermeye başlamıştır. Önemli bir ihracat ülkesi olan Çin 1980'li yılların başında GSYH'nın yüzde 12,4'üne denk gelen dış ticareti günümüzde yüzde 37,8 oranına çıkarmayı başarmıştır (Dünya Bankası, 2018). Bu değişim dış ticareti Çin açısından daha stratejik bir konuma taşırken ihracatın sürdürülebilmesi için enerji kaynaklarını daha da önemli hale getirmiştir. Eski dönemlere kıyasla kişisel gelir bakımından daha avantajlı bir konumda olan Çin'de bireysel tüketime bağlı olarak araba, beyaz eşya ve TV gibi temel ihtiyaç maddelerinin talebi artmıştır. Bu artışa bağlı olarak Çin'in enerji ihtiyacı gün geçtikçe artma eğilimini sürdürmektedir (Karaca, 2012: 96-97).

Grafik 3: Çin'in Yıllara Göre Doğalgaz Üretimi ve Tüketimi (Milyon Metreküp)

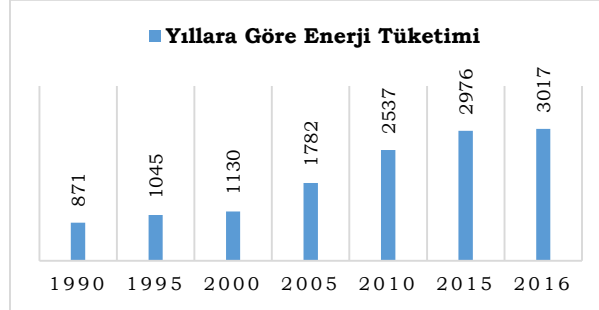

Kaynak: BP. (2018). Statistical Review of World Energy. s. 28.

Grafik 3'te Çin'in yıllara göre doğalgaz üretimi ve tüketimi görülmektedir. Çin açısından doğalgaz pek kullanılmayan bir enerji çeşidi olsa da ilerleyen yıllarda tamamlanan doğalgaz boru hatları ile Çin bu enerji kaynağını daha fazla kullanmak niyetindedir. Özellikle Rusya ile yapılan antlaşmalar neticesinde enerji arz güvenliği için Çin önemli yatırımlara imza atmaktadır. Bu açıdan Çin Kalkınma Bankasının finanse ettiği ve Rusya'ya sunulan kredi imkânları ile Sibirya Doğalgaz Boru Hattı Projesi önemli bir enerji yatırımdır (Foy, 2018; Russia Times, 2018). Çin'in Orta Asya gibi diğer enerji kaynakları bakımından zengin bölgelere yakınlığı Sincan-Uygur özerk bölgesinin önemini artırmaktadır. Doğu Türkistan olarak adlandırılan bölgede Çin'in Uygurlulara karşı uyguladığı baskıcı yöntemler yerelde yeni çatışma alanları ortaya çıkarmaktadır. Batılı ülkelerin ilgi gösterdiği bu sorun alanı Orta Asya bölgesiyle bağlantı oluşturan ve enerji kaynaklarının transferi için önem arz eden bir alandır. İstikrarsızlık oluşturulmak istenen bölgede hem ABD hem de batılı ülkeler Çin'in elini zayıflatmak için medya aracılığıyla farklı yöntemlere başvurmuştur. Uygur bölgesinde yer alan kömür ve doğalgaz gibi kaynakların varlığı göz önüne alındığında gelecekte bölgenin herhangi bir istikrarsızlığa maruz kalması, Çin'in enerji güvenliğine tehdit oluşturacaktır. Ayrıca Uygur-Özerk bölgesi Kazakistan ile Çin arasındaki doğalgaz boru hatları ve İpek Yolu Projesi ile inşa sürecinin ilerleyen yıllarda başlaması düşünülen boru hatları açısından bir enerji üssü konumundadır (Global Times, 2018). Güney Kore ve Japonya gibi önemli enerji tüketim merkezlerine iletimde köprü görevini üstlenebilecek olan Çin, Myanmar gibi ülkelere yüksek düzeyli enerji ve altyapı yatırımları gerçekleştirmektedir. Bu sayede Malezya'dan geçen Malakka boğazını enerji nakit hattı olarak daha az kullanacak olan Çin, ABD etkisi altında bulunan deniz yollarını kendi açısından daha güvenli ve istikrarlı

kılmak için kritik önemde olan yatırım projelerine günümüzde devam etmektedir (Dasgupta, 2018).

Grafik 4: Yıllara Göre Çin'in Enerji Tüketimi (MTOE: Ton Eşdeğer Petrol)

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı. (2018). Global Energy Statistical Yearbook.

Grafik 4'te yıllara göre Çin'in enerji tüketiminin değişim miktarları yer almaktadır. 2009 yılında dünyanın en fazla enerji tüketen ülkesi haline gelen Çin, 1990'lı yılların başında dünyada en fazla enerji tüketen üçüncü ülke konumunda iken 19 yıllık bir süreçte bu alanda ABD'yi geçerek birincilik konumuna yükselmiştir. Soğuk Savaş sonrası biten iki kutuplu dünya sisteminde ABD'nin hegemonyasına karşı önemli bir dengeleyici güç olarak konumunu sağlamlaştıran Çin, bölgesel ve küresel düzeyde ekonomik olarak önemli başarılarla imza atmıştır. Bu ekonomik başarıların devamı için enerji kaynaklarının sürekli ve güvenli bir şekilde Çin'e ulaşımı hem ulusal hem de uluslararası güvenlik meselelerinde enerjiyi daha fazla önceleyen bir politika anlayışını gerekli hale getirmiştir. Özellikle enerji ithal edilen ülkelerde meydana gelen ani siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ve yönetim değişiklikleri Çin özelinde iç ve dış politikanın daha fazla birbirine bağımlı hale gelmesine neden olmuştur (Gnana, 2018; Yalçın, 2017: 104-107).

Tablo 2: Çin'in Bölgelere Göre Dış Yatırımları (2005-2018)

Bölge	Miktar (Milyar ABD Dolar)
Avrupa	385,10
Sahra Altı Afrika	299,66
Batı Asya	275,14
Doğu Asya	265,92
ABD	182,64
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	182,20
Güney Amerika	169,40
Avustralya	111,62
Kuzey Amerika (Kanada ve Meksika)	69,85
Çin'in Enerji Sektörüne Olan Toplam Yatırımı	694,23
Toplam Yatırım İçindeki Payı (%)	35,7
Çin'in Toplam Dış Yatırımı (Trilyon ABD Dolar)	1,941

Kaynak: The American Enterprise Institute and The Heritage Foundation

Tablo 2'de Çin'in 2005-2018 yılları arasında yurtdışına yaptığı yatırımların kıta, bölge ve ülkelere göre dağılımı görülmektedir. 1,941 trilyon dolarlık doğrudan yatırım gerçekleştiren Çin, bu yatırımların 3'te bir oranını enerji sektörüne

yapmıştır. Çin'in enerji güvenliğine verdiği önem açısından bu oran kritik bir göstergedir. Ülkelere göre bu yatırımlara bakıldığında enerji sektörü açısından Cezayir, Angola, Brezilya, Kanada, Pakistan, Nijerya, Rusya ve Mısır gibi ülkelerin ön plana çıkan ülkeler olduğu görülmektedir. Enerji sektöründe en fazla yatırımda bulunulan ülke ise 46,5 milyar dolarlık yatırım ile Brezilya'dır. Brezilya'yı 41,5 milyar dolarlık enerji sektörü yatırımı ile Kanada izlemektedir (The American Enterprise Institute and The Heritage Foundation). Çin'in 2030'lu yılların başında ABD'yi ekonomik büyüklük olarak geçeceği düşünüldüğünde enerji kaynakları bakımından kendi kendine yeterli olmayan bir ülke olarak yatırımlarını enerji sektöründe yapması kaçınılmaz bir durumdur. Özellikle Yeni İpek Yolu Projesi kapsamında yapılan yatırımların enerji sektöründe yoğunlaştığı düşünüldüğünde Çin'in enerji güvenliğine verdiği önem bir kez daha kendini göstermektedir (Scott ve Sam, 2018; IMF, 2017).

Tablo 3: Çin'in Enerji Sektöründeki Dış Yatırımları ve Kaynak Ülkeler (2005-2018 Dönemi)

Ülke	Miktar (Milyar ABD Dolar)
Brezilya	46,57
Kanada	41,53
Avusturalya	37,72
Pakistan	35,05
Rusya	26,62
Kazakistan	22,78
Endonezya	22,82
Irak	19,08
Nijerya	18,55
Suudi Arabistan	13,11
Mısır	12,88
Diğer Ülkeler	397,52
Toplam	694,23

Kaynak: The American Enterprise Institute and The Heritage Foundation

Tablo 3'de Çin'in 2005-2018 yılları arasında enerji sektörüne yaptığı toplam yatırım miktarı ve bu yatırımlara en fazla sahip ilk on ülke görülmektedir. Çin'in enerji ithal ettiği ülkelerle bağlantılı olan bu dış finansal yatırımlar bir taraftan Çin'in enerji güvenliğine katkı yaparken diğer taraftan da yatırım yapılan ülkelerin kalkınmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle siyasi ve ekonomik istikrarını tam anlamıyla sağlayamamış bu ülkeler için enerji sektöründeki yatırımlar ekonomide atıl olarak bekleyen kaynakların ekonomiye kazandırılmasında önemli bir etkiye sahiptir (Dollar, 2016: 7-9). Çin'in ekonomik büyümesi, petrol ve doğalgaz üreticisi ülkelere yönelik olarak geliştirdiği politikaların önemli bir saç ayağını oluşturmaktadır. Diğer batılı ülkelere kıyasla silah teknolojisi transferlerinde ve kredi antlaşmalarında daha esnek bir politika benimseyen Çin özellikle ucuz maliyetler sayesinde bu ülkelere ihracat potansiyelini geliştirmektedir. Bu yaklaşım güvenli enerji kaynakları karşılığında ucuz kredi ve silah teknoloji politikası olarak adlandırılmaktadır (Karaca, 2012: 99).

3.2.Çin'in Enerji Güvenliği

Enerji güvenliğinde enerji kaynaklarına yeterli erişim ve enerjiyi sorunsuz elde etme pratiği Çin açısından diğer ülkelerde olduğu gibi önemlidir. Bu öncelik Çin'in sürdürülebilir ekonomik büyümesini, Tayvan politikasının istikrarını, güçlendirilmiş bir orduyu ve Çin Komünist Partisi iktidarının devamlılığını sağlaması açısından enerji güvenliğini daha değerli bir hale getirmektedir

(Madaus, 2018: 1-2). Bu bağlamda Çin'in enerji güvenliğinin temel hatlarını altı başlıkta toplamak mümkündür;

- Büyük oranda ABD donanması tarafından kontrol edilen deniz yollarının güvenliği ve Çin Deniz Kuvvetleri'nin küresel bir güç haline getirilmesinin önemi
- Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve enerjiyi kaynağından elde etme sıkıntısı
- Enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerin her türlü istikrarsızlığa açık oluşu ve enerji arz yollarının güvenliği
- Enerji fiyatlarında meydana gelen ani dalgalanmalar
- Küresel ısınma ve hava kirliliği (Karaca, 2012: 98-99).
- Güney Çin Denizi'ndeki sorunlu kıta sahanlığı problemleri ve ABD ile yaşanan ticaret savaşları (Mayeda ve Curran, 2018; Global Conflict Tracker, 2018).

Yukarıda sıralanan sorunlar bir taraftan Çin'in ulusal güvenliğini tehdit ederken diğer taraftan da Çin Komünist Partisi'nin son 40 yıllık süreçte elde ettiği ekonomik refaha dayalı meşrutiyetin kaybedilme riskinin artmasına sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda enerji arz güvenliği ve Çin ekonomisinin ihtiyaçları doğrultusunda enerjinin güvenli bir şekilde Çin'e ulaştırılması önemli bir sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Trump sonrası başlayan ticaret savaşlarının bu sorun alanlarını bir ticaret savaşına dönüştürmesi Çin açısından ekonomik altyapının daha işlevsel hale getirilmesinde önemli sorunlara yol açabilecek potansiyele sahiptir. Dünyanın iki büyük ekonomisinin bu denli bir ekonomik mücadele içine girmesi dünya ticaretini daha korumacı politikaların içine itmektedir (Ünay ve Dilek, 2018: 25-26). IMF'nin 2019 yılı için dünya ekonomik büyüme rakamlarını revize edip yüzde 3,9'dan yüzde 3,7'ye düşürmesi bu önemli sorunun ilk evrede nasıl etkiler yapacağını bir göstergesi konumundadır (World Economic Outlook Update (IMF), 2018). Çin deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi, Çin'in enerji arz güvenliği ve Güney Çin Denizi kıta sahanlığı problemleri birbirleri ile bağlantılı alanlardır. Çin'in deniz yollarının güvenliği için deniz kuvvetlerini geliştirme girişimi, Güney Çin Denizi kıta sahanlığı probleminin de çözüm yollarından biri konumundadır. ABD'nin Asya-Pasifik bölgesine doğru artan ilgisi Çin'in mevcut ekonomik, siyasi ve enerji sahalarındaki çıkarlarını tehdit etmekte olup, aynı zamanda bölge ülkeleri ile Çin arasında yeni sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. ABD'nin ticari tarif uygulamalarına başvurduğu, askeri gücünü Asya-Pasifik bölgesine kaydırduğu ve Çin'in enerji tedarik ettiği ülkelere yaptırım uyguladığı bir konjonktürde yukarıda sıralanan sorun alanlarının çözümü ve önemi daha fazla öne çıkmaktadır. Ayrıca Malakka boğazından geçen ticari malların güvenliğinin ABD tarafından baypas edilme ihtimali ve Myanmar'a karşı öne sürülen insan hakları ihlalleri Çin'in enerji tedarik ettiği bölgelerin istikrarsızlığa itilmek istendiğinin önemli göstergeleri arasındadır.

Birçok sorun alanı ile karşılaşan Çin bu problemlerin çözümünde Batılı ülkelere kıyasla kazan-kazan anlayışına önem vermekte ve ülkelerin içişlerine karışmama prensibiyle hareket etmektedir. Çin'in uyguladığı bu politika çeşitli ekonomik yatırımlar ile desteklenirken ABD ve onun müttefiklerinin sorun yaşadığı devletler ile Çin'in önemli iş birlikleri geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Çin'in benimsediği bu prensip Orta Asya ülkeleri başta olmak üzere Afrika, Asya ve Latin Amerika gibi enerji arz ülkelerinin bulunduğu bölgelerde Çin'in etkisini artırmıştır. Geliştirilen işbirlikleri alanlarından biri olan enerjiye Çin açısından ekonomik güvenlik temelli olarak yaklaşmakta ve mevcut ülkelerin atıl bulunan

ekonomik araçları işlevsel hale getirilmektedir (Dalmia, 2018). Bu ülkelerin kalkınmasına katkı sunan Çin çeşitli yatırım projeleriyle bir taraftan kendi enerji güvenliğine katkı sağlarken diğer taraftan da yumuşak gücünü dünya geneline yaymaktadır (Vural, 2017: 130-135). Çin'in enerji güvenliğini tehdit eden sahalar arasında yer alan enerji fiyat dalgalanmaları, maliyetleri yukarıya çekmesi açısından kritik bir alandır. Özellikle ucuz iş gücü ve maliyetlerle sağlanan üretim modelinin ana çekirdeğini oluşturan enerji kaynaklarındaki herhangi bir dalgalanma fiyatlara yansiyabilecek bir yapıdadır. Fiyat dalgalanmalarının yarattığı maliyetin ihracat üzerindeki etkisi ise negatif olacaktır. Çin'in tükettiği enerji kaynaklarının, iklim ve doğaya verdiği zararların insan yaşamına olan etkisi düşünüldüğünde yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapan Çin kamu kurumlarının doğru enerji politikasına katkı sunduğu görülmektedir (Boqiang, 2018). Ticaret savaşlarının ABD tarafından başlatılmasının ardından gelişim gösteren gümrük vergisi artırımları ve Çin'in enerji tedarik ettiği ülkelere yaptırımlar enerji arz ve talep güvenliği açısından yeni şok fiyat dalgalanmalarını yaratma ihtimalini artırmıştır. Bu durum Çin ekonomisinin motoru olan ihracat açısından yeni maliyetlerin ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Ancak Çin, ABD'nin saldırgan politikalarına karşı ekonomik ve siyasi ilişkilere daha çok uzlaşmacı bir tavırla yaklaşmaktadır (Sağlam, 2018).

Tablo 4: Çin'in Petrol İthalatı ve Kaynak Ülkeler (2017)

Petrol İthalatı		Kaynak Ülkeler		Petrol Tüketimi
Miktar (Milyar Dolar)	Dünya Petrol İthalindeki Payı (%)	Miktar (Milyar Dolar)	Çin'in Toplam Petrol İthalindeki Yüzdesi (%)	Milyon Ton
162,2	18,6	Rusya (23,7)	Rusya (14,6)	3132,2 (Dünya Tüketiminin % 23,2'si)
		Suudi Arabistan (20,5)	Suudi Arabistan (12,6)	
		Angola (19,8)	Angola (12,2)	
		Irak (13,8)	Irak (8,5)	
		Umman (12,2)	Umman (7,5)	
		İran (11,9)	İran (7,3)	
		Brezilya (8,8)	Brezilya (5,4)	
		Kuveyt (7,1)	Kuveyt (4,4)	
		Venezüella (6,6)	Venezüella (4,0)	
		BAE (4,1)	BAE (2,5)	
		Diğerleri (33,7)	Diğerleri (21,0)	

Kaynak: World Top Exports. (2018). Crude Oil Imports by Country. Erişim adresi: <http://www.worldstopexports.com/crude-oil-imports-by-country/> ; BP. (2018). Statistical Review of World Energy. s. 8.

Tablo 4'te Çin'in petrol ihtiyacını karşılayan kaynak ülkeler, ABD doları cinsinden ithal edilen petrolün miktarı ve oransal olarak yüzdesi görülmektedir. Rusya, İran, Angola ve Venezüella'ya karşı uygulanan ekonomik yaptırımlar ve Irak'ta meydana gelen iç istikrarsızlık Çin'in enerji kaynaklarını temin ettiği partnerlerin hedef alındığının önemli bir göstergesi konumundadır (U.S. Department of Treasury, 2018). ABD'nin 2017 yılı sonlarından itibaren Çin'i hedef alan ticari tarif uygulamaları ve son olarak Çin Silahlı Kuvvetlerine uygulanan yaptırımlar Çin'in farklı sahalarda ABD ile rekabet içinde olduğunu açığa çıkarmaktadır (Centre for Research on Globalization, 2018). Özellikle İran'ın ekonomik yaptırımlarla müzakere masasına çekilmek istenmesi ve ABD'nin dayatmacı tavrı, Çin başta olmak üzere gelişmekte olan ülkeleri rahatsız etmektedir. (Zhao 2011; Blinova, 2017). Bu negatif küresel ortam Çin başta olmak üzere ABD'nin hedefinde olan ülkeleri daha sıkı bir iş birliğine itmektir. BRICS, Şangay İşbirliği Örgütü ve Avrasya Ekonomi Topluluğu gibi uluslararası

kurumların gelecek yıllarda hem ulusal hem de uluslararası alanlarda daha sıkı bir işbirliğine gitmesi bu bakımdan muhtemel bir sonuç olarak görülmektedir (Dilek ve İstikbal, 2018: 14-20).

Çin'in dünya enerji piyasasındaki önemini daha iyi anlamak için aşağıda yer alan bilgiler önem arz etmektedir. 2017 yılı itibari ile dünya doğalgaz üretiminin yüzde 4,1'i Çin tarafından gerçekleştirilmiştir. Buna karşın 2017 yılında Çin tarafından tüketilen 240 milyon metreküplük doğalgaz, dünya doğalgaz tüketiminin yüzde 6,6'sına denk gelmektedir (BP, 2018: 28-29). Dünya petrol tüketiminin yüzde 13,2'sini gerçekleştiren Çin, üretimin ise yüzde 4,4'ünü gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda Çin dünya rafine petrol kapasitesinin yüzde 14,8'ini elinde bulundurmaktadır. ABD'nin yüzde 18,9'luk pay ile dünyada birinci sırada olduğu rafine petrol kapasitesinde Çin yüzde 14,8'lik pay ile ikinci sırada yer almaktadır (BP, 2018: 16-23). Dünya LGP ithalatında 25,7 milyon tonluk ithalat ile yüzde 6,5'lik bir pay sahibi olan Çin diğer ülkelere kıyasla düşük sayılabilecek bir orana sahiptir. Örneğin Güney Kore 2017 yılı rakamlarına göre 51,3 milyon tonluk LGP ithal ederek Çin'i geçmiştir. Dünya kömür rezervlerinin yüzde 13,4'üne sahip olan Çin enerji ihtiyacını büyük oranda bu doğal kaynak türünden sağlamaktadır. Özellikle elektrik üretiminde kullanılan kömür, doğanın kirlenmesine ve buna bağlı olarak solunum yolları hastalıklarının Çin geneline yayılmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda 2005 yılında yayınlanan Çin'in "Enerji Strateji Belgesi" önemli değişikliklerin gelecek 15 yıl içinde yapılacağına sinyalini vermiştir (Uluslararası Enerji Ajansı). Alınan bu önlemlere karşın 2017 yılı itibari ile dünya kömür üretiminin yüzde 46,3'ü Çin tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu üretim yüzdesine karşın dünya kömür tüketiminin ise yüzde 50,7'si Çin'e aittir (BP, 2018: 38-39).

Diğer önemli bir enerji tüketim alanı olan nükleer enerjide Çin, dünya nükleer enerji tüketiminin yüzde 9,4'ünü gerçekleştirmektedir. Önemli barajlara sahip olan ve buradan yüksek düzeyli olarak yararlanan Çin, dünya hidroelektrik tüketiminin yüzde 28,5'ini gerçekleştirmektedir. Yenilenebilir enerjiye son yıllarda önemli yatırımlar gerçekleştiren Çin bu enerji alanında dünya genelinde yüzde 21,9'luk paya sahiptir. Dünya biyo yakıt tüketiminin yüzde 2,6'sını gerçekleştiren Çin, dünya elektrik üretiminde ise yüzde 25,4'lük pay ile en büyük elektrik üreticisi konumundadır (BP, 2018: 39-47). Dünya karbon salınımının yüzde 27,6'sını gerçekleştiren Çin, ABD'nin yüzde 15,2'lik payına kıyasla dünyanın en fazla karbon salınımı gerçekleştiren ülkesidir (BP, 2018: 49).

Tablo 5: Çin'in Elektrik Üretiminde Enerji Kaynak Çeşitleri (2017-KWG)

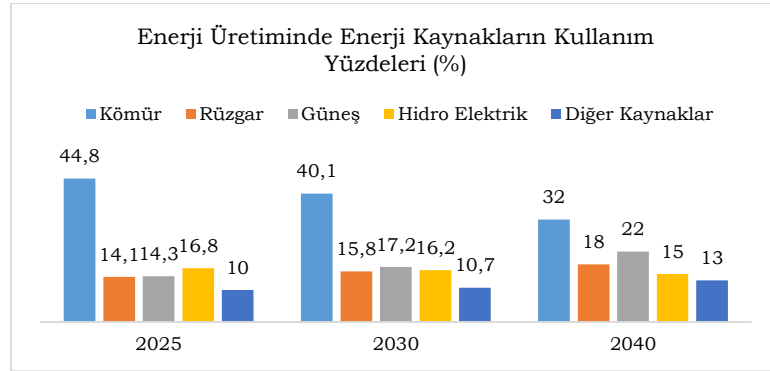
Toplam Tüketim	Kömür	Hidro Elektrik	Yenilenebilir Enerji	Nükleer Enerji	Doğal Gaz	Diğerleri	Petrol
6495,1	4360,9	1155,8	471,7	248,3	196,2	47,4	14,9
Oranı (%)	67,1	17,7	7,2	3,8	3,0	0,7	0,2

Kaynak: BP

Tablo 5'te Çin'in 2017 yılı rakamlarına göre elektrik üretimi için kullandığı enerji kaynaklarının miktar ve yüzdeleri oranları görülmektedir. Kömürün diğer enerji kaynaklarına kıyasla yüzde 67,1'lik bir oranla tüm üretimin 3'te ikisini gerçekleştirmesi Çin'in yerel enerji kaynaklarının kullanımına verdiği önemi göstermektedir. Günümüzde yüzde 6,9'luk ekonomik büyüme oranı ile Hindistan'dan sonra G20 ülkeleri arasında en hızlı büyüyen ikinci ülke olan Çin

(IMF, 2017: 11) bölgesel çatışmalardan kaçınarak enerji arz güvenliğini ve altyapı yatırımlarıyla enerji talep güvenliğini sağlamaktadır. Bu bakımdan yerel kaynakların kullanımına büyük önem veren Çin, dünya kömür tüketiminin yüzde 50'sinden fazlasını gerçekleştirmektedir. İklim güvenliği için tehlikeli bir durum arz eden Çin'in kömür tüketimi enerji politikalarında değişikliklere neden olsa da grafik 5'te görüldüğü gibi 2040 yılında Çin'in enerji üretiminde kömürün yüksek bir oranda kullanılacağı gözlemlenmektedir. Çin'in kömürden enerji üretiminden vazgeçmeyeceği yapılan gelecek yönlü projeksiyonlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca 2040 yılına kadar dünya genelinde yapılacak kömür sektörü yatırımlarında yüzde 24'lük bir paya sahip olacağı düşünülen Çin'in yenilenebilir enerji alanına da yüksek miktarda yatırımlar yapacağı bilinmektedir. Buradan hareketle yapılan projeksiyonlarda 2040 yılına kadar dünya genelinde elektrikli araç yatırımlarının yüzde 46'sına yakınına gerçekleştirecek olan Çin, kendisine yöneltilen dünya ikliminin değişimi konusundaki eleştirilere bu şekilde cevap vermektedir (Uluslararası Enerji Ajansı, 2017).

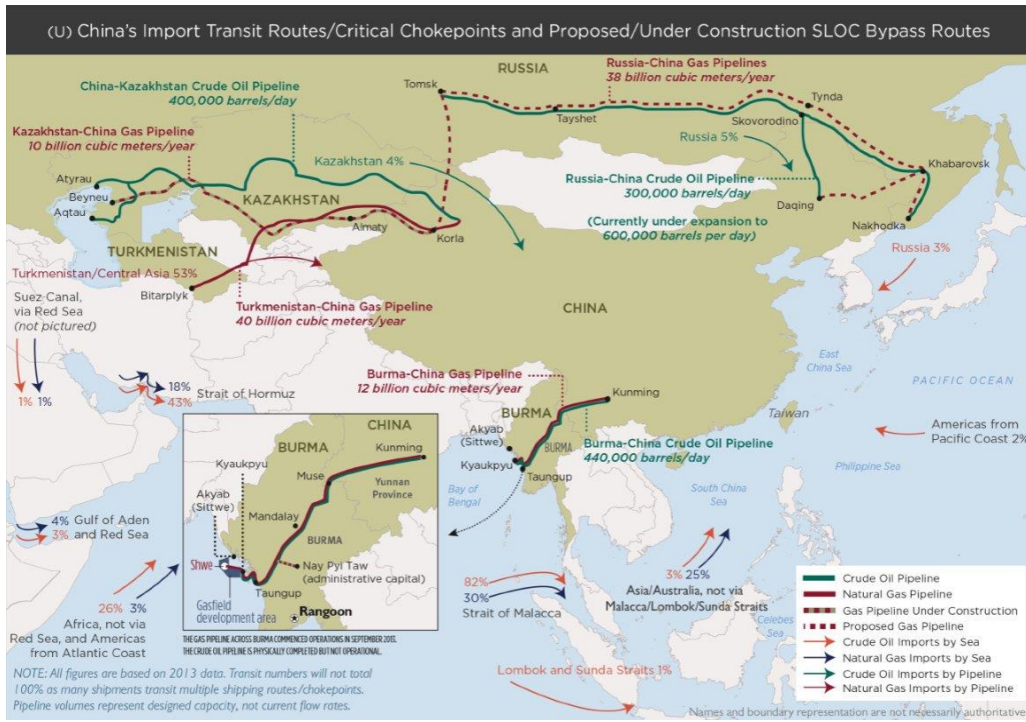
Grafik 5: Çin'in Enerji Üretiminde Enerji Kaynakları Çeşitlilikleri (2025-2040)

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı. (2017). World Energy Outlook 2017: China.

Grafik 5'te Çin'in enerji üretiminde kaynak çeşitliliklerinin yüzdesel dağılım tahminleri 2025, 2030 ve 2040 yıllarına göre görülmektedir. Kömürün yerel bir enerji kaynak çeşidi olarak yıllara göre önemini koruyacağı Uluslararası Enerji Ajansının projeksiyonundan anlaşılmaktadır. Bu sebeple günümüzde dünya karbon salınımlarında yüzde 27'lik pay ile birinci olan Çin ilerleyen yıllarda bu konumunu koruyacaktır. Küresel ısınma gibi sorunlu bir alanda meydana gelen değişimler bakımından önem arz eden bu durum sadece Çin açısından değil her dünya vatandaşını ilgilendiren bir alan olarak ön plana çıkmaktadır. Çin'de meydana gelen doğal afetler ve hava kirliliğinin insanlar üzerindeki negatif etkisi düşünüldüğünde enerji güvenliğinin iklim güvenliği ile paralel olduğu görülmektedir. Bu bakımdan enerjinin sadece ulusal güvenlik meselesi olarak değerlendirilmesi iklim ve insan güvenliği açısından önemli sorunların gelecekte ortaya çıkabileceğini göstermektedir (Conca, Thwaites ve Lee, 2017: 6-7).

Şekil 1: Çin'in Enerji Nakil Hatları

Kaynak: Çin Resmi Haber Ajansı (Xinhua)

Şekil 1’de Çin’in petrol ve doğalgaz ithal ettiği kaynakların enerji boru hatları ile Çin ana kıtasına ulaştırılma rotaları görülmektedir. Bu boru hatlarının bir kısmı tamamlanmış olup bazı boru hatları hala yapım aşamasındadır. Rusya üzerinden gelen boru hattının günlük 600 bin varil petrol nakil etme kapasitesi olduğu göz önüne alındığında boru hattının Çin’in günlük petrol ihtiyacının yüzde 5’lik kısmına denk geleceği anlaşılmaktadır. Açık denizlerde ABD’nin üstünlüğü düşünüldüğünde Çin’in boru hatları ile daha güvenli bir enerji nakil yolunu tercih etmesi yeni enerji politikalarında önemli bir yer tutmaktadır. Myanmar üzerinden sağlanan petrol boru hattı ile Malezya’nın kara sularında bulunan Malakka boğazını baypas edebilecek olan Çin, enerji nakil süresini kısaltırken ABD’nin etkisi altında bulunan ve enerji güvenliğinde risk teşkil eden açık denizleri de kullanmak zorunda kalmayacaktır (Daojiong, 2016: 228-234). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden sağlanan günlük petrol ve doğalgaz nakli bir taraftan Rusya’nın bölgedeki ağırlığına karşı bir denge unsuru oluştururken bir diğer taraftan da Çin açısından enerji kaynaklarının çeşitliliğine katkı sağlamaktadır. İran doğal kaynaklarının Türkmenistan ve Kazakistan üzerinden daha kısa bir sürede Çin’e ulaştırılması ise ABD’nin yaptırımlarına maruz kalınan bir dönemde hem İran hem de Çin açısından önem arz etmektedir (Zavareh ve Barzoki, 2018: 717-718). Enerji boru hatlarının geçtiği güzergâhlarda bulunan ülkelere “Modern İpek Yolu Projesi” kapsamında yapılacak olan yatırımların niteliği düşünüldüğünde enerji güvenliği ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin nasıl bir öneme sahip olduğu daha iyi anlaşılmaktadır (Perth USAsia Center, 2017: 10-11).

3.3.Çin’in Değişen Enerji Kaynakları: Kaya Gazı ve Petrolü

1980’lerden sonra dünya enerji piyasasına yeni enerji kaynakları eklenmiştir. Eklenen bu enerji kaynakları kaya gazı ve petrolüdür. Bu iki kaynak

diğer konvansiyonel enerji kaynaklarına kıyasla toprak tabakalarının altından ileri teknolojiyle çıkarılıp daha sonra petrol ve doğalgaza çevrilmektedir (Demirtaş, 2013: 12). Özellikle ABD tarafından keşfedilmesinden sonra kullanılmaya başlanan kaya gazı 2020'lere doğru ABD'nin doğalgaz tüketimini tamamıyla karşılayabilecek bir seviyeye ulaşacaktır. Diğer konvansiyonel enerji kaynaklarına kıyasla daha pahalı bir işlem süreci olan kaya gazı ilerleyen tarihlerde gelişen teknolojiyle daha ucuz hale gelecektir. Çin açısından kaya gazı ve petrolüne bakıldığında ise Çin'in dünyanın önemli kaya gazı ve petrolü rezervine sahip ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir. "ABD'nin hidrolik çatlatma ve yatay sondaj teknolojileriyle kaya gazı rezervlerini hızlı bir şekilde üretime dönüştürmesi ABD gibi ülkelerin piyasalara yeni oyuncular olarak gireceği ve arz miktarını artıracığı tahmin edilmektedir." Dünyadaki enerji talebine kıyasla belli ülkelerin tekelinde olan enerji kaynakları ABD ve Çin gibi ülkeleri farklı enerji kaynaklarına yönlendirmektedir (Furuncu, 2018: 31-32). Bu bakımdan ABD'ye kıyasla henüz gerekli üretim teknolojisi yeterli olmayan Çin'in bu enerji kaynak çeşidini ilerleyen yıllarda daha fazla kullanacağı anlaşılmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansının 2040 yılı projeksiyonlarına göre Çin dünya kaya gazı üretiminin yüzde 18,5'ini gerçekleştirecektir. Buradan hareketle Çin'in kendi enerji tüketiminin yüzde 40'lık bölümünü kaya gazından elde edebileceği olgusu, Çin açısından enerji arz güvenliğini sağlamada önem taşımaktadır (Uluslararası Enerji Ajansı, 2018).

Tablo 6: Dünya'da Kanıtlanmış Kaya Gazı ve Petrolü Rezervleri ve Kaynak Ülkeler

Sıralama	Kaynak Ülkeler	Kaya Gazı Rezervi (Trilyon Metreküp)	Sıralama	Kaynak Ülkeler	Kaya Petrolü Rezervi (Milyar Varil)
Kaya Gazı			Kaya Petrolü		
1.	Çin	31,6	1.	ABD	75,0
2.	Arjantin	22,7	2.	Rusya	58,0
3.	Cezayir	20,0	3.	Çin	32,0
4.	ABD	17,6	4.	Arjantin	27,0
5.	Kanada	16,2	5.	Libya	26,0
6.	Meksika	15,4	6.	Avustralya	18,0
7.	Avustralya	12,2	7.	Venezüella	13,0
8.	Güney Afrika	11,0	8.	Meksika	13,0
9.	Rusya	8,1	9.	Pakistan	9,0
10.	Brezilya	6,9	10.	Kanada	9,0
Dünya Toplamı		214,0	Dünya Toplamı		345,0

Kaynak: Furuncu, F. (2018). Küresel Enerji Piyasalarında Konvansiyonel Olmayan Üretimin Yükselişi ve Etkileri, *SETA Rapor.* (102), 30.

Tablo 6'da kaya gazı ve petrolünün dünya ülkelerine göre rezervleri ve sıralaması görülmektedir. Çin açısından bakıldığında enerjiye ihtiyaç duyan bir ülke olarak önemli bir enerji tedarik çeşidi olacak olan kaya gazı ve petrolü yerli enerji kaynağı olarak kritik bir öneme sahiptir. Çin'in günümüzde enerji üretiminde kullandığı yerli kaynak olan kömürün yerini alabilecek ve çevreye daha az zarar verecek bir enerji kaynak çeşidi olarak kaya gazı ve petrolü iklim güvenliğinin sağlanması açısından da önem arz etmektedir. Çin'in kaya gazı rezervlerinde dünyada birinci, kaya petrolünde ise üçüncü sırada olduğu düşünüldüğünde ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliğinin sağlanması ve Çin Komünist Partisi'nin iktidar meşrutiyeti için bu iki kaynak çeşidi hem enerji arz güvenliğini sağlamakta hem de istikrarsız enerji tedariki yapılan ülkeler ile Çin'in enerji güvenliğinin etkileşim imkânını azaltmaktadır.

4. Sonuç

1970'li yılların sonunda ekonomik olarak liberalleşme hamlelerine başlayan Çin günümüzde dünyanın en büyük ikinci ekonomisi konumuna gelmiştir. Çin'in ekonomik anlamda başardığı bu ivme enerjinin daha kritik bir ihtiyaç haline

gelmesine neden olmuştur. Özellikle ABD ile yaşanan ticaret savaşları sonrası daha fazla belirgin hale gelen Çin-ABD rekabeti enerji alanında farklı argümanların kullanılmasına sebebiyet vermiştir. Çin'in bu bakımdan enerji güvenliğini sağlamak için farklı ülkelerde giriştiği ekonomik yatırım hamleleri gelecek yıllardaki ekonomik kalkınmanın sürdürülmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Dünya kömür, petrol ve hidroelektrik tüketiminde başat bir konumda olan Çin özellikle kömürü yerel bir kaynak olması nedeniyle daha fazla tüketmektedir. Bu enerji kaynağının bu denli öncelikli bir enerji girdisi haline getirilmesi dünya iklimine verdiği zararlar bakımından önemli bir konumdadır. Çin'in bu eleştirilere karşı ortaya koyduğu yüksek düzeyli yenilenebilir enerji yatırımları önemli bir savunma aracı olsa da kömür tüketimi dünya iklim güvenliğini tehdit eden enerji kaynaklarının başında gelmektedir. Kaya gazı ve petrolünün gelişen teknoloji ile daha fazla kullanılma imkânı ise Çin'in ulusal anlamda enerji güvenliğine katkı yaparken küresel anlamda daha az miktarda karbon salınımı yapılmasını sağlayabilecek potansiyele sahiptir.

Ekonomik olarak sürdürülebilir kalkınma için gerekli olan enerjinin güvenli ve sürekli oluşu farklı ülkelerde olduğu gibi Çin içinde elzemdir. Çin'in günümüzde enerji güvenliğine tehdit içeren etmenler arasında yer alan ticaret savaşları, enerji maliyetleri, ekonomik yaptırımlar, Güney Çin Denizi kıta sahanlığı problemi, ABD ile ilişkiler, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve enerjiyi kaynağından elde etme sıkıntısı, enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerin her türlü istikrarsızlığa açık oluşu, enerji arz yollarının güvenliği ve küresel ısınma gibi etmenler yer almaktadır. Enerji güvenliği için istikrarsızlık oluşturan bu etmenleri minimize etmek amacıyla Çin, deniz kuvvetlerini güçlendirmekte ve enerji ithal ettiği ülke portföyünü genişletmektedir. İpek yolu projesi kapsamında dış yatırımlarını enerji sektörüne yönlendiren Çin ayrıca enerji ithal ettiği ülkelere daha fazla yatırım yapmaktadır. Ancak Çin'in enerji ithal ettiği veya yatırım yaptığı ülkelere karşı ABD'nin ekonomik yaptırımlarının artması iki ülke ilişkilerinin rekabet halindeki konumunu göstermektedir. Çin'in karşılaştığı ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunlara karşı daha uzlaşmacı bir tavır sergilemesi ise farklı ülke grupları ile yakınlaşmayı ve işbirliğini kolaylaştırmaktadır. Fakat Çin Komünist Partisi'nin meşruiyetinin dayandığı alan olan ekonomik gelişmenin sürekliliği enerji arz güvenliği ile tehdit edilmektedir. ABD'nin pasifik bölgesine doğru kayan ilgisinin ana nedenlerinden biri olan Çin'in ekonomik ve siyasi olarak yükselişi enerji güvenliğine karşı olan tehditlerin artmasını beraberinde getirmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler daha gerilimli bir ortama taşınmıştır. Sonuç olarak petrol, doğalgaz ve kısmi anlamda kömürü dışarıdan tedarik eden Çin, bu enerji kaynaklarını yakıt ve elektrik üretimi için kullanmaktadır. Kullanılan bu enerji kaynaklarının sürdürülebilir olması ekonomik faaliyetin düzenli bir şekilde işleyebilmesi ve Çin Komünist Partisi'nin yönetim meşruiyeti açısından elzemdir.

Kaynakça

- Bird, M. (2014). China Just Overtook The US As The World's Largest Economy. *Business Trader*. Erişim adresi: <https://www.businessinsider.com/china-overtakes-us-as-worlds-largest-economy-2014-10>
- Blinova, E. (2017). US Targeting China's Energy Security Energy By Fanning The Flames In Myanmar. *Sputnik International*. Erişim adresi: <https://sputniknews.com/analysis/201711141059063618-us-china-energy-security/>
- Boqiang, L. (2018). China Is A Renewable Energy Champion. But It's Time For A New Approach. *Weforum*. Erişim adresi: <https://www.weforum.org/>

- agenda/2018/05/china-is-a-renewable-energy-champion-but-its-time-for-a-new-approach/
- BP. (2018). BP Statistical Review Of World Energy. (67. sürüm). Erişim adresi: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf>
- CEIC. (2018). China Coal Consumption. Erişim adresi: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/china/coal-consumption>.
- Centre for Research on Globalization. (2017, 3 Ağustos). Trump's Trade War With China : Imagine What Would Happen If China Decided To Impose Economic Sanction On The USA. *Global Research*. Erişim adresi: <https://www.globalresearch.ca/imagine-what-would-happen-if-china-decided-to-impose-economic-sanctions-on-the-usa-2/5598941>
- China State Council. (2014). China's Energy Policy 2012. Erişim adresi: http://english.gov.cn/archive/white_paper/2014/09/09/content_281474986284499.htm.
- Conca, K. , Thwaites J. ve Lee, G. (2017). Climate Change And Global Security. *Friedrich Edbert Stiftung*. Erişim adresi: <https://library.fes.de/pdf-files/iez/13767.pdf>
- Dalmia, V. (2018). Will China Succeed In Its Soft Power Strategy. *Observer Research Foundation*. Erişim adresi: <https://www.orfonline.org/expert-speak/43982-will-china-succeed-in-its-soft-power-strategy/>
- Daojiong, Z. (2017). Debating China's Energy Security: Competing Thoughts and Policy Options. *China Quarterly of International Strategic Studies*, 2 (2), 219-238.
- Dasgupta, S. (2018). After Pakistan, China Trying To Build Economic Corridor To Myanmar. *Times of India*. Erişim adresi: <https://timesofindia.indiatimes.com/world/china/after-pak-china-trying-to-build-economic-corridor-to-myanmar/articleshow/65044890.cms>
- Demirtaş, Ö. (2013). *Enerji Piyasasındaki Son Gelişmeler Ve Kaya (Seul) Gazı*. İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü. Erişim adresi: https://ekonomi.isbank.com.tr/userfiles/pdf/ar_06_2013.pdf
- Dilek, Ş. & Deniz İ. (2018). *Küresel Ekonomide Yeni Bir Güç Odağı: BRICS*. (Analiz No. 256). Erişim adresi: <https://setav.org/assets/uploads/2018/09/256-Brics-Analiz.pdf>
- Dollar, D. (2016, Mayıs). *China As A Global Investor*. (Rapor No. 4). Erişim adresi: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/China-as-a-Global-Investor_Asia-Working-Paper-4-2.pdf
- Dong, L. Yang, X. Ve Li, H. (2018). The Belt and Road Initiative and The 2030 Agenda for Sustainable Development: Seeking Linkages for Global Environmental Governance. *China Journal of Population Resources and Environment*, 1004- 2857.
- Dünya Bankası. Trade (% of GDP). Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS?locations=CN>.
- EİA. (2016). Shale Gas Production Drives World Natural Gas Production Growth. Erişim adresi: <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=27512>

-
- Enerdata. (2018). Total Energy Consumption. Erişim adresi: <https://yearbook.enerdata.net/total-energy/world-consumption-statistics.html>
- Foy, H. (2018). \$55 bn Pipeline Gamble on China's Demand for Gas. *Financial Times*. Erişim adresi: <https://ig.ft.com/gazprom-pipeline-power-of-siberia/>
- Furuncu, Y. (2018). *Küresel Enerji Piyasalarında Konvansiyel Olmayan Üretimin Yükselişi Ve Etkileri*. (Rapor No. 102). Erişim adresi: <https://setav.org/assets/uploads/2018/03/R102Ku%CC%88reselEnerji.pdf>
- Global Conflict Tracker. (2018). Territorial Disputes In The South China Sea. Erişim adresi: <https://www.cfr.org/interactives/global-conflict-tracker#!/conflict/territorial-disputes-in-the-south-china-sea>
- Global Times. (2018). China Must Reevaluate Central Asian Energy Supply. Erişim adresi: <http://www.globaltimes.cn/content/1088907.shtml>
- Gnana, J. (2018). How Energy Security Keeps The Wheels Of Economic Growth Turning. *The National*. Erişim adresi: <https://www.thenational.ae/business/energy/how-energy-security-keeps-the-wheels-of-economic-growth-turning-1.751476>
- HKTDC Research. (2019). Economic And Trade Information On China. Erişim adresi: <http://china-trade-research.hktdc.com/business-news/article/Facts-and-Figures/Economic-and-Trade-Information-on-China/ff/en/1/1X000000/1X09PHBA.htm>
- IMF. (2017). Report For Selected Countries And Subject. Erişim adresi: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/weorept.aspx?sy=2010&ey=2022&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&pr1.x=32&pr1.y=9&c=924%2C111&s=NGDPD&grp=0&a=>
- IMF. (2017, Ekim). Seeking Sustainable Growth Short-Term Recovery, Long-Term Challenges World Economic Outlook. Erişim adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2017/09/19/world-economic-outlook-october-2017>
- IMF. (2018). World Economic Outlook Update. Erişim adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2018/07/02/world-economic-outlook-update-july-2018>
- Jian, Z. (2011). *China's energy security: prospects, challenges, and opportunities*. The Brookings Institution Center For Northeast Asian Policy Studies. Erişim adresi: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/07_china_energy_zhang_paper.pdf
- Karaca, K. (2012). Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990-2010). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9 (33). 93-118.
- Madaus, R. (2018). *Understanding China's Energy Security Strategy*. Institute for Regional Security. Erişim adresi: <https://www.regionalsecurity.org.au/resources/3%20-%20Roman%20Madaus%20-%20Understanding%20China%27s%20Energy%20Security%20Strategy.pdf>
- Mayeda A. ve Curran A. (2018). Trade War Reality In As U.S. And China Stick To Their Guns. *Bloomberg*. Erişim adresi: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-09-24/trump-imposes-next-batch-of-china-tariffs-as-trade-war-escalates>
-

-
- Mitter, R. (2008). *Modern Çin*, (Çev. İnci Öztürk) Ankara: Dost Kitapevi.
- Oktay, F. (2017). *Çin: Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Perth USAsia Centre. (2017). China's Grand Strategy And Energy. Erişim adresi: <http://perthusasia.edu.au/getattachment/Our-Work/Energy-Security-Vol-3-China-s-Grand-Strategy/PUAC-Energy-Security-Program-China-May-2017.pdf.aspx?lang=en-AU>
- Reynolds, B. (1988). *Chinese Economic Reform How Far, How Fast*. Londra: Academic Press.
- Russia Times. (2018, 12 Haziran). Digging To China: Russia's Mega Gas Pipeline Nears Completion. Erişim adresi: <https://www.rt.com/business/429491-power-siberia-completion-china/>
- Sağlam, M. (2018). ABD-Çin Ticaret Savaşında Enerji Çıkmazı. *Gazeteduvar*. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/10/06/abd-cin-ticaret-savasinda-enerji-cikmazi/>
- Scott, M. & Sam C. (2018). Here's How Fast China's Economy Is Catching Up To The U.S. *Bloomberg*. Erişim adresi: <https://www.bloomberg.com/graphics/2016-us-vs-china-economy/>
- Stanley, A. ve Nakano, J. (2018). *Demystifying U.S.- China Energy Trade*. Center For Strategic International Studies. Erişim adresi: <https://www.csis.org/analysis/demystifying-us-china-energy-trade>
- Tisdell, C. (2008). Thirty Years of Economic Reform and Openness in China: Retrospect and Prospect. *Economic Theory, Applications and Issues*, 51, 1-21.
- U.S. Department of Treasury. (2018). Sanctions Program And Country Information. Erişim adresi: <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Pages/Programs.aspx>.
- Uluslararası Enerji Ajansı. (2018). World Energy Outlook 2017: China. Erişim adresi: <https://www.iea.org/weo/china/>
- Ünay, S. & Altay, A. (2014). *Küreselleşme sürecinde Türkiye-Çin ekonomik ilişkileri*. (Analiz No. 96). Erişim adresi: http://file.setav.org/Files/Pdf/20140610182601_kuresellesme-surecinde-turkiye-cin-ekonomik-iliskileri-pdf.pdf
- Ünay, S. & Dilek, Ş. (2018). *Yeni korumacılık ve ticaret savaşları*. (Analiz No. 228). SETA. Erişim adresi: https://setav.org/assets/uploads/2018/01/A228_.pdf
- Vural, A. (2017). Yumuşak Güç Stratejisi Çerçevesinde Çin'in Afrika Politikası. *Avrasya Etütleri*, 51, 123-152.
- Wang, H. (2017). *Küresel Dengesizlikler ve Döviz Kuru Silahının Gücünün Sınırları*. E. Helleiner ve J. Kirshner (Ed.) Yeni Çin Seddi: Çin'in Uluslararası Para İlişkilerinde Güç ve Siyaset (s. 87-107) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Wayne M. (2018). *China's economic rise: history, trends, challenges and implications for the United States*, Erişim adresi: <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33534.pdf>
-

- Yalçın, H. (2017). *Ulusal Güvenlik Stratejileri: ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin (2. Baskı)*. İstanbul: SETA Yayınları.
- Zavareh, M. & Barzoki, M. (2018). China's Energy Security: I.R. Iran and Saudi Arabia's Role in China's Energy Diplomacy. *Iranian Economic Review*, 22 (3), 709-721.
- Zhang, Z. (2011). China's Energy Security, The Malacca Dilemma And Responses. *Energy Policy*, 39 (12), 7612-7615.
- Zhao, H. (2011). Myanmar Energy Cooperation and Its Regional Implication. *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 30 (4), 89-107.

**BRENT HAM PETROL GETİRİLERİNDE KAOTİK DİNAMİKLERİN
ARAŞTIRILMASI****Emre ÜRKMEZ¹****Öz**

Bu çalışmada Brent ham petrol getirilerindeki kaotik dinamiklerin varlığı doğrusal olmama ve kaos testleri yardımıyla araştırılmıştır. Bu amaçla 2009-2019 dönemleri arasında Brent ham petrol günlük kapanış fiyat getirilerinden oluşan veri seti kullanılmıştır. Öncelikle, BDS testi kullanılarak getirilerdeki doğrusal olmama test edilmiş ve doğrusal olmayan yapının varlığına yönelik kanıt elde edilmiştir. Daha sonra, getirilerin uzun hafızaya sahip olduğu GPH testi ile tespit edilmiştir. Son olarak, korelasyon boyutu analizi kullanılarak günlük getirilerin başlangıç durumlarına hassas bağlılık özelliği gösterdikleri görülmüştür. Tüm bulgular bir arada değerlendirildiğinde Brent ham petrol günlük getirilerinin kaotik dinamikler tarafından karakterize edildiği ve etkin piyasa hipotezinin geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Çalışmadaki tüm ampirik bulgular getiri serileri için kısa dönemde öngörü yapılabileceğini, ancak uzun dönemli öngörü yapmanın zor olduğu sonucuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Brent Ham Petrol, Doğrusal Olmama, Kaos

**INVESTIGATION OF CHAOTIC DYNAMICS IN BRENT CRUDE OIL
RETURNS****Abstract**

In this study, we investigate the chaotic dynamics in the returns of Brent Crude Oil prices, based on three tests of nonlinearity and chaos. We use the daily data of Brent Crude Oil prices for the period of 2009-2019. Firstly, the nonlinearity of the returns is tested by employing the BDS test that shows the evidences for the existence of the nonlinear structure. Afterwards, the long memory of the returns is proved as a result of the GPH test. Lastly, we found that daily returns have sensitivity to initial conditions by using the correlation dimension analysis. These findings show that the daily returns of Brent Crude Oil price returns can be characterized by chaotic dynamics and the efficient market hypothesis does not hold. Hence, we can conclude that short-term forecasts can be made but it is difficult to make long-term forecasts for daily returns.

Keywords: Brent Crude Oil, Nonlinear, Chaos

¹ Dr.Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, emre.urkmez@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2171-5027

1. Giriş

Fama (1970) tarafından ortaya konulan Etkin Piyasa Hipotezi (EPH)'de, finansal varlık fiyatlarının piyasada var olan mevcut tüm bilgiyi yansıttığı ve piyasaya yeni bir bilgi girişi halinde bunun hemen finansal varlık fiyatlarına yansiyacağı görüşü savunulmaktadır. EPH'nin bir uzantısı olan rassal yürüyüş hipotezinde, geçmiş fiyat hareketlerinin bugünkü ve gelecekteki fiyat hareketlerinden ilişkisiz olduğu kabul edilmektedir. Bundan dolayı, geçmiş fiyat hareketlerinden hareketle gelecek fiyat hareketleri tahmin edilemez. Ancak finansal piyasalarda meydana gelen şoklar ve krizler emtia piyasalarının etkinliğini geçersiz kılmaktadır. Uygulamada finansal zaman serileri aşırı sıvrılık, oynaklık kümelenmesi, asimetri etkisi, uzun hafıza, durağan olmama gibi özellikler göstermektedir (Enders, 2010; Yavuz, 2014). Finansal zaman serilerinin bu özelliklerden bir veya daha fazlasına sahip olması zayıf formda piyasa etkinliğinin geçerli olmamasına, dolayısıyla rassal yürüyüş hipotezine dayalı yapılan testlerin ve tahminlerin geçerliliğini yitirmesine neden olabilir. Bu durum literatürde çok sayıda çalışma tarafından ortaya konulmuştur: Mandelbrot (1963), Fama (1965), Fama (1970), Brockett vd. (1988), Scheinkman ve LeBaron (1989), Hsieh (1991), Willey (1992), Abhyankar vd. (1995), Chu (2003), Caraianni (2012), Mobarek ve Fiorante (2014), Urquhart ve McGroarty (2016).

Kaos teorisi ise finansal varlık fiyatlarının rassal olduğunu ancak fiyatların kendi içinde belirli bir düzene göre değiştiğini ortaya koyar. Bu durum başlangıç durumlarına hassas bağıllık özelliği tarafından karakterize edilmektedir. Başlangıç durumlarına hassas bağıllık söz konusu olduğunda; bir dinamik sistemin başlangıç durumundaki en ufak bir değişiklik onun gelecek fiyat hareketlerinde büyük bir değişikliğe yol açabilmekte, sistemin uzun vadeli davranışını öngörmek olanaksız hale gelmektedir. Kaos teorisinde bu olgu kelebek etkisi adıyla bilinmektedir (Eser, 2013:283; Sülkü ve Ürkmez, 2018:474).

Finansal zaman serileri hareketlerinin ortaya çıkarılması için kaotik özelliklerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Brent ham petrol fiyat serisi getirilerinde kaotik dinamiklerin varlığı araştırılmıştır. Bu amaçla 12.02.2009-04.02.2019 dönemleri arası Brent ham petrol günlük kapanış fiyat getirileri incelenmiştir. Peters (1994), bir sürecin kaotik olabilmesi için başlangıç durumlarına hassas bağıllık ve fraktal boyutun iki gerekli koşul olduğu ifade etmektedir. Dolayısıyla öncelikle getiri serisinin doğrusal olup olmadığı BDS testi ile sınıandıktan sonra fraktal yapıya sahip olup olmadıkları GPH testi ve başlangıç durumlarına hassaslığı korelasyon boyutları hesaplanarak incelenmiştir.

Literatürde emtia piyasalarına yönelik çalışmalar olmasına karşın petrol piyasalarının kaotik yapısını inceleyen az sayıda çalışma olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmanın literatüre katkısı üç açıdan değerlendirilebilir. Birinci olarak, Brent ham petrol getiri serilerinde kaotik dinamiklerin varlığı incelenmektedir. İkincisi, getirilerde doğrusal olmayan yapının kaynağı analiz edilmektedir. Son olarak da, Brent ham petrol getiri serilerinde EPH'nin geçerli olup olmadığı test edilmektedir.

Bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonra ikinci bölümde kaos teorisinin finansal piyasalara uygulanmasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde emtia piyasaları üzerine yapılmış çalışmalar özetlenmiştir. Dördüncü bölümde veri seti ve ekonometrik yöntemler tanıtılmıştır. Daha sonra beşinci bölümde, yapılan analizler sonucunda ampirik bulgular yorumlanmıştır. Son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Kaos Teorisinin Finansal Piyasalara Uygulanması

Finansal varlık fiyat hareketlerindeki doğrusal olmayan dinamikler ve kaotik yapının araştırılmasına ilgi 1987'de meydana gelen ve Kara Pazartesi olarak bilinen dünya piyasalarında hisse senedi fiyat hareketlerindeki büyük düşüş ile yoğunlaşmıştır (Hsieh, 1991:1840). Piyasaların kaotik yapıda olması, piyasaların etkin olduğu hipotezi ile ters düşmektedir, başka bir ifadeyle kaotik yapıdaki piyasaların etkin olması söz konusu değildir. Ayrıca piyasanın kaotik yapıya sahip olması, bu piyasaların doğrusal olmayan sistemler olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmekte, bu noktada EPH'de sorgulanmaktadır (Ürkmez, 2018:3).

Kaotik bir yapıdan bahsedilebilmesi için incelenen dinamik sistemlerin, bu çalışma özelinde emtia piyasalarının bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler aşağıda verilmiştir (Hsieh, 1991; Peters, 1994; Barkoulas ve Nickolaos, 1998; Eser, 2013; Günay, 2013:30-31; Ürkmez, 2018:15-16):

i. Kaotik sistemler matematiksel olarak deterministik bir süreçten ortaya çıkar. Çünkü başlangıç durumlarının ölçümleri kesin olursa, onların yörüngelerinin son noktasını üretmek mümkün olmaktadır.

ii. Doğrusal olmayan dinamik sistemlerde gerçekleşir. Matematiksel olarak fonksiyonlar parabolik (kuadratik) fonksiyon biçimindedir.

iii. Düzensiz bir davranış sergilerler.

iv. Geri beslemeli dinamik sistemlerde ortaya çıkar. Bu sistemlerde bir önceki dönemde elde edilen çıktı bir sonraki dönemde girdi olarak kullanılır. Bu nedenle gerçekleşen son değişiklikler bugünün davranışını, bugünün davranışı ise geleceği etkiler.

v. Kaotik bir sistemde uzun dönemli tahmin yapmak zordur. Bunun nedeni başlangıç durumlarında hassas bağılıktır. Başlangıç durumlarına hassas bağıllık olduğunda; küçük değişiklikler büyük sonuçlara yol açabilmekte, uzun döneme dair kabul edilebilir bir tahmini imkansız kılmaktadır. Buna karşın sistemin kısa dönemli öngörüsü nispeten daha doğru olabilir.

vi. Kaotik sistemler fraktal bir boyuta sahiptir. Bunun nedeni sistemin kendine benzer özelliğe sahip olmasıdır.

Özellikler bir arada ele alındığında, finansal bir serinin kaotik bir özelliğe sahip olup olmadığının söylenebilmesi için üç özelliği taşıması gerekir. İncelenen serinin öncelikle doğrusal olmaması ikincisi, fraktal boyutunun olması ve üçüncüsü başlangıç durumlarına hassas bağlı olması gerekir. Bu özellikler aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

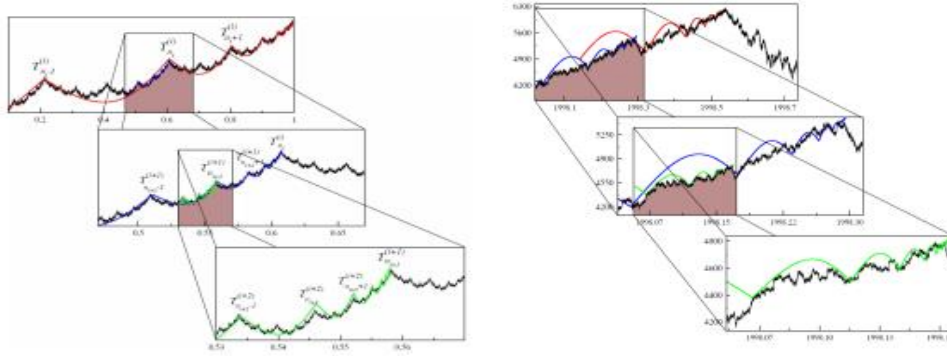
2.1. Doğrusal Olmama

Gerçek hayatta değişkenler arasındaki ilişkiler doğrusal olmayan bir yapıya sahiptir. Örneğin finansal varlık fiyatlarının veri üretim sürecinin doğrusal olmaması nedeni spekülâtif hareketler, fiyat hareketlerinden kaynaklanan çalkantılar ve büyük kayıplarda sürü psikolojisi etkisiyle paniğin yayılması gibi etkiler serilerin doğrusal olmamasına neden olabilmektedir (Ürkmez, 2018: 16-17). Hsieh (1991) çalışmasında ise serilerdeki doğrusal olmamanın nedenini; doğrusal bağımlılık, durağan olmama, kaos ve doğrusal olmayan stokastik süreçlerden birinden kaynaklanabileceğini ifade etmiştir.

2.2. Fraktal Boyut

Kaotik serilerinin bir diğer özelliği fraktal yapıya sahip olmalarıdır. Fraktal kavramı ilk kez Mandelbrot (1977) tarafından ifade edilmiştir. Fraktal terimi parçalı ya da kırıklı anlamına gelmektedir. Fraktal bir yapıya sahip geometrik örüntüler farklı ölçeklerde kendi kendilerini tekrar ederler (Ürkmez, 2018:18). Finansal piyasaların fraktal yapısına yönelik yapılan Oswiecimka vd. (2010) çalışmasında, Alman DAX endeksi, S&P500 endeksi ve Brent ham petrol fiyatlarının farklı zaman ölçeklerinde benzer örüntüler verdiğini tespit etmiştir. Dolayısı ile incelenen finansal serilerin kendine benzerlik özelliği gösterdiğini ortaya koymuştur.

Grafik 1: Finansal Zaman Serilerinin Kendine Benzerliği

Kaynak: Oswiecimka vd. (2010:637-638)

Grafik 1'de bir zaman serisinin farklı zaman ölçeğinde alınmış bir kesiti görülmektedir. Elde edilen serilerin benzer görüntüler sergilediği ve serilerin kendine benzerlik özelliğine sahip olduğunu göstermektedir. Fraktal yapılar parçaların bütünüyle benzerlik göstermesi nedeniyle, finansal piyasalardaki yatırımcılara fiyat davranışları ile ilgili bilgiler sunabilir (Ürkmez, 2018:19).

2.3. Başlangıç Durumlarına Hassas Bağlılık

Kaotik serilerin önemli bir diğer özelliği ise başlangıç durumlarına hassas bağlılığa sahip olmasıdır. Başlangıç durumlarındaki çok küçük bir değişimin sonuçlarda çok büyük değişimler yaratabilir. Örneğin, son yıllarda yaşanan 2007 ABD mortgage krizi de örnek olarak verilebilir. ABD konut piyasasında meydana gelen fiyat balonu, öncelikle ABD'nin en büyük endeksi olan S&P500 endeksinde işlem gören bankacılık hisselerini etkilemiş, oradan küresel ölçekte finansal piyasaları etkileyerek büyük fiyat düşüşlerine neden olmuştur (Ürkmez, 2018:17).

Kaotik serilerin özellikleri tanıtıldıktan sonra, bir sonraki bölümde kaos teorisinin emtia piyasalarına yönelik uygulanan çalışmalara yer verilmiştir.

3. Literatür Özeti

Kaos teorisi 1990'lı yıllardan itibaren finansal piyasalara uygulanmaya başlanmış ancak daha çok hisse senedi piyasalarına yönelik çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Finans literatüründe emtia piyasaları için yapılan ilk çalışmalar Frank ve Stengos (1989), Blank (1991) ve Decoster vd. (1992) tarafından yapılmıştır. Emtia piyasaları özellikle petrol fiyatlarına yönelik çok az sayıda çalışma olduğu gözlemlenmiştir. Bu bölümde emtia piyasaları üzerine yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

Frank ve Stengos (1989) çalışmasında, 1975-1986 yılları için Altın ve Gümüş fiyatlarının günlük, haftalık ve iki haftalık getirilerini kullanarak öngörülebilirliklerini incelemişlerdir. Çalışmalarında korelasyon boyutu ve Kolmogorov Entropisi yöntemleri kullanılarak getirilerin doğrusal olup olmadıklarını analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda getiri oranlarının doğrusal olmadıkları tespit edilmiş ve getirilerde kaosun varlığını ortaya koymuşlardır.

Blank (1991), 1986-1987 yılları arasında S&P 500 endeksi ve soya fasulyesi vadeli işlem fiyatlarını analiz etmiştir. Test sürecinde kaotik yapının varlığını korelasyon boyutu ve Lyapunov üsteli testi ile araştırmıştır. Analiz sonucunda, serilerin veri üretim süreçlerinin kaotik süreçlerce belirlendiğini tespit etmiştir.

Decoster vd. (1992), 1968-1989 yılları için şeker, gümüş, bakır ve kahve fiyatlarının doğrusal olup olmadıklarını araştırmışlardır. Bu dört emtia fiyatının günlük getiri oranlarına, AR ve ARCH modellerinin artıklarına korelasyon boyutu yöntemi uygulamışlardır. Çalışma sonucunda, emtia fiyatlarında doğrusal olmayan ve kaotik yapının varlığı hakkında bulgular elde etmişlerdir.

Wei ve Leuthold (1998), 1974-1995 yılları arasında ABD Chicago tarımsal vadeli işlemler piyasasında işlem gören mısır, buğday, soya fasulyesi, kahve ve şeker fiyatlarının doğrusal olup olmadıklarını analiz etmişlerdir. Çalışmada, beş emtia fiyatının günlük, haftalık ve aylık verilerine korelasyon boyutu ve Lyapunov üsteli testini uygulamışlardır. Çalışma sonucunda, frekans türlerinin hepsinin doğrusal olmadığı ve kaotik yapının varlığı hakkında kanıt elde etmişlerdir.

Panas ve Ninni (2000), 1994-1998 yılları için Rotterdam ve Akdeniz petrol piyasaları için günlük petrol ürünlerinde doğrusal olmayan ve kaotik yapının varlığını araştırmışlardır. Çalışmada petrol ürünlerinin fiyat getiri serilerine BDS testi, korelasyon boyutu ve Lyapunov üsteli yöntemlerini uygulamışlardır. Analizler sonucunda, bir dizi petrol ürününde doğrusal olmayan ve kaotik yapının varlığına yönelik güçlü bulgular elde etmişlerdir.

Adrangi vd. (2001), 1985-1995 yılları arasında ham petrol, kalorifer yakıtı ve kurşunsuz benzin vadeli işlem fiyatlarında kaotik yapının varlığını test etmişlerdir. Çalışmada günlük vadeli işlem getirilerine korelasyon boyutu ve BDS testini uygulamışlardır. Çalışma sonucunda, getirilerin doğrusal olmadığına yönelik güçlü bir kanıt elde edilirken, kaotik bir yapı hakkında bulgu elde edememişlerdir. Ayrıca, ARCH tipi modellerin getirilerdeki doğrusal olmayan yapıyı açıklayabildiğini göstermişlerdir.

Kyrtsov vd. (2004), 1989-1998 yılları için Londra Metal Borsasında işlem gören alüminyum, nikel, kalay, çinko ve kurşun metallerinin kaotik yapısını test etmişlerdir. Çalışmada, beş emtia fiyatının günlük getirilerine korelasyon boyutu ve Lyapunov üsteli testini uygulamışlardır. Testler sonucunda, metal fiyatlarının getiri serilerinde kaotik yapının varlığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, kısa dönemde fiyat hareketlerinin öngörülebileceğini, ancak uzun dönem öngörüsünün yapılamayacağı sonucunu elde etmişlerdir.

Moshiri ve Foroutan (2006), 1983-2003 yılları arasında günlük ham petrol fiyat verilerinin doğrusal olup olmadıklarını incelemişlerdir. Çalışmada, yerleştirme boyutu, BDS testi, Lyapunov üsteli ve yapay sinir ağları testlerini uygulamışlardır. Çalışma sonucunda günlük ham petrol fiyat serisinin geleneksel doğrusal zaman serisi modelleri yerine doğrusal olmayan zaman serisi modelleri ile daha iyi modellenebileceğini göstermişlerdir.

He (2011), 1996-2005 dönemleri arasında günlük ve aylık veriler kullanılarak Brent ve Western Texas Intermediate (WTI) ham petrol fiyatlarında kaotik yapının varlığını araştırmıştır. Çalışmada petrol fiyat serilerinin getirilerine fraktal boyut, en büyük Lyapunov üsteli testi ve Kolmogorov Entropisi yöntemleri uygulamıştır. Çalışma sonucunda petrol fiyatlarının hem günlük hem de aylık getirilerinde kaotik yapının varlığını ortaya koymuştur.

Ramirez vd. (2012), 1991-2008 yılları arasında günlük Meksika Maya ham petrol fiyatlarında doğrusal olmayan bağımlılıkları analiz etmişlerdir. Çalışmada petrol fiyatı getirilerine Hinich portmanto testlerini uygulamışlardır. Çalışma sonucunda günlük petrol fiyat getirilerinde doğrusal olmayan bağımlılıkların varlığına ilişkin bulgular elde etmişlerdir. Ayrıca GARCH modellerinin bu doğrusal olmayan bağımlılıkları yakalayamadığını tespit etmişlerdir.

Aghababa ve Barnett (2015), 1986-2012 dönemleri arası günlük ve aylık Western Texas Intermediate (WTI) ham petrol fiyatlarında doğrusal olmayan yapının varlığını araştırmışlardır. Çalışmada çeşitli doğrusal olmama testlerinden BDS, Hinich Bispectrum, Engle LM, McLeod-Li ve Tsay testlerini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda BDS testinde günlük ve aylık WTI ham petrol fiyat getirilerinde doğrusal olmayan yapıya rastlanırken, diğer testlerde aylık getirilerde doğrusal olmayan yapıya rastlanılmadığı bulgusunu elde etmişlerdir.

Bildirici (2018), 1990-2017 yılları arası günlük Brent petrol fiyat getirilerinde kaotik yapının varlığını araştırmıştır. Çalışmada petrol fiyat getirilerine Lyapunov üsteli ve Kolmogorov Entropisi yöntemlerini uygulamıştır. Çalışma sonucunda Brent ham petrol günlük getirilerinde doğrusal olmama ve kaotik yapının varlığını tespit etmiştir.

Literatürdeki çalışmalar bir arada değerlendirildiğinde, farklı dönemler boyunca emtia piyasalarında işlem gören finansal varlık fiyat getirilerinin doğrusal olmayan ve kaotik bir yapı sergilediği görülmüştür.

4. Ekonometrik Analiz

4.1. Veri Seti

Bu çalışmada Brent ham petrol (BP) fiyat serisi getirilerinde kaotik dinamiklerin varlığı araştırılmıştır. Bu amaçla veri seti 12.02.2009-04.02.2019 dönemleri arası Brent ham petrol günlük kapanış değerlerinden oluşmaktadır. Çalışmada veri seti macrotrends web sayfasından temin edilmiştir. Brent ham petrol için hesaplanan getiri serisi aşağıdaki dönüşüm ile elde edilmiştir:

$$r_t = (lnP_t - lnP_{t-1}) \times 100 \quad (1)$$

Burada, r_t t dönemindeki fiyat getirisini, P_t t dönemindeki kapanış fiyatını, P_{t-1} $t - 1$ dönemindeki kapanış fiyatını ve ln doğal logaritmayı ifade etmektedir.

4.2. Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada Brent ham petrol serisinde kaotik dinamiklerin var olup olmadığının test edilmesinde üç farklı yaklaşımdan yararlanılmıştır. Öncelikle logaritmik farkı alınarak oluşturulan getiri serilerinin doğrusal bir yapıya sahip olup olmadıkları BDS testi ile analiz edilmiştir. Ardından modifiye edilmiş Geweke-Porter-Hudak (GPH) testi ile elde edilen kesirli bütünleşme parametresi (d) tahmin edilerek getiri serisinin uzun hafızaya sahip olup olmadığı incelenmiştir. Son olarak da, korelasyon boyutu analizi ile getiri serisinde kaotik yapının varlığı araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan bu üç yöntem aşağıda ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.

4.2.1. Brock, Dechert ve Scheinkman (BDS) Testi

Brock, Dechert ve Scheinkman tarafından 1996 yılında geliştirilen BDS testi, incelenen zaman serisinin doğrusal olup olmadığının belirlenmesinde kullanılan bir testtir. Bu test kalıntıların bağımsız ve özdeş dağılımlı olup olmadığını kontrol etmek için bir dizi tahmini kalıntılara uygulanmaktadır. BDS testinin uygulanabilmesi için öncelikle, incelenen zaman serisine en uygun otoregresif hareketli ortalama (ARMA) modeli tahmin edilmektedir. Bu sayede verilerde yer alan tüm doğrusal yapılar yok edilmiş olmaktadır. İkinci adımda ise test, ARMA modelinin doğrusal olarak bağımsız olan kalıntı değerler üzerine uygulanmaktadır. Böylelikle, kalıntılarda bulunacak olan tüm bağımlılıklar doğrusal olmayacaktır. Bu nedenle, BDS testi doğrusal olmayan yapının belirlenmesinde dolaylı bir yöntem sunmaktadır. BDS testi, test istatistiği olarak (2) nolu denklemdeki gibi tanımlanan korelasyon integralini kullanmaktadır.

$$C_{m,n}(\varepsilon) = \frac{1}{\binom{n}{m}} \sum_{1 \leq s < t} \sum_{s < t \leq n} X_\varepsilon (\|u_s^m - u_t^m\|) \quad (2)$$

Burada m yerleştirme boyutunu, n gözlem sayısını, ε gözlem çiftleri arasındaki maksimum farkı, u filtrelenmiş modelin artıklarını göstermektedir. $H(X)$ fonksiyonu ise, gösterge fonksiyonu olarak tanımlanmakta ve aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$H(X) = |u_s - u_t| < \varepsilon \quad (3)$$

$$H(X) = \begin{cases} 1, & |u_s - u_t| < \varepsilon \\ 0, & \text{Diğer durumlarda} \end{cases} \quad (4)$$

(4) nolu denklemde, u_s ve u_t noktaları arasındaki mutlak farkın alındığını gösterir ve seçilen ε değeri gösterge fonksiyonundan daha küçük ise bir değerini, diğer durumlarda sıfır değerini alacak şekilde tanımlanmaktadır (Ürkmez, 2018:38).

4.2.2. Modifiye Edilmiş Geweke Porter-Hudak (GPH) Testi

GPH testi uzun hafızanın varlığının belirlenmesinde kullanılan yarı parametrik bir testtir. GPH (1983) çalışmasında uzun hafıza parametresi d 'nin tahminine dayanan log-periyodogram regresyon yöntemini tanıtmışlardır. Bu test kesirli bütünleşme parametresi olan d 'yi tahmin etmektedir. Kesirli bütünleşme parametresi olan d 'nin tahmini (5) nolu denklemdeki eşitliğin OLS yöntemine dayanmaktadır (Ürkmez, 2018:52).

$$\log[I_x(\lambda_j)] = \alpha_0 - d \log \left[4 \sin^2 \left(\frac{\lambda_j}{2} \right) \right] + \varepsilon_s \quad (5)$$

(5) nolu denklemde gösterilen d denklemin eğimidir ve $\hat{d}_{GPH} = -\hat{\beta}_{OLS}$ 'dir. $I_x(\lambda_j)$ periodogram olup, $I_x(\lambda_j) = w_x(\lambda_j)w_x(\lambda_j)^*$ şeklinde tanımlanmaktadır. Burada $w_x(\lambda_j)$ X_t serisinin ayırık Fourier dönüşümü olup $w_x(\lambda_j) = (1/\sqrt{2\pi n}) \sum_{t=1}^n X_t e^{i\lambda_j t}$ şeklinde ifade edilir. Buna göre OLS (6) nolu denklemdeki sonucu vermektedir:

$$\hat{d} = \frac{1}{2} \frac{\sum_{s=1}^p x_s \log I_x(\lambda_s)}{\sum_{s=1}^p x_s^2} \quad (6)$$

Modifiye edilmiş GPH testinde sıfır hipotezi $d = 0$ kısa hafızanın geçerli olması, alternatif hipotez ise $d \neq 0$ uzun hafızanın geçerli olması şeklinde tanımlanır. Sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda uzun hafızanın var olduğu anlamına gelmektedir. Uzun hafızanın var olması durumunda kesirli bütünleşme parametresi olan d , 0 ile 0.5 referans aralığında yer alacaktır. 0.5 ile 1 aralığında yer alması durumunda incelenen serinin ortalamaya dönüşlü olduğu ifade edilmektedir. Uzun hafıza fraktallığın koşullarından olan kendine

benzerlik özelliğini belirtir. Bu testte göre d 'nin 0 ile 0.5 aralığında olması incelenen serinin kendine benzerlik özelliği gösterdiğini, yani fraktal yapıya sahip olduğunu gösterir (Ürkmez, 2018:54).

4.2.3. Korelasyon Boyutu

Grassberger ve Procaccia (1983) tarafından tanıtılan korelasyon boyutu, finansal zaman serilerinde kaosu belirlemede kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, incelenen zaman serisinin kaotik bir yapıya sahip olup olmadığının belirlenmesinde kullanılır. Korelasyon boyutu analizi otokorelasyon ve koşullu farklı yayılımın olası sorunlarını ortadan kaldırmak için ARMA ve GARCH modellerinin standartlaştırılmış artıklarına uygulanır (Diaz, 2013:3-4). Bu filtreleme sürecini, standartlaştırılmış artıkların m geçmiş değerlerinin oluşturulması izler ve süreç aşağıdaki gibi gösterilir:

$$\begin{aligned} x_t^1 &= x_t \\ x_t^2 &= (x_{t-1}, x_t) \\ &\vdots \\ x_t^m &= (x_{t-m+1}, \dots, x_t) \end{aligned} \quad (7)$$

(7) nolu denklemde t geçmiş, m boyutlu uzayda belirli bir noktayı temsil etmektedir. Aşağıda gösterildiği gibi korelasyon boyutunu tanımlamak için korelasyon integralinin hesaplanması gerekmektedir (Ürkmez, 2018:46).

$$C_m(\varepsilon) = \lim_{T \rightarrow \infty} \{(t, s), 0 < t, s < T: \|x_t^m - x_s^m\| < \varepsilon\} / T^2 \quad (8)$$

Burada, m yerleştirme boyutunu, ε gözlem noktaları arasındaki maksimum farkı, $\| \cdot \|$ gözlem çiftleri arasındaki Öklid farkını gösterir ve ε değeri bu farktan küçük ise bir değerini, diğer durumlarda sıfır değerini alacak şekilde tanımlanmaktadır. Korelasyon boyutu ise,

$$D = \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} \frac{\log C_m(\varepsilon)}{\log(\varepsilon)} \quad (9)$$

formülü ile hesaplanır.

5. Ampirik Bulgular

Brent ham petrol getiri serisi (RBP) için tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de özetlenmiştir. Öncelikle analiz edilen dönemde ortalama getiri pozitif ve %0.01 olduğu görülmektedir. Brent ham petrol getiri serisinin çarpıklık değeri pozitif hesaplanmış ve getirilerin sağa çarpık bir dağılıma sahip olduğu belirlenmiştir. Getiri serisinin basıklık değeri ise normal dağılım için gerekli olan 3 değerinden büyüktür. Bu durum, getirilerin normal dağılıma göre daha dik bir dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Jarque-Bera (JB) test istatistiği sonuçları da getirilerin normal dağılıma sahip olmadığını desteklemektedir. Elde edilen sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde getiri serilerinin leptokörtik bir dağılım sergilediğine işaret etmektedir.

Tablo 1: Brent Ham Petrol Getiri Serisinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	N	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık	JB Testi
RBP	2525	0.0109	1.9698	0.0954	5.7545	802.1273

Brent ham petrol getiri serisinin durağanlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF, 1979) testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur. Öncelikle ADF birim kök testi sonuçlarına göre, test istatistiği değerlerinin %1 anlam

düzeyinde verilen -2.56 tablo kritik değerinden daha negatif olduğundan birim kök olduğunu gösteren sıfır hipotezinin getiri serisi için reddedilmektedir. Diğer taraftan PP testi birim kök testi sonuçları ADF sonuçlarını desteklediği görülmektedir. Bu sonuç, Brent ham petrol getiri serisinin düzeyde durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Brent Ham Petrol Getiri Serisi İçin Birim Kök ve ARMA-ARCH Model Özet İstatistikleri

Değişken	ADF	ARMA	AIC	LM	ARCH-LM	ARCH	AIC	ARCH-LM
RBP	-50.54*	(3,3)	4.1696	0.0808	59.17*	(1,0)	4.1008	7.9477*

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerini göstermektedir.

Getirilerin durağanlığından emin olduktan sonra doğrusal olmama testlerinden BDS testine geçilmiştir. Çalışmada BDS testi, doğrusal olmayan yapının kaynağının tespit etmek amacıyla tercih edilmiştir. BDS testini uygulamadan önce otoregresif hareketli (ARMA) ve koşullu değişen varyans (ARCH) modelleri oluşturulmuştur. ARMA ve GARCH modellerinin derecesi belirlenirken, Akaike bilgi kriterinin (AIC) minimum değerini veren modeller tercih edilmiştir. Bu modellerde serisel korelasyon olup olmadığını incelemek amacıyla Lagrange çarpanı (LM) testi kullanılmış ve getirilerin serisel korelasyon içermediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca koşullu değişen varyans problemini test etmek amacıyla bu modellerin artıklarına ARCH-LM testi uygulanmış ve ARCH etkisine sahip olduğu tespit edilmiştir. Son olarak ARCH modellerine geçilmiş ve bu modellerin standartlaştırılmış artıklarında ARCH etkisinin olup olmadığı test edilmiş ve varyansın sabit olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Brent ham petrol getirileri, ARMA ve ARCH modellerinin standartlaştırılmış artıkları için hesaplanan BDS test istatistiği sonuçları Tablo 3'de verilmektedir. Gözlem değerlerinin bağımsız ve özdeş dağılımlı olduğunu gösteren sıfır hipotezi tüm seriler için %5 anlam düzeyinde reddedilmiştir. Diğer bir deyişle, tüm endeks getiri serilerinde doğrusal olmayan bağımlılıkların varlığı tespit edilmiştir. Bu nedenle tüm seriler için zayıf formda etkin piyasa hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca ARCH ailesi modellerinin getiri serilerindeki mevcut tüm bilgiyi yakalamada yeterli olmadığı görülmüştür. Bu nedenle getiri serilerinde kaotik dinamiklerin varlığının serilerde kalmış olabileceği ve bu durumda ARCH ailesi modelleriyle açıklanamayacağı sonucuna varılabilir.

Tablo 3: Brent Ham Petrol Serisinin BDS Testi Sonuçları

ε/σ	RBP				ARMA Standart Artıklar				ARCH Standart Artıklar			
	0.5	1.0	1.5	2.0	0.5	1.0	1.5	2.0	0.5	1.0	1.5	2.0
2	6.48	6.88	8.55	8.69	6.51	7.89	8.62	8.76	0.47	0.29	0.40	0.64
3	9.24	9.64	11.15	10.93	9.17	10.51	11.15	10.94	2.18	2.52	2.59	2.21
4	11.48	11.88	12.81	12.38	11.28	12.43	12.72	12.32	4.04	4.65	4.81	4.47
5	14.80	15.15	14.74	13.94	14.46	15.02	14.62	13.87	6.61	7.08	7.01	6.46

Not: BDS test istatistiği için tablo kritik değerleri %5 ve %1 anlam düzeylerinde sırasıyla 1.960 ve 2.575'dir.

Brent ham petrol getiri serisinde fraktallığın parametrelerinden biri olan uzun hafızanın olup olmadığını incelemek amacıyla modifiye edilmiş Geweke Porter-Hudak (GPH) testi yapılmıştır. GPH testi ile tahmin edilmiş kesirli bütünleşme parametresi (d) değerleri Tablo 4'de gösterilmektedir. Getiri serileri için hesaplanan kesirli bütünleşme değerleri $0 < d < 0.5$ referans aralığında yer

aldığı görülmektedir. Kesirli bütünleşme parametresi 0.5'den küçük olduğundan, getirilerin uzun hafıza özelliği gösterdiği, yani fraktal yapıya sahip olduğunu gösterir.

Tablo 4: Getiri Serisi İçin Hesaplanan GPH Testi Sonuçları

	RBP
d	0.1678
Standart Hata	0.0768
p Değeri	0.0340

Kaotik bir yapının diğer bir önemli özelliği olan başlangıç durumlarına hassas bağıllık özelliğini korelasyon boyutu değerleri hesaplanarak araştırılmıştır. Brent ham petrol getiri serisi, ARMA (3, 3) modeli ve ARCH(1) modelinin standartlaştırılmış artıkları için hesaplanan korelasyon boyutu değerleri Tablo 5'de sunulmuştur. Hesaplanan korelasyon boyutu değerlerinin birden büyük ve kesirli değerler aldığı görülmektedir. Bu durum, serilerin başlangıç durumlarına hassas bağıllık sergilediğini ve getirilerin kaotik yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Brent Ham Petrol Serisinin Korelasyon Boyutu Analizi Sonuçları

Korelasyon Boyutları	Yerleştirme Boyutları (m)									
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Brent Ham Petrol Getir.	1.981	2.9	3.715	4.516	5.165	6.24	6.583	7.283	7.012	
ARMA stand. artıklar	1.956	2.935	3.865	4.744	5.631	6.572	7.603	7.008	5.923	
ARCH stand. artıklar	1.994	2.929	3.847	4.835	5.720	5.985	6.301	7.058	8.154	

Tüm bulgular bir arada değerlendirildiğinde Brent ham petrol getiri serisinin kaotik yapının tüm özellikleri sağlamaktadır. Getirilerde kaotik bir yapının var olması, Brent petrol vadeli işlemler piyasasında etkin piyasa hipotezinin geçerli olmadığı ve geçmiş fiyat hareketlerinden hareketle gelecek fiyat hareketlerinin kısa dönemde tahmin edilebileceğini, ancak uzun dönemde öngörü yapmanın güç olduğunu göstermektedir (Sülkü ve Ürkmez, 2018: 481).

6. Sonuç

Bu çalışmada Brent ham petrol (BP) fiyat serisi getirilerinde kaotik dinamiklerin varlığı araştırılmıştır. Bu amaçla 12.02.2009-04.02.2019 dönemleri arası Brent ham petrol günlük kapanış fiyat getirileri incelenmiştir. Çalışmada getirilerdeki doğrusal olmayan yapının kaynağı tespit edilmiş ve Brent ham petrol serisi için etkin piyasa hipotezinin geçerliliği sınanmıştır.

Analizlerde öncelikle Brent ham petrol getiri serisinin durağanlığı genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF, 1979) birim kök testi ile incelenmiş ve getiri serisinin düzeyde durağan olduğu bulunmuştur. Sonrasında BDS testi getiri serisine uygulanmıştır. Devamında bu getiriler için en uygun ARMA ve ARCH modelleri tahmin edilmiş ve BDS testi bu modellerin standartlaştırılmış artıklarına da uygulanmıştır. BDS testi sonucuna göre, getiri ve ARMA (3,3) modelinin standartlaştırılmış artıklarında doğrusal olmayan bağımlılıklara rastlanılmıştır. Bu doğrusal olmayan bağımlılığının kaynağının değişen varyanstan kaynaklanıp kaynaklanmadığını incelemek amacıyla test ARCH (1) modelinin standartlaştırılmış artıklarına da uygulanmış ve BDS testinin sıfır hipotezi yüksek boyutlarda reddedildiği görülmüştür. Bu durum getiri serisinde hala doğrusal olmayan bağımlılıkların kalmış olabileceğini ve bu doğrusal olmayan bağımlılıkların kaynağının kaotik dinamiklerin varlığı olabileceğini göstermektedir. Ayrıca ARCH ailesi modellerinin getiri serilerindeki mevcut tüm bilgiyi yakalamada yeterli olmadığı tespit edilmiştir.

Brent ham petrol getirilerinde fraktallığın parametrelerinden olan uzun hafızanın olup olmadığı Geweke-Porter-Hudak (GPH) testi ile araştırılmıştır. Getiri serileri için hesaplanan kesirli bütünleşme değerlerinin $0 < d < 0.5$ referans aralığında yer aldığı görülmüştür. Kesirli bütünleşme parametresi değerlerinin 0.5'den küçük olması getirilerin uzun hafızaya sahip olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle Brent ham petrol getiri serisi fraktal bir yapı sergilemektedir.

Son olarak kaotik bir yapının diğer bir özelliği olan başlangıç durumlarına hassas bağıllık özelliği korelasyon boyutu analizi ile incelenmiştir. Getiri serisi, ARMA ve ARCH modellerinin standartlaştırılmış artıkları için hesaplanan korelasyon boyutları birden büyük ve kesirli değerler aldıkları görülmüştür. Bu durum, endeks serilerinin deterministik kaos yapısına sahip olduğunu ve sistemin uzun dönem öngörüsünün yapılamayacağını göstermektedir.

Tüm bulgular bir arada değerlendirildiğinde, analiz edilen dönemde Brent ham petrol getirilerinde doğrusal olmayan ve kaotik dinamikler tarafından karakterize edilmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Brent ham petrol getirilerinde etkin piyasa hipotezi geçerli değildir. Dolayısıyla geçmiş fiyat hareketlerinden hareketle gelecek fiyat hareketlerinin kısa dönemde sadece seanslık ya da günlük tahmin edilebilir, ancak uzun dönemde öngörü yapmak zordur.

Bu çalışma emtia piyasalarının kaotik yapısı hakkında kanıt sağlamıştır, ancak literatürde bu konuda bir görüş birliği yoktur. Frank ve Stengos (1989), Blank (1991), Decoster vd. (1992), Wei ve Leuthold (1998), Panas ve Ninni (2000), Kyrtsov vd. (2004), He (2011) ve Bildirici (2018) çalışmalarında doğrusal olmama ve kaotik yapıya rastlanırken, Adrangi vd. (2001) ve Aghababa ve Barnett (2016) çalışmalarında doğrusal olmama ve kaotik bir yapıya rastlanılmamıştır. Literatürde ortak bir konsensüs olmamasının farklı nedenleri olabilir. Bunun nedenlerinden biri çalışılan gözlem sayısı ile ilgilidir. Çalışmalarda genelde farklı sayılarda ve sıklıkta verilerle çalışıldığı gözlemlenmiştir. İkinci neden ise kullanılan test yöntemleridir. Test yöntemlerinin güvenilirliğinin zamanla geliştirilmesi, ampirik bulguların farklılaşmasına neden olabilir.

Kaynakça

- Abhyankar A., Copeland L.S., ve Wong W. (1995). Nonlinear Dynamics in Real-Time Equity Market Indices: Evidence from the United Kingdom. *The Economic Journal*, 105, 864-880.
- Adrangi, B., Chatrath, A., Dhanda, K.K., ve Raffiee, K. (2001). Chaos in Oil Prices? Evidence From Futures Markets. *Energy Economics*, 23(4), 405-425.
- Aghababa, H. ve Barnett, W.A. (2016). Dynamic Structure of The Spot Price of Crude Oil: Does Time Aggregation Matter?. *Energy Economics*, 59, 227-237.
- Barkoulas, J. ve Travlos, N. (1998). Chaos in An Emerging Capital Market? The Case of the Athens Stock Exchange. *Applied Financial Economics*, 8, 231-243.

- Bildirici, M. (2018), The Chaotic Behavior Among The Oil Prices, Expectation of Investors and Stock Returns: TAR-TR-GARCH Copula and TAR-TR-TGARCH Copula. *Petroleum Science*, 16(4), 217-228.
- Blank, S.C. (1991). Chaos in Futures Markets? A Nonlinear Dynamical Analysis. *The Journal of Futures Markets*, 11(6), 711-728.
- Brock, W. A., Dechert, W.D., Scheinkman, J. ve LeBaron, B. (1996). A Test For Independence Based On Correlation Dimension. *Econometric Reviews*, 15(3), 197-235.
- Brockett, P.L., Hinich, M.J. ve Patterson, D. (1988). Bispectral Based Tests for the Detection of Gaussianity and Linearity in Time Series. *Journal of American Statistical Association*, 83(403), 657-664.
- Caraiani, P. (2012). Nonlinear Dynamics in CEE Stock Markets Indices. *Economics Letters*, 114, 329-331.
- Chu, P.K.K. (2003). Study on The Non-random and Chaotic Behavior of Chinese Equities Market. *Review of Pacific Basin Financial markets and Policies*, 6(2), 1-24.
- DeCoster, G.P., Labys, W.C., and Mitchell, D.W. (1992). Evidence of Chaos in Commodity Futures Prices. *The Journal of Futures Markets*, 12(3), 291-305.
- Diaz, J.F.T. (2013). Evidence of Noisy Chaotic Dynamics in the Returns of Four Dow Jones Stock Indices. *Annual Review of Chaos Theory, Bifurcations and Dynamical Systems*, 4, 1-15.
- Enders, W. (2010). *Applied Econometric Time Series (3. Edition)*. New Jersey: Wiley.
- Eser, R. (2013). Finansal Piyasalarda Kompleksite, Kaos ve Düzenleme. *Mülkiyeliler Birliği Yayını*, 11(1), 281-304.
- Fama, E.F. (1965). The Behavior of Stock Market Prices. *The Journal of Business*, 38(1), 34-105.
- Fama, E.F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Frank, A.M. ve Stengos, T. (1989). Measuring The Strangeness of Gold and Silver Rates of Return. *Review of Economic Studies*, 56, 553-567.
- Geweke, J. ve S.P. Hudak. (1983). The Estimation and Application of Long Memory Time Series Models. *Journal of Time Series Analysis*, 4, 221-238.
- Grassberger, P. ve Procaccia, I. (1983). Measuring the Strangeness of Strange Attractors. *Physica*, 9, 189-208.
- Günay, S. (2013). Finansal Piyasaların Fraktal Yapısı ve BIST-100 Endeksi'nin Fraktallığının Ölçümü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- He, L.Y. (2011). Chaotic Structures in Brent & WTI Crude Oil Markets: Empirical Evidence. *International Journal of Economics and Finance*, 3(5), 242-249.
- Hsieh, D.A. (1991). Chaos and Nonlinear Dynamics: Application to Financial Markets. *The Journal of Finance*, 46(5), 1839-1877.
- Kyrtsou, C., Labys, W.C., and Terraza, M. (2004). Noisy Chaotic Dynamics in Commodity Markets. *Empirical Economics*, 29, 489-502.
-

-
- Mandelbrot, B.B. (1963). The Variation of Certain Speculative Prices. *The Journal of Business*, 36(4), 394-419.
- Mandelbrot, B.B. (1977). *The Fractal Geometry of Nature (First Edition)*. New York: W.H. Freeman and Company.
- Mobarek, A. ve Fiorante, A. (2014). The Prospects of BRIC Countries: Testing Weak Form Market Efficiency. *Research in International Business and Finance*, 30, 217-232.
- Moshiri, S. ve Foroutan, F. (2006), Forecasting Nonlinear Crude Oil Futures Prices. *The Energy Journal*, 27(4), 81-95.
- Oswiecimka, P., Drozd, S., Kwapien, J., and Gorski, A.Z. (2010). Fractals, Log-Periodicity and Financial Crashes. *Acta Physica Polonica A*, 117(4), 637-639.
- Panas, E. ve Ninni, V. (2000). Are Oil Markets Chaotic? A Nonlinear Dynamic Analysis. *Energy Economics*, 22, 549-568.
- Peters, E.E. (1994). *Fractal Market Analysis: Applying Chaos Theory to Investment and Economics (First Edition.)*. New York: Wiley.
- Ramirez, S.C., Arreola, L.G., ve Grajeda, M.R. (2012), Nonlinear Dependence in Oil Price Behavior. *Journal of Mathematics and System Science*, 2, 110-118.
- Scheinkman, J.A. ve LeBaron, B. (1989). Nonlinear Dynamics and Stock Returns. *The Journal of Business*, 62(3), 311-337.
- Sülkü, S.N. ve Ürkmez, E. (2018). Hisse Senedi Getirilerinde Doğrusal Olmayan Dinamikler: Türkiye'den Kanıtlar. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18, 473-484.
- Urquhart, A. ve McGroarty, F. (2016). Are Stock Markets Really Efficient? Evidence of The Adaptive Market Hypothesis. *International Review of Financial Analysis*, 47, 39-49.
- Ürkmez, E. (2018). Gelişmekte Olan Ülkelerin Borsa Endekslerinin Kaotik Yapısının İncelenmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Wei, A. ve Leuthold, R.M. (1998). Long Agricultural Futures Prices: ARCH, Long Memory, or Chaos Processes?. *OFOR Paper*.
- Wiley, T. (1992). Testing For Nonlinear Dependence in Daily Stock Indices. *Journal of Economics and Business*, 44, 63-74.
- Yavuz, N.Ç. (2014). *Finansal Ekonometri (Birinci Baskı)*. İstanbul: Der Kitabevi.
-

PARA PİYASALARINDA GERİ BESLEME MEKANİZMASI VE FİNANSAL KRİZLER**Dicle ÖZDEMİR¹****Öz**

Refleksivite teorisi 1988 yılında George Soros tarafından ortaya atılmış ve temelde ana akım iktisat yaklaşımında yer alan etkin piyasa hipotezinin geçerli olmadığı savına dayanmaktadır. Ana akım iktisat teorisinin aksine, ne piyasa katılımcıları ne de parasal ve mali otoriteler kararlarını salt bilgiye dayandırabilirler. Buna göre piyasalarda uzun dönemde denge yerine varlık balonları oluşması kaçınılmazdır. Bu görüşün altında yatan esas etken irrasyonel piyasa katılımcıları tarafından belirlenen piyasa fiyatlarının gerçek fiyatları ve dönüşümlü olarak refleksiv geri besleme mekanizması içinde yeniden piyasa fiyatlarını etkilemesidir. Geri besleme mekanizması ile piyasalarda sistemin balonlaşması ve hızla sönmesi kaçınılmaz hale gelir. Bu bağlamda refleksivite teorisi, Keynesyen görüş ile uyumlu bir şekilde beklentilere vurgu yaparak, piyasa denge sürecinin varlığını sorgular.

Anahtar Kelimeler: Refleksivite Teorisi, Finansal Krizler, Keynesyen, Varlık Fiyatları

FEEDBACK MECHANISM IN MONEY MARKETS AND FINANCIAL CRISES**Abstract**

The theory of reflexivity was put forward by George Soros in 1988 and is based mainly on the argument that the efficient market hypothesis of mainstream economics is not valid. Contrary to the mainstream economics theory, neither market participants nor monetary and fiscal authorities can make decisions based solely on knowledge. Accordingly, instead of equilibrium in long run, boom/bust cycles are inevitable in financial markets. The underlying factor behind this view is that prices set by irrational market participants affect the fundamentals, which affect prices, etc., in a "reflexive" feedback loop. With the feedback mechanism, ballooning and rapid fading of the system at the market is inevitable. In this context, the theory of reflexivity questions the existence of the market equilibrium process, emphasizing expectations in accordance with the Keynesian view.

Keywords: Reflexivity Theory, Financial Crises, Keynesian, Asset Prices

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, dicleozdemir@mu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7594-1054

1. Giriş

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, makroekonomi ve finans teorileri, rasyonel beklentilerin ve mükemmel öngörünün aracılık ettiği ve rasyonel ekonomik aktörlerin rol aldığı tam etkin piyasalar üzerine kurulu genel denge modelleri etrafında dönmekte idi. Bu teorilerin temelinde finansal piyasaların verimli ve piyasa ile ilgili beklentilerin de tüm mevcut bilgileri kullanıldığı optimal tahminlerle aynı olacağı görüşü hakimdir; diğer bir ifade ile, etkin bir piyasada varlık fiyatları tüm mevcut bilgileri tam olarak yansıtır. Ancak, son on yıl içinde, bu teorilerin eksik bir şekilde çalıştığı kabul edilmiştir zira arz ve talep eğrileri ampirik kanıtlara dayanmış gibi gösterilse de kullanılan matematiksel modeller ve ekonometrik yöntemlerin güvenilirliği sorgulanmaktadır (Nell ve Errouaki, 2013). Bunun yanı sıra piyasalardaki finansal serbestleşme ve yenilikler sonucu kısa vadeli sermaye yatırımları hız kazanmış ve mekânsal yatırımların finansmanı çoğunlukla bu tip yatırımlardan sağlanmıştır (Purkis ve Güngör, 2016:453). Buna göre, varlık fiyatlarının geçmiş fiyat hareketlerini yansıttığı ve ticaret hacmi bilgisinin de fiyatlarla ilişkili olduğu ancak gelecekteki değerler üzerinde ilgili teorilerde varsayıldığı biçimde bir etkisi olmadığı öne sürülmüştür. Yine günümüzde birçok iktisatçı finansal piyasaların ekonomik temeller tarafından olduğu kadar piyasa aktörlerinin ve karar verici organların psikolojisi tarafından da yönlendirildiğine inanmaktadır (Kahneman ve Tversky, 1979; Minsky, 1992)

Bununla birlikte Keynes, insan psikolojisinin piyasa mekanizması oluşumundaki rolüne son yıllardaki davranışsal ekonomi alanındaki gelişmelerden çok önce yer vermiştir. Nitekim Keynes insan davranışının belirleyici ölçütü olarak rasyonel insan varsayımını eleştirerek, psikolojik faktörlerin piyasalardaki balonlaşma ve patlama süreçlerinde asıl önemli rolü oynadığını öne sürmüştür. Esasen hayvani ve psikolojik güdüler, piyasalardaki balonlaşma ve patlamalara neden olabilirken, finansal piyasalar da psikolojik tepkileri tetikleyebilir ve piyasa aktörleri tarafından irrasyonel yatırım kararlarının alınmasına yol açabilir. Sonunda, bu duygusal tepkiler geri besleme döngülerine yol açabilir ve oluşabilecek piyasa eğilimlerini hızlandırır ve nihayetinde patlama dönemlerinde meydana gelecek kırılmaları güçlendirebilir. Burada Keynes'in "*belirsizlik*" vurgusu ayrı önem kazanır zira Keynes için, ekonomik ve finansal çevre belirsizlik ile karakterize edilir ve karar vermenin her aşamasında önemli bir rol oynar (Keynes, 1936). Keynes'in belirsizlik anlayışı, teknik olarak "*nonergodik stokastik sistem*" olarak adlandırılmaktadır (Davidson, 2002:187). Buna göre, tüm piyasalarda geleceğe dair temel belirsizlik söz konusudur ve bu nedenle alınacak her türlü yatırım kararları ancak sübjektif beklentilerin koşulları altında gerçekleştirilebilmektedir. Bu noktada Soros'un "refleksivite teorisi" Keynes'in "belirsizlik" kavramı ile ilişkilendirilir (Palley, 2005: 410-415). Refleksivite ilişkisi herhangi bir nedenin veya etkinin iki yönlü sonuçlarına işaret eder. Diğer bir ifade ile refleksivite ile nedensellik ve karşılıklılık döngüsü söz konusudur. Refleksivite teorisinde Soros, belirsizliğin hem içsel hem de dışsal olarak beklenmedik durumlardan kaynaklandığını öne sürmektedir. Burada "*içsel olarak*" ifadesi katılımcılar aracılığıyla piyasayı etkileyen bir geri bildirim mekanizmasını ifade etmektedir; piyasa aktörleri davranışlarını piyasalarda meydana gelen değişikliklere uyarlayarak belirler. Soros'a göre, piyasadaki değişkenler arasında katılımcıların önyargularından dolayı ortaya çıkacak refleksiv bir ilişki, söz konusu piyasanın ekonomik temellerini de etkileyebilir. Soros, piyasalarda aktörlerin algılarının birinin durumu anlamaya yönelik "*bilişsel işlev*" ve diğerinin de durumu değiştirmeye yönelik

“manipülatif işlev” olmak üzere iki işlevi olduğunu; iki işlevin birbirini etkileyebileceğini ve bu durum gerçekleştiğinde de piyasanın refleksiv bir durum sergileyebileceğini öne sürer. Soros süreç içerisinde iki yönlü geri bildirim, diğer bir ifade ile bir çeşit etki-sonuç mekanizması olduğunu belirtir. Varlık fiyatları açısından bakıldığında ilk trend balonlaşmaya yol açan pozitif ve kendini güçlendiren bir süreç iken, balonlaşma sonrası patlama ve sönme süreci negatif ve kendini düzelten bir trend olarak görülür. Negatif geri besleme dengeye doğru bir eğilim oluştururken, pozitif geri besleme dinamik dengesizlik yaratır (Soros, 1988:40-43).

Ancak refleksivite teorisi, ana akım iktisatta öngörülen etkin piyasa hipotezi ve rasyonel beklentiler varsayımı ile keskin bir biçimde tezat oluşturmaktadır. Zira Soros için, bir sosyal sistemdeki çeşitli aktörlerin “önyargılarını” ya da “algılarını” anlamak önemlidir. Önyargının tarihsel süreçlerdeki ana itici güç olduğuna inanır. Düşünce biçimlerinin olayları etkilediğini varsayar. Soros bilişsel işlev için algının bir işlevi olduğu anlamına gelir ve eylem de durumun bir algı işlevi olduğu anlamına gelir. Algıyı ve eylemin birlikte hareket etmesi refleksif süreç ile sonuçlanır. Esasen Soros’un görüşlerinin ana akım iktisatçıların görüşlerinden nasıl ayrıldığına bir örneği, piyasaların tam bilgiyi içerdiği ve bilginin piyasa fiyatlarına çok hızlı yansıdığı düşüncesi olan etkin piyasa hipotezidir. Ayrışmanın temel odağı, bu teorilerin piyasaların mükemmel olduğunu ve varlık fiyatlarının bilinen ve bilinmeyen tüm bilgileri kapsadığını varsaymasıdır. Ancak, Soros’a göre finansal piyasalar geleceği doğru bir şekilde bugüne iskonto edemezler zira çünkü piyasalar geleceği sadece bugüne indirgemekle kalmaz, geleceğin şekillenmesinde de belirleyicidir. Bazı durumlarda finansal piyasalar, yansıtılmaları gereken ekonominin temellerini de bizzat etkileyebilir. Daha açık bir ifade ile bazı durumlarda ekonominin temellerini yansıttığı kabul edilen finansal piyasaların bizzat kendisi ekonominin temellerinin şekillenmesinde de belirleyici olurlar. Başka bir ifade ile piyasalardaki nedensel ve sonuçsal olgular arasındaki ilişki refleksivdir; temel ekonomik göstergeler hisse senedinin fiyatını etkilerken, hisse senedi fiyatı da finans ekonomisinde hâkim olan paradigmanın tersine, ekonomik temeller üzerinde bir etkiye sahiptir. İşte bu ekonominin temelleri ve piyasa fiyatları arasındaki geri besleme sonucu oluşan dinamik dengesizlik, varlık fiyatlarında balonlaşma döngüleri süreci ile yakından ilgilidir (Soros, 1995:15-20).

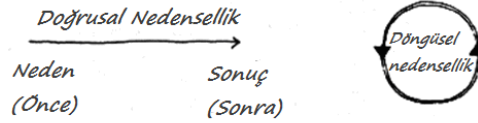
Refleksivite ilişkisi kredi kullanımının istismar edildiği durumlarda açık bir şekilde görülebilir. Bir teminatın değeri, borç verme işlemine aşırı duyarlıdır ancak, borç verme işlemi de teminatın değerini etkileyebilir. Kredi verme kararı krediyi verecek olanın kredi alacak kişi ya da kurumun geri ödeyebilme kapasitesi hakkındaki öngörüsüne de bağlı olduğundan bir piyasada kredi kullanımı ne kadar artarsa piyasa o derece canlanır ve konut fiyatları gibi sürece dâhil olan teminatlar da değer kazanır. Dahası, Monetarist okul tarafından göz ardı edilen para ve ekonomik faaliyet arasında bir bağlantı kurmak mümkündür. Kredilendirme ve teminat değeri arasındaki etkileşim döngüsü, yavaş yavaş kredi genişlemesini hızlandıran ve sonrasında kredi daralması sonuçlanan bir modeldir. Bu balonlaşma ve patlama döngüsünün özünü piyasada panik başladığında teminat değerlerinin ani değer kaybı oluşturur. Benzer bir geri besleme etkisi döviz piyasalarında da görülebilir. Piyasa aktörlerinin önyargıları ve döviz kuru ile ilgili geleceğe dair beklentiler, döviz kurunun gelecek değerinin önemli belirleyicilerindedir. Esasen, para politikaları ve hükümet müdahalelerinin yokluğunda, para biriminin değerinde meydana gelebilecek bir değişiklik ekonomik temelleri etkileyebilir ve bu da bu para birimindeki

değişimlere yol açarak daha fazla ekonomik değişime neden olur. Bu çalışmada, Soros'un argümanı ile Keynesyen görüşün, yine Soros'a göre piyasaların şekillenmesinde merkezi rolü üstlenen beklentiler ve belirsizlikler bağlamında ne şekilde benzerlikler gösterdiği tartışılacak ve Soros tarafından piyasa aktörlerinin beklentileri çerçevesinde insanlar ve olgular arasında gerçekleştiği öne sürülen geri besleme mekanizmasının ne şekilde kriz ortamlarına zemin hazırladığı konusu irdelenmeye çalışılacaktır. Bu amaçla çalışmanın bundan sonraki bölümünde öncelikle refleksif mekanizmanın nasıl işlediği "kredi" ve "döviz" piyasalarında refleksif süreç olmak üzere iki şekilde açıklanacak ve üçüncü bölümde ise Keynesyen teorisinin temelini oluşturan "belirsizlik" olgusunun söz konusu geri besleme mekanizmasının oluşumuna nasıl zemin hazırladığı ve bu bağlamda neden refleksivite teorisinin temelinde esasen Keynesyen görüşün yer aldığı anlatılmaya çalışılacaktır. Dördüncü bölüm ise sonuç kısmını içermektedir.

2. Ekonomik Sistemde Refleksif Süreç

Sosyal bilimlerde refleksiv nedensellik hem doğrusal hem de dönüşümsel nedensellik içermektedir. Soros'un refleksivite teorisine de yansıyan döngüsel nedensellik kavramı esasen bir dizi neden ve sonuç ilişkisine dayanır. Buna göre, katılımcıların görüşleri ve durumlar eşanlı bir biçimde hem neden hem de etkidir. Burada refleksif kavramı, kişilerin önyargılarının ve beklentilerinin olayların gidişatı arasındaki karşılıklı geri bildirim mekanizması anlamını taşır ve bu nedenle olayların seyri de, kişilerin görüşlerini sürekli ve döngüsel geri bildirim olarak etkiler.

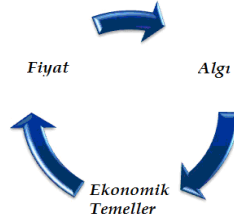
Sekil 1: Doğrusal ve Döngüsel Nedensellik

Kaynak: Rosnay, 1979:158

Bu tam döngüsel mekanizma, finansal açıdan düşünüldüğünde piyasa aktörlerinin inançlarını, görüşlerini, beklentilerini ve ekonomik sistemdeki eylemlerinin sistem kısıtlamalarından nasıl etkilendiğini ve bunların sistem sonuçlarını nasıl etkilediğini de ele almaktadır. Soros refleksivite teorisi ile piyasada algılar, ekonomik temeller ve fiyatlar arasındaki döngüsel ve geri beslemeli bir ilişki ağundan söz etmektedir. Bu ilişki süreci piyasa aktörlerinin beklenti ve gözlemlerinin piyasayı etkilemeye başladığı bir dönemde gelişir ve varlık fiyatlarında balonlaşma/patlama şeklinde ifade edilen iş döngüleri ile sonuçlanır (Soros, 1995: 15-20).

Sekil 2: Refleksif Döngü

2.1. Kredi Piyasalarında Refleksif Mekanizma

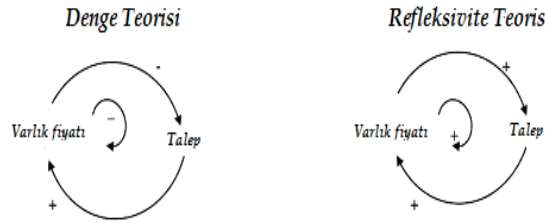
Kredi piyasalarında refleksivite kavramını göstermek için, hem kredi veren hem de kredi alan katılımcıları “*durum*” olarak adlandırılan kredi piyasasında değerlendirmeliyiz. Kredi piyasalarında refleksiv sürecin meydana gelmesinin nedeni kredi talep edenlerin kredibilitesini normalden fazla değerlendiren finansal kuruluşların söz konusu kredi taleplerine daha iyi şartlarda finansman sağlaması ve böylelikle borçlunun temerrüde düşme olasılığını ve en azından kısa vadede hayatta kalma olasılığını arttırmasıdır. Aynı şekilde kredi verenlerin davranışları, kendilerinde bulunan önceki kredilerin karşılığı olan teminatların değerini etkileyebilir ve yine söz konusu teminatların değeri de dönüşümsel olarak kreditorlerin davranışlarında belirleyici olur. Teminat değerinde meydana gelen değişiklikler ile ilgili beklenti, bunları elinde bulunduranların eylemleri ile karşılıklı etkileşim içerisinde. Teminatın değeri, gerçek varlıklara ve borçlunun geri ödeme gücüne bağlıdır, ancak refleksiv bir süreçte borç verme işlemi teminatın değerini de etkiler. Soros’un ifadesi ile krediler, borçlunun borcunu ödeme kabiliyetinin tahminine dayanır. Teminatın değerlendirilmesinin borç verme işleminden bağımsız olması beklenir; ancak gerçekte, borç verme işlemi teminatın değerini fiyat balonlaşmalarına neden olacak şekilde etkileyebilir (Soros, 1988:81-90).

Soros’a göre bir kredi piyasasının refleksiv özelliklerini ve modern kapitalist ekonomilerin tipik balonlaşma ve sönme döngülerini ve gerçek ve parasal olgular arasındaki bağlantıları açıklamak döngüsel ve geri beslemeli etki-neden sirkülasyonu ile açıklamak kolaydır. Buna göre balonlaşma/patlama döngüsü asimetriktir ve geri beslemeli bir kredi genişleme sürecinin ilk aşamalarında, söz konusu kredi limiti nispeten küçük olduğundan teminat değerleri üzerindeki etkisi ihmal edilebilir düzeydedir. Ancak borç tutarı biriktikçe, toplam krediler önem kazanmakta ve teminat değerleri üzerinde kayda değer bir etkiye sahip olmaya başlamaktadır. Süreç, toplam kredinin ekonomiyi canlandırmaya devam edecek kadar hızlı artmayacağı bir noktaya ulaşılan kadar devam eder. O zamana kadar teminat değerleri büyük ölçüde yeni kredilere bağımlı hale gelir. Teminat değerlerinin aşınması, ekonomik faaliyetler üzerinde baskı etkisine sahiptir ve bu da teminatların değer kaybetmesini hızlandırır. Bu düşüş kredilerin tasfiyesini hızlandırabilir ve bu da tekrar varlık fiyatlarında daha da değer kaybına yol açar (Soros, 1994).

Soros için piyasaların daima bir yöne doğru eğilimlidir; bu eğilim varlık fiyatlarında ya da döviz piyasalarında bir balonlaşma sürecine neden olur ve varlık fiyatlarının az bir dalgalanma ile uzun vadede denge durumuna geçeceği görüşünü ifade eden etkin piyasa hipotezini geçersiz kılar. Aslında gerçek piyasalarda hisse senedi fiyatları önemli ölçüde dalgalanmaktadır. Ekonomideki denge teorisi, talebin

artması sonucu fiyatlarda da artış olacağından bir müddet sonra talep miktarında azalışın kaçınılmaz olacağını söyler. Benzer şekilde, arzdaki düşüş fiyat artışına sebep olacağından arz seviyesi yeniden dengeye gelecektir. Ancak, “*momentum yatırımcıları*” için yükselen fiyat, satın alma için bir işarettir, dolayısıyla fiyatlar daha da artar. Düşen bir fiyat ile de birçok yatırımcı satış pozisyonu alacak ve böylece fiyat daha da düşürecektir. Daha açık bir ifade ile Şekil 3’de görüldüğü gibi denge teorisinde pozitif ve negatif geri besleme sonucu dengeye ulaşılırken, refleksivite teorisinde her iki taraflı pozitif geri besleme sonucu piyasada balonlaşma süreci meydana gelir.

Şekil 3: Denge Teorisi ve Refleksivite Teorisi

Kaynak: Umleby, 2010:10

Teminat değeri kavramı, bir krediyi desteklemek için teminat olarak kullanılan herhangi bir şeyin piyasa değerini ifade eder. Teminatın amacı, kredi miktarının geri ödenmesi olasılığını arttırmaktır. Borçlu, kendi borcunu ödemeye devam edemezse, borç veren, teminat satarak ödenmemiş miktarı geri alacaktır. Bu nedenle varlık fiyatlarındaki dalgalanmalar hanehalkının borçlanma koşullarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Daha açık bir şekilde, verilecek krediler beklentilere bağlı olduğu için, gelecekteki varlık fiyatlarına ilişkin beklentiler bankaların kredi verme kriterlerini etkileyebilir. Yükselen varlık fiyatları ve kolay kredi dönemleri sadece para politikalarının sonuçları değil, aynı zamanda beklentilerin bu varlık fiyatlarındaki eğilimi nasıl etkileyebileceğine dair göstergelerdir (Soros, 2008:110). ABD ipotek ve kredi piyasası, finansal piyasalarda refleksiv sürecin nasıl gerçekleştiğini açıklayan iyi bir örnektir. Konut ipoteki, kredileri için teminattır. Hâlihazırdaki teminat değeri, krediyi desteklemek için teminat olarak kullanılan herhangi bir şeyin piyasa değeridir. Teminatın amacı, kredi miktarının geri ödenmesi olasılığını arttırmaktır. Teminat değeri ile kredinin kullanılabilirliği arasında refleksiv bir ilişki vardır. Kredi daha ucuz ve daha kolay erişilebilir olduğunda, faaliyetler artar ve emlak değerleri yükselir. İpotek kredileri, konutların teminat değerini önemli ölçüde etkilediğinden, konut fiyatlarındaki dalgalanmalar, hanehalkı borçlanma koşullarının belirlenmesinde ve dolayısıyla ülkenin ekonomik faaliyetinde önemli rol oynamaktadır (Soros, 2013:323).

2.2. Döviz Kuru Piyasalarında Refleksiv Mekanizma

Ana akım iktisatta döviz piyasası dengeye doğru yakınsama eğilimindedir. Diğer bir deyişle, aşırı değerlenmiş bir para birimi, o ekonomide dengeler yeniden tesis edilinceye kadar ithalatta bir artışa ve ihracatta düşüşe yol açmaktadır. Buradaki en önemli nokta, ana akım iktisatta, spekülasyonun dengeye doğru olan eğilimi bozmamasıdır; döviz kuru, arz ve talep koşullarına göre belirlendiğinden, en sonunda tekrar denge değerine gelecektir. Yüksek döviz kuru (düşük ulusal para değeri), ihracatı teşvik ederken ithalatın azalmasına sebep olur ve sonuç olarak dış ticaret

dengecinin düzene girmesinde belirleyici bir rol oynar. Aksi durumda, ülkenin rekabetçi konumu yeterince iyi olursa, para birimi değer kazanarak dış ticaret fazlasını azaltıp dengenin yeniden sağlanmasına büyük katkıda bulunacaktır. Kritik olan nokta ise herhangi bir spekülasyonun dengeye doğru eğilimin önüne geçemeyeceğidir.

Soros, 1973 yılında başlanılan dalgalı kur rejimi ile döviz piyasalarının özelliklerinin değiştiğini ve ana akım iktisadin denge argümanının geçerli olmadığını savunur; döviz kurlarını belirleyen ekonomik temeller yerine, döviz kurları ekonomik temelleri etkileyebilir. Soros, döviz piyasalarında meydana gelen etkileşimlerin de refleksivite teorisi ile açıklanabileceğini belirtmiştir. Ancak Soros'a göre varlık fiyatları arasındaki etkileşim aralıklı olsa da, para birimleri için süreklidir. Diğer bir ifade ile döviz kuru ya da reel ekonomide meydana gelecek bir değişiklik diğerini tetikleyebilir, ancak söz konusu etkileşim karşılıklı olarak eşanlı gerçekleşeceği için birini neden olarak ve diğerini etki olarak tanımlamak anlamsızdır. Burada önemli olan döviz piyasalarında refleksif sürecin iki farklı yönde gerçekleşebileceğinin unutulmamasıdır; para biriminin değer kaybettiği ve enflasyonun hız kazandığı kötü huylu veya tam tersinin ifade eden iyi huylu döngüsel süreç. Para birimi değer kaybettiğinde ve enflasyon hızlandığında kötü huylu döngü başlar. Ticaret açığı artar, varlıklara yatırım yapmak için ihtiyaç duyduğunuz sermaye ülkeden çıkar ve yerli para birimine olan talep azalır. Öte yandan iyi huylu süreç durumu da, para biriminin değer kazandığı ve güçlü para biriminin spekülasyon sermayenin ülkeye girişi ve faiz oranlarının ülke ekonomisi lehine olmasını sağlayarak geri besleme mekanizmasının sürekliliğine ve nihayet dış ticaret ve bütçe açıkları ile baş edebilmesini sağlayan durumu ifade eder (Soros, 2013:323-325).

Soros'a göre spekülasyonlar, döviz kurunun sabit kurda tutulması amacı ile herhangi bir hükümet müdahalesi beklemediğinde spekülasyon akışları hız kazanır. Döviz kurlarını belirleyen temel göstergeler yerine, döviz kurlarının ekonominin temellerini etkilediği durum söz konusu olur. Her iki döngüsel süreç de dengeden uzak bir yapıdadır ancak kendini geri besleyen bu refleksif mekanizma sonsuza kadar sürdürülebilseydi her ikisi de denge benzeri bir durum ortaya çıkarabilirdi. Ancak gerçek hayatta durum bu şekilde işlemez. Karşılıklı geri besleme süreci uzadıkça daha kırılabilir hale gelir ve eninde sonunda döngü tersine döner, balonlaşma süreci yerinin krizlere bırakır. Örneğin, yerel para biriminin değer kazanması enflasyonu engeller; ücretler sabit kalır ve ithalat fiyatları düşer. Ülkenin ihracatı büyük ölçüde bir ithalatın bileşeni olduğunda dahi o ülke 1970'lerde Almanya'nın gösterdiği gibi parasının istikrarlı bir şekilde değer kazanmasına rağmen neredeyse sınırsız rekabet gücüne sahip olur (Soros, 1988:92).

Soros, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1980'lerde güçlü büyüme ve güçlü dolar ile büyük ticaret ve bütçe açıklarının birleştiği ve doların geri beslemeli olarak gittikçe güçlendiği dönemi Reagan'ın imparatorluk sirkülasyonu (Reagan's Imperial Circle) olarak isimlendirir. Soros, "The Alchemy of Finance" adlı kitabında, Reagan'ın kapsamlı bir biçimde ele almış ve Reagan'ın politikalarının ekonomi biliminin simyasal özelliğini bir biçimde tartışmıştır. Soros'a göre Reagan daha düşük vergi ve düşük devlet harcamalarına dayanan ekonomik büyüme hedefi altında hükümet bütçesini dengeleme vaadi üzerine seçilmiştir. Düşük vergilerin sağladığı teşvik, daha yüksek ekonomik verim ile sonuçlanacaktı ve böylece daha yüksek gelir vergisi geliri elde edilerek düşük vergi oranları telafi edilecekti. Ancak Sovyetler Birliği ile rekabet edebilmek için askeri harcamaları takviye etme dürtüsüyle birlikte daha düşük

vergiler, ticaret ve bütçe açıklarını büyük oranda arttırdı. Yükselen enflasyonu kontrol etmek için FED faiz oranlarını yükseltmek zorunda kaldı. Beklenmedik şekilde, bu dengesiz politika piyasalarda yeni bir döngüsel sürecin başlamasına neden oldu. Soros'a göre bu döngünün nedeni kendi kendini besleyen güçlü dolar ve spekülasyon sermaye girişleri arasındaki refleksif ilişkinin güçlenerek devam etmesidir. Daha açık bir şekilde, Soros'a göre, bu dönem güçlü doların ticareti dengede tutabilmesinden dolayı sermaye akışının sağlandığı ve faizlerin yavaş bir oranda artı gösterdiği “*iyi huylu döngü*” olarak adlandırılabilir. Doların değerindeki yüksek artış sadece ABD hanehalkının reel gelirlerini arttırmakla kalmayıp, enflasyondaki düşüşe de önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Ancak belli bir noktadan sonra spekülasyon sermaye akışının bütçe açığı ile dengeli olan bu süreci sonlanmaya başlayınca sorun ortaya çıkmaya başlamasına sebep olmuştu ve bu nokta balonlaşma döneminin son noktasıdır. Spekülasyon sermaye akımları balonlaşma döneminin en önemli sebebidir ancak belli bir dönem sonunda süre sürdürülemez hale geleceğinden patlama dönemi başlar (Soros, 1988:110-115) .

3. Keynes ve Refleksif Mekanizma

Belirsizlik kavramı temel olarak Keynes (1936) tarafından iktisat literatürüne girmiştir. Keynes belirsizlik durumunun hesaplanabilir bir olasılık oluşturmak için bilimsel bir dayanak olmadığı zaman ortaya çıktığını öne sürer (Keynes, 1937). Bununla birlikte Keynes, Tinbergen'in ekonometrik analizlere dayanan çalışmalarını eleştirmiş ve zaman serilerinin durağan olamayacağı anlamına da gelen homojen olmayan piyasa ortamı nedeni ile kullanılan ekonometrik metodların ekonomi ile ilgili verilere uygulanamayacağını belirtmiştir (Keynes, 1937).

Keynes'e göre istihdam ve üretim seviyesi yatırım miktarına bağlı olduğundan özellikle belirsizlik ortamlarında alınan yatırım kararları büyük önem taşır. Keynes'in görüşüne göre belirsizlik, para ve likiditeye ekonomide merkezi bir rol atfeder. Geleceğin belirsizliğinin mevcudiyeti, piyasaların tam istihdamda çalışamayacak olmalarının temel nedenidir. Eğer insanlar geleceğe dair beklentileri konusunda kendilerine güvenmiyorsa, geri dönüşü olmayan yatırımlar yapmak istemez ve varlıklarını likit olarak korunması tercih eder; likit para bir şekilde belirsizliğe karşı bir korunma yöntemidir. Keynes, gelecekteki ekonomik olaylarla ilgili hesaplanabilir herhangi bir olasılığın bilimsel bir temeli olmadığını savunur. Diğer bir ifade ile uzun vadeli beklentiler belirsizlik ortamında oluşur. Bu, matematiksel olasılığın, kişinin beklentilerini oluşturmak için bir temel olarak kullanılamamasının esas nedenidir. Gelecek geçmişten önemli ölçüde farklılık gösterebileceğinden, geçmiş fiyatlara ilişkin bilgiler, gelecekteki fiyatların olasılığına ilişkin “*herhangi bir hesaplanabilir olasılığın oluşturulmasına dair hiçbir bilimsel dayanak*” sağlamamaktadır. Davidson, Keynes'in belirsizlik tanımının teknik olarak non-ergodik (belirsiz) stokastik bir sistem olduğunu ileri sürer² (Davidson, 2006). Non-ergodik bir sistem esas itibarıyla bugün yaşananların gelecekle ilgili güvenli bilgi sağlamaması durumunu ifade ederken ergodik sistem, geleceğin önceden belirlenmiş olduğunu ve ekonominin bu ergodik stokastik süreç tarafından yönetildiğini varsayar (Davidson, 2006:140-145). Sonuç olarak Keynes, ekonomik sistemi, geri dönüşü olmayan bir geçmişten, belirsiz ve istatistiksel olarak tahmin edilemeyen bir geleceğe giden ve bireylerin geleceğin

² Ergodik varsayımına göre, geçmiş zaman ya da kesit verilerinden hesaplanan istatistikler, gelecekteki ortaya çıkabilecek olasılıklarının istatistiksel olarak güvenilir tahminleridir.

belirsiz olduğunun bilincinde olarak yatırım ve harcama kararları verdiği süreç olarak görür (Keynes, 1937).

Soros ise belirsizlik kavramını daha farklı bir açıdan ele alır. Hem Keynesyenlerin hem de Post Keynesyenlerin yanı sıra George Soros, insanların iktisadi olayların geleceği hakkında bilgi sahibi olamayacaklarını çünkü geleceğin önceden belirlenemeyeceğini öne sürer. Soros'un refleksivite teorisi, geleceğe dair belirsizliğin, bugünün eylemlerinin yarının sonuçları üzerindeki etkilerinden kaynaklandığını; yani, gelecekteki olayların kendileri hakkında şu anda yapılmakta olan beklentilerinden ibaret olduğunu öne sürer. Soros'a göre, beklentiler daha uzun döneme yayılmış balonlaşma ve patlamalarla sonuçlanan dengesiz iş döngülerine yol açar. Bu nedenle de genişletilmiş dengesizlik süreçlerinin varlığı etkin piyasa hipotezini ve dolayısı ile rasyonel beklentiler varsayımını geçersiz kılar. Ancak her ne kadar beklentiler hem öngörülebilir yollarla geleceği yansıtır hem de etkiliyor olsa da, gelecek hakkında tam bir matematiksel/istatistiksel modelleme söz konusu olamaz. Bununla birlikte orijinal Keynes analizi, "belirsizlik" olarak adlandırılan ergodik olmayan bir stokastik süreci ima ettiğinden refleksivite teorisi ile de uyum gösterir (Davidson, 2012:60-65). Refleksivite teorisinin finansal piyasa davranışının Keynesyen davranışsal yapıları ile tutarlı olduğu açıktır. Soros'un farklı varsaydığı şey, geri bildirim izin vermesi ve ekonomik geleceği bugünkü eylemlere şart koşmasıdır. Bununla birlikte refleksivite teorisinin finansal piyasa davranışının Keynesyen davranışsal yapıları ile tutarlı olduğu açıktır. Yine Soros'un burada farklı kılan, geri besleme mekanizması ile temel yapılar, varlık fiyatları ve algılar arasında karşılıklı etki-tepki sürecinin oluştuğunu ileri sürmesi ve bu nedenle piyasaların geleceğinin bugünkü eylemlerin bir sonucu olarak görmesidir. Davidson, refleksivite teorisine atıfta bulunarak, Soros'un refleksivite kavramının Keynes'in ergodik aksiyomu reddetmesiyle eşdeğer olduğunu belirtir çünkü bu hipotez, aktörlerin önyargısı ile finansal piyasaların durumunu belirleyen olaylar arasındaki dönüşümlü etkileşime izin vermez. Beklentiler temelleri etkileyebileceğinden, gelecek geçmişin stokastik bir yansıması değildir, bu nedenle sistem ergodik değildir. Davidson bu noktada ana akım iktisat taraftarlarının gelecekteki ekonomik olayların günümüzün piyasa temellerini doğru olarak analiz edilerek belirlenebileceğini varsaydığını ve geleceği belirleyen bireylerin gelecekle ilgili bugünkü beklentileri olduğu tezinin zaten refleksivite teorisinin bir sonucu olduğunu açıklamıştır (Davidson, 2012:60-65). Soros, öngörülerinin, "geri besleme" ve "bandwagon etkisi" ile Merton ve yine finansal piyasaları katılımcıların en popüler seçimin kim olacağının tahmin etmek durumunda olduğu bir güzellik yarışmasına benzeten Keynes gibi iktisatçıların teorilerine dayandığını savunmuştur. Keynes'e göre özellikle hisse senedi piyasalarında hisse senetlerinin değeri gerçek değerlerini yansıtmaktan ziyade piyasa aktörlerinin diğer aktörlerin o hisse senedi değeri hakkında ne düşündüklerini tahmin etmelerine dayanır. Bu teori Soros'un refleksiv sürecin varlık fiyatlarının gerçek değeri konusundaki algıları etkileyerek spekülasyon balonlaşma sonucu varlık değerlerinin denge ortamından uzaklaşacağı görüşü ile tamamen uyumludur (Davidson, 2012:60-65).

Keynes'in finansal dolaşım kavramı, Nell'in bugünün ve geleceğin ilişkisine dair illüstrasyonu ile de açıklanabilir (Nell, 2011). Buna göre, finans piyasasında şimdiki zamanın ve geleceğin etkileşimi birbirine veya çeşitli parametrelere bağlı olarak varlıkların/menkullerin şimdiki ve gelecekteki değerini ifade eden bir dizi denklem

sistemi ile gösterilebilir. Bu sistemsel ilişki doğrusal, tek denge ya da doğrusal olmayan, çoklu denge olabilir (Nell, 2011:485):

$$\text{Sermayenin Şimdiki Değeri} = f(\text{Gelecekteki Beklenen Gelir}), \quad f' > 0$$

$$\text{Gelecekteki Beklenen Gelir} = \phi(\text{Sermayenin Şimdiki Değeri}), \quad \phi' > 0$$

Keynesyen belirsizlik, özellikle yenilikçi finansal ürünlerin katkısıyla varlık değerlemesinde dalgalanma yaratır. Bu türevlerin agresif yapısı finansal piyasalarda irrasyonel yatırımcı davranışlarına neden olur ve bu da geleceğin bugüne olan etkisini şiddetlendirir, varlık fiyatları daha sert biçimde artar/azalır. Benzer şekilde, bugün olanın gelecek döneme olan etkisi de kendisini daha fazla gösterecektir, fiyatlarda keskin artışlar/azalışlar yaşanır. Bu nedenle Nell, mevcut ve gelecek arasındaki etkileşim irrasyonel davranışlardan kaynaklanan ve zamanla değişkenlik gösterebilecek özellikler taşıdığı için belli tercihler altında rasyonel beklentilere dayanan denge modellerinin doğru bir yaklaşım olmadığını savunur (Nell, 2011:480).

Refleksivite teorisi ve dinamik dengesizlik çıkarımının matematiksel ifadesi Shaikh (2010) tarafından da analiz edilmiştir. Shaikh çalışmasında farazi bir makroekonomik değişkenin gerçek, beklenen ve temel değerinin dinamiklerini yakalayan üç diferansiyel denklem sistemi kurmaktadır. Değişkenin gerçek ve beklenen değerlerinin dinamiklerini yakalayan iki boyutlu dinamik sistem her iki değişkenin de değişkenin temel değeri etrafında dalgalanması anlamında kararlı olduğunu gösterir. Sistem, gerçek, beklenen ve temel değerlerin birleştiği, daha ziyade “hareketli bir ağırlık merkezi” oluşturduğu sabit bir noktaya sahip değildir. Sistem, gerçek, temel ve beklenen değerlerin birbirine yakınsadığı sabit bir noktadan ziyade her üç değer oluşturduğu bir ağırlık merkezine sahiptir. Buna göre beklentiler gerçek fiyatları etkilerken, gerçek fiyatlar aynı zamanda temel değerden de etkilenir ve yine gerçek fiyatlar ve temel değerler beklentileri etkiler. Diğer bir ifade ile fiyatlar temel değerlerden rassal bir biçimde sapma göstermez; karşılıklı geri besleme mekanizmasına dayalı bir sistem söz konusudur (Shaikh, 2010:4-10).

Refleksivite teorisindeki en önemli nokta, geri besleme mekanizması nedeni ile piyasa sürecinin döngüsel olması ve bu süreç sonunda piyasadaki varlık fiyatları ve gerçek fiyatlar arasında bir uçurum oluşmasıdır. Sürecin devam etmesine izin verildiği müddetçe, piyasadaki balonlaşma ve patlama süreçleri ağır finansal krizler ile sonuçlanması kaçınılmazdır. Daha da önemlisi kredi piyasasında yaşanacak böyle bir balonlaşma/patlama süreci iki nedenden dolayı asimetrik görünümündedir; öncelikle kredi hacmi ve teminat değerlerinin balonlaşma sürecini başında en düşük ancak patlama anında en yüksek seviyede olması, ikincisi kredi ve teminatların likiditasyonunun patlama sonrası dönemlerde daha uzun sürmesidir (Soros, 1994). Yine Davidson tarafından da Keynes ve Soros arasında piyasaların belirsizliği ve iktisadi olayların şekillenmesi hususunda büyük benzerlikler olduğunu ifade edilmiştir. Keynes’in ekonomik geleceğe dair belirsizlik kavramı ile ilgili olarak Davidson, ergodik aksiyom üzerine kurulu birçok ekonomik teorinin gerçek dünyayla ilişkilerini yitirmiş olduğunu savunur ve Keynes ile uyumlu olarak ekonomik sistemin ergodik olmayan bir süreç tarafından devam ettirilmesi gerektiğini kabul eder. Soros

da refleksivite teorisinde ergodik aksiyom fikrine de itiraz etmektedir. Başka bir deyişle, piyasanın geleceği, aktörlerin piyasa hakkındaki beklentileri ile belirlenir. Bu nedenledir ki Soros'un refleksivite teorisinin ana teması Keynesgil görüş açısına dayanmaktadır (Davidson 2012:60-65).

4. Sonuç

Soros'un sermaye piyasalarına bakış açısı, "The Alchemy of Finance" isimli eserinde bahsettiği refleksivite teorisinde açık bir şekilde görülür. Soros, ana akım iktisadin temel savını oluşturan varlık fiyatlarının, piyasa arz ve talep koşullarına göre belirlendiği temel denge kuramına kesin bir dille karşı çıkar ve finansal ve ekonomik olayların temelinde algılar ya da beklentiler ile olaylar arasındaki geri besleme mekanizması olarak tanımlanabilecek refleksif ilişkilerin yattığını ileri sürer. Soros'un bu tezi, Keynesgil piyasa mekanizması ile de uyumludur. Keynes, gelecekteki ekonomik olaylarla ilgili hesaplanabilir herhangi bir olasılığın bilimsel bir temeli olmadığını savunur. Diğer bir ifade ile uzun vadeli beklentiler belirsizlik ortamında oluşur. Bu, matematiksel olasılığın, kişinin beklentilerini oluşturmak için bir temel olarak kullanılamamasının esas nedenidir. Gelecek geçmişten önemli ölçüde farklılık gösterebileceğinden, geçmiş fiyatlara ilişkin bilgiler, gelecekteki fiyatların olasılığına ilişkin "herhangi bir hesaplanabilir olasılığın oluşturulmasına dair hiçbir bilimsel dayanak" sağlamamaktadır.

Bu çalışmada Soros'un para ve döviz kuru piyasalarında karşılıklı geri besleme mekanizması üzerine kurulu refleksivite teorisi ele alınmış ve refleksif sürecin temel nedeni olan piyasa belirsizliği Keynesgil görüş ile kıyaslanmıştır. Buna göre refleksive bir süreç varlık ve döviz kuru piyasalarında aşırı değerlendirme sonucu fiyat balonlaşmalarına sebep olabilmekte ve süreç finansal ve reel krizler ile sonuçlanan patlamalar ile son bulmaktadır. Ancak refleksif geri besleme mekanizmasının ekonomilerde neden olduğu en önemli sonuç reel ve finansal piyasalar arasında da karşılıklı etkileşime sebep olmasıdır. Ana akım iktisat görüşünün aksine, yerli para biriminin güçlenmesi yüksek bütçe ve ticaret açıklarına sebep olurken Soros'un da ifade ettiği gibi 1980-2012 yılları arasında ABD'de görüldüğü gibi spekülasyon sermaye girişleri devam ettiği müddetçe yüksek bir büyüme oranı da sağlayabilir.

Kaynakça

- Davidson, P. (2006). *Keynes and Money*, P. Arestis and M. Sawyer (Ed), A Handbook of Alternative Monetary Economics (s.139-153) içinde. Edward Elgar, Cheltenham, UK and Northampton, Mass.
- Davidson, P. (2009). Can Future Systemic Financial Risks Be Quantified? Ergodic Vs Nonergodic Stochastic Processes. *Revista de Economia Política*, 29 (4), 324-340.
- Davidson, P. (2012). Is Economics a Science? Should Economics Be Rigorous?. *Real-World Economics Review*, 59, 58-66.
- Kahneman, D. and Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263.
- Keynes, J. M., 1883-1946 (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London:Macmillan.

- Kwong, C. P. (2009). *Mathematical Analysis of Soros's Theory of Reflexivity*. Erişim adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/6628/ef1ae2b4cc0669ecaf64c06e1498d9997fe7.pdf>
- Minsky, H. P., (1992). *The Financial Instability Hypothesis*. The Jerome Levy Economics Institute Working Paper No. 74. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=161024>
- Nell, E.J. (2011). Uncertainty and the Value of Capital: Marginal Efficiency and the Conventional Projection. *Review of Political Economy*, 23(4), 479-502.
- Nell, E.J., Errouaki, K. (2013). *Rational Econometric Man: Transforming Structural Econometrics*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Palley, T. (2005). Soros on International Capital Markets and Developing Economies: Multiple Equilibria and the Role of Policy. *Eastern Economic Journal*, 31(3), 407-419.
- Purkis, S., Güngör, F. (2016). Drifting Here and There but Going Nowhere: The Case of Migrants from Turkey in Milan in the Era of Global Economic Crisis. *Journal of International Migration and Integration*, 18 (2), 439-461.
- Rosnay, J. (1979). *The Macroscope: A New World Scientific System*. New York: Harper and Row.
- Shaikh, A., (2010). Reflexivity, Path Dependence and Disequilibrium Dynamics. *Journal of Post Keynesian Economics*, 33(1), 3-16.
- Soros, G. (1994). *Theory of Reflexivity*, The MIT Department of Economics World Economy Laboratory Conference, Washington, DC. Erişim adresi: <http://mertsahinoglu.com/research/the-theory-of-reflexivity-by-george-soros/>.
- Soros, G. (1988). *The Alchemy of Finance: Reading The Mind of the Market*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Soros, G. (1995). *Soros on Soros: Staying Ahead of the Curve*. New York: John Wiley and Sons.
- Soros, G. (2009). *The Crash of 2008 and What It Means*. New York: Public Affairs.
- Soros, G. (2013). Fallibility, Reflexivity and The Human Uncertainty Principle. *Journal of Economic Methodology*, 20 (4), 309-329.
- Umpleby, S. (2010). From Complexity to Reflexivity: Underlying Logics Used in Science. *Journal of the Washington Academy of Sciences*, 96(1), 15-26.
-

KATAR'IN AFRİKA BOYNUZU POLİTİKASININ ARABULUCULUK KAPSAMINDA ANALİZİ**Mehmet Cem OĞULTÜRK¹****Fatma YILMAZ²****Öz**

Arabuluculuk, 2000'li yılların ortalarından itibaren Ortadoğu ve Afrika'da yaşanan sorunların çözümlerinde Katar'ın dış politika stratejisi haline gelmiş önemli bir çatışma yönetimi aracıdır. Küçük bir Körfez emirliği olan Katar, bu dönemde sergilemiş olduğu başarılı arabuluculuk rolüyle dünyada dikkat çeken bir aktör haline gelmiştir. Bu makalenin amacı, Katar'ın Afrika Boynuzu'nda oynadığı arabuluculuk rolünü Darfur, Somali ve Eritre/Cibuti sorunları özelinde incelemektir. Bu faaliyetlerin gerçekleştirilme yöntemleri incelendiğinde kişisel ilişkilerin öne çıktığı ve finansal gücün sıklıkla kullanıldığı gözlenmektedir. Katar'ın arabuluculukta çabalarının altında yatan nedenler ve hızla periferik bir devletten küresel bir arabulucuya dönüşümü bu çalışmanın ana araştırma konusunu oluşturmaktadır. Makale, literatür araştırmasına dayanmakta ve Katar'ın Afrika Boynuzu'nda üstlendiği arabuluculuk rolünü analiz etmektedir. Ayrıca, bölgedeki çatışmaların çözümünde arabuluculuk etmeyi amaçlayan aktif dış politikası sonucunda, Katar'ın Afrika Boynuzu'nda etkin bir aktör haline geldiğini savunmaktadır. Makalede, takip mekanizmasının ve kişisel diplomatik ilişkilerin yokluğunun, Katar arabuluculuk çabalarının çatışma çözümünde yetersiz kaldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Katar, Afrika Boynuzu, Arabuluculuk, Çatışma Yönetimi

ANALYSIS OF QATAR'S HORN OF AFRICA POLICY IN THE CONTEXT OF MEDIATION**Abstract**

Mediation is an important conflict management tool that has become a foreign policy strategy of Qatar in solving problems in the Middle East and Africa since the mid-2000s. Qatar, a small Gulf emirate, has become a notable actor in the world for its successful role as a mediator in this period. The aim of this article is to examine the role of Qatar in the Horn of Africa in terms of Darfur, Somalia and Eritrea / Djibouti issues. When the methods of realization of these activities are examined, it is observed that personal relationships are the most prominent and financial power is frequently used. The reasons behind Qatar's mediation efforts and the transformation of the state from a peripheral to a global mediator are the main research topics of this study. The article is based on a literature review and analyzes the role of Qatar as a mediator in the Horn of Africa. In addition, as a result of active external politics aimed at mediating the conflict in the region, Qatar argues that it has become an active actor in the Horn of Africa. It is concluded in the article that the absence of the follow-up mechanism, and personalized diplomatic relations cause inadequacy of Qatari mediation efforts in conflict resolution.

Keywords: Qatar, Horn of Africa, Mediation, Conflict Management

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, mogulturk@msu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2619-9559

² Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, fatmacakar@yahoo.com, orcid.org/0000-0003-0389-1139

1.Giriş

Kızıldeniz, özellikle de Süveyş Kanalı ve Bab'ül Mendep Boğazı'nı çevreleyen Aden Körfezi, tarih boyunca bölgesel aktörler ve süper güçler arasında rekabet ve mücadele alanı olmuştur. Afrika Boynuzu ve Kızıldeniz bölgesi, küresel güçler (ABD, Çin ve Rusya) ve bölgesel güçler (Türkiye, Suudi Arabistan ve İran) ile son yıllarda Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar gibi Ortadoğu ülkeleri arasında artan rekabete tanık olmaktadır.

Afrika Boynuzu'nun stratejik konumu, küresel ve bölgesel güçlerin, bu bölgede varlıklarını artırarak, daha geniş alanlara nüfuz etmek istemelerine neden olmaktadır. Bölgedeki varlıklarını ise askeri üs edinerek artırmak istedikleri görülmektedir. ABD, Fransa, İtalya, Japonya ile Suudi Arabistan ve Çin'in Cibuti gibi küçük bir ülkede askeri üssü bulunmaktadır. Bunun yanında, Türkiye'nin Somali'deki askeri varlığı, Rusya'nın Somaliland, Eritre ve Sudan'da askeri üsler kurma girişimleri, uluslararası güçlerin bölgeye yönelik stratejik hedeflere sahip olduklarını göstermektedir.

Harita: 1 Afrika Boynuzu

Afrika Boynuzu, hem Afrika pazarına giriş noktalarından birisi olması hem de Aden Körfezi çıkışlı petrol ticareti güzergâhında bulunması nedeniyle ticari açıdan da oldukça önemli bir bölgedir (Telci, 2018). Çin'in Sudan ve Etiyopya'ya yönelik yatırımları, Rusya'nın ekonomik ve askeri ilişkiler geliştirme çabasının yanında Hindistan ve Brezilya gibi ülkelerin bölgeye ilgileri artarak devam etmektedir. Bununla birlikte İran, Suudi Arabistan ve BAE'nin Yemen'deki mücadelesi, Türkiye'nin Somali ve Sudan ile yakın ilişki kurma çabaları, bölgenin küresel ve bölgesel aktörler açısından önemini göstermektedir.

Tüm bu sebepler doğrultusunda, küresel ve bölgesel güçlerin bölgedeki varlığı olağan karşılanırken, nüfusu ve askeri gücü sınırlı olan Katar Emirliğinin bölgede aktif ve iddialı bir dış politika uygulama hedefi, uluslararası arenada dikkat çekmektedir. Buna rağmen, yaklaşık çeyrek milyon nüfuslu bu küçük ülke, bölgede Darfur, Somali ve Eritre/Cibuti sorunlarında ortaya koyduğu barış aracısı rolü ile ayrıcalıklı bir yere sahiptir (Mesfin, 2016).

Katar'ın arabuluculukta çabalarının altında yatan nedenler ve hızla periferik bir devletten küresel bir arabulucuya dönüşümü bu çalışmanın ana araştırma konusunu oluşturmaktadır. Literatür araştırmasına dayanan çalışma,

Katar'ın Afrika Boynuzu'ndaki çatışmalarda üstlendiği arabuluculuk rolünü analiz etmektedir. Çalışma, Katar'ın bölgedeki çatışmalara aracılık etmeyi amaçlayan aktif dış politikası sonucunda Afrika Boynuzunda etkin ve söz sahibi bir güvenlik aktörü olarak öne çıktığını savunmaktadır. Son dönemde Türk dış politikasında önemli aktörler olarak yer alan ve ülkemizde akademik anlamda da artan bir ilgi görmeye başlayan Katar ve Afrika Boynuzu ülkelerini bir araya getirmesi çalışma açısından önem arz etmektedir.

Dört bölüme ayrılan çalışmanın ilk bölümünde arabuluculuk kavramının anlaşılabilirliği için arabuluculuğun uluslararası ilişkilerdeki tanımına ve özelliklerine bakılmıştır. İkinci bölümde genel olarak Katar dış politikasında arabuluculuğun yeri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Afrika Boynuzu özelindeki arabuluculuk girişimleri detaylandırılmış, Darfur, Somali, Eritre/Cibuti sorunlarına yaklaşımı incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise Afrika Boynuzu'ndaki arabuluculuk girişimlerinde izlediği yöntem analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde ise Katar'ın bölgedeki rolü ve arabuluculuğun gelecekteki muhtemel gidişatı üzerinde durulmuştur.

Çalışma sonunda, arabuluculuğun Katar'ın diplomatik ve dış politika hedeflerine uygun bir stratejinin parçası olduğu ve bunun ülkeye uluslararası bir prestij kazandırdığı görülmüştür. Ancak, arabuluculuk çabalarının kurumsal diplomasiye ziyade kişisel ilişkiler üzerinden yürütülmesi ve takip mekanizmasının zayıflığı nedeniyle, çatışmaların çözümünde yetersiz kaldığı değerlendirilmiştir.

2. Çatışma Yönetiminde Üçüncü Taraf Müdahalesi Olarak Arabuluculuk

Uluslararası hukukta uyuşmazlık, iki ya da daha çok devlet, ya da genel bir biçimde uluslararası hukuk kişisi arasındaki uyuşmazlıkları ifade etmektedir (Pazarcı, 2000:1). Modern uluslararası hukukta, uluslararası uyuşmazlıklarda kuvvet kullanımı belli istisnalar dışında yasaklanmış, uluslararası uyuşmazlıkların barışçı çözüm yöntemleri önem kazanmıştır.

İki ülke arasında yaşanan uyuşmazlıkları çözmek maksadıyla üçüncü tarafların müdahalesi, insan hakları ihlalleri ve ekonomik çöküş gibi sorunlara yol açmaktadır. Beraberinde uyuşmazlığın sürekli hale gelmesine ve hatta belki de hiç çözülememesine neden olmaktadır. Müdahale eden üçüncü tarafa yönelik uluslararası toplumun tepki göstermekte ve itibar kaybına yol açmaktadır. Bu nedenle günümüzde artık uyuşmazlıkların tarafları ve bu durumdan etkilenenler, sorunları barışçı yollar ile çözmek amacını gütmektedirler. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 33'üncü Maddesinde, "görüşmeler, dostça girişim, arabuluculuk, araştırma, soruşturma, hakemlik, mahkeme, bölgesel örgütlere ve antlaşmalara başvurma ve ihtiyari diğer yollar" uluslararası uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları olarak belirlenmiştir. 19'uncü Yüzyılın başlarına giden bir geçmişi, sonuç odaklı çözüm üretebilen yapısı ile arabuluculuk yönteminin, tarafların tercih ettiği en önemli barışçı çözüm yollarından birisi olduğu söylenebilir (Bercovitch and Jackson, 2009:32).

Arabuluculuk, uluslararası hukuka aykırı fiilleri denetleme ve yaptırım uygulama gücüne sahip merkezi bir iradenin bulunmadığı anarşik yapıda, devletlerin egemenliklerini koruyabilmek maksadıyla hakkaniyetli bir uyuşmazlık çözüm yolu olarak benimsenmektedir. Bu nedenle yakın zamanlarda ağırlıklı olarak hukukçular ve siyasilerin arabuluculuk üzerine dikkatlerini yoğunlaştırdıkları; hukuk, antropoloji, psikoloji ve politika gibi farklı alanlarda çalışan bilim adamlarının önemli bir bölümü, arabuluculuğun geliştirilmesi için yoğun çaba harcamaktadır (Bercovitch, 1991:3).

Latince “mediato”dan gelmekte olan arabuluculuk kavramı, uluslararası literatürde daha çok “mediation” ifadesiyle karşımıza çıkmaktadır. TDK Büyük Sözlüğü’nde “Bir anlaşmazlığın çözümünün üçüncü bir tarafsız kişi veya kuruma bırakılması” olarak ifade edilmektedir. Arabuluculuk, Birleşmiş Milletler tarafından 2002 yılında yayınlanan “Uluslararası Ticari Arabuluculuğa ilişkin Model Kanun”da ise, “ tarafların aralarındaki sözleşme veya mevcut hukukî ilişkiden doğan uyuşmazlıklarının barışçı yollarla ortadan kaldırılması için üçüncü kişi veya kişilerin yardımına başvurması” olarak tanımlanmıştır (Kekeç, 2014:42). Bu tanımlarda, üçüncü kişi rolündeki arabulucunun, uluslararası uyuşmazlık durumunda tarafların sorunlarını kuvvet kullanmadan ve yargıya gitmeden geniş kapsamlı bir yaklaşımla çözmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır (Bercovitch, 1991:3). Arabuluculuk B.M. Etkin Arabuluculuk Rehberinde ise, “üçüncü bir tarafın, iki ya da daha çok tarafa, kendi rızalarıyla, bir çatışmayı önlemek, yönetmek ya da çözmek için, karşılıklı kabul edilebilir mutabakatlar geliştirmelerine yardımcı olduğu bir süreç” olarak tanımlanmıştır (Birleşmiş Milletler, 2012).

Arabuluculuk yönteminin uluslararası uyuşmazlıkların çözümünde 19’ncü yüzyılın başlarından itibaren daha sık kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Arabuluculuğun nasıl ve ne şartlarda yürütüleceğine yönelik kuralların yazılı hale gelmesi ilk defa 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri ile belirlenmiştir. Lahey Sözleşmeleri ile barışın korunmasının tüm devletlerin meselesi olduğu ve bir uluslararası uyuşmazlık durumunda bütün devletlerin konuyla ilgilenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Buna bağlı olarak, ciddi uyuşmazlık içerisinde olan devletler için ise, uyuşmazlığa taraf olmayan üçüncü devletlere arabuluculuk sorumluluğu yüklenmiştir T.C. Adalet Bakanlığı. Böylece, Lahey Sözleşmeleri sonrası imzalanan uluslararası sözleşme ve bildirimlerde arabuluculuk faaliyetinin uluslararası uyuşmazlık çözüm yollarından biri olarak yer aldığı görülmektedir.

Arabuluculuğun geliştirilmesi ve desteklenmesine yönelik hazırlanan BM Genel Sekreteri raporu ile arabuluculuk alanında karşılaşılan sorunlar irdelenerek yürütülen süreçlerin kuvvetlendirilmesi hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Bu doğrultuda 65/283 sayılı “Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü, Çatışmanın Önlenmesi ve Çözümünde Arabuluculuğun Rolünün Güçlendirilmesi” başlıklı Genel Kurul Kararı oybirliğiyle kabul edilmiştir. Bu karar ile arabuluculuk konusunda geline nokta takdirle karşılanırken, arabuluculuk çabalarında karşı karşıya kalınan sorunlar değerlendirilerek, kilit aktörlerin arabuluculuk kapasitelerini geliştirmelerine yönelik çağrı yapılmıştır. Genel Kurul’da ayrıca, Genel Sekreterliğin, istişareler ve yaşanan olaylardan dersler çıkarılarak daha etkin bir arabuluculuk rehberi geliştirmesi istenmiştir. Bu kapsamda 25 Haziran 2012 tarihli A/66/811 sayılı raporun ekinde “Birleşmiş Milletler Etkin Arabuluculuk Rehberi” isimli belge hazırlanmıştır (Birleşmiş Milletler, 2012).

Uyuşmazlıkların çözümünde tarih boyunca benimsenen bir yöntem olan arabuluculuk, birçok hukuki düzenlemede tanımlanmış olup genel olarak şu özelliklere sahip olması beklenmektedir (Bercovitch, 1992):

- a. Arabuluculuk, çatışmanın taraflarının çatışma çözümüne yönelik çabalarının uzantısı ya da devamıdır.
- b. Tarafsız ve gönüllü üçüncü bir tarafın, iki veya daha fazla aktör arasındaki çatışmalara rıza dâhilinde müdahalesi esastır.
- c. Arabuluculuk, zorlayıcı olmayan, şiddet içermeyen ve nihai olarak bağlayıcı olmayan bir müdahale biçimidir.
- d. Arabuluculuk, ikili anlaşmazlığı, bir tür üçlü etkileşime dönüştürür. Aktörlerin sayısını artırarak, önemli yapısal değişiklikleri etkilemekte ve bir anlaşma için yeni odak noktaları yaratmaktadır.

e. Arabulucu, bir şekilde etkilemek, değiştirmek ya da çözümlenmek için bir anlaşmazlığa girer.

f. Başarılı bir arabuluculuk yapılabilmesi için arabulucunun soruna tüm yönleriyle hâkim olması ve kalıcı çözüm için taraflara uzun vadede ne taahhüt edildiğini en başından açıklayabilmelidir.

Arabulucu olarak üçüncü devletlerin kullanılması en sık rastlanılan yöntemdir. Devletler adına yetkili temsilciler (Devlet Başkanı, Başbakan, dışişleri Bakanı, diplomatlar veya atanan üçüncü kişiler) bu vazifeyi yerine getirirler. İki devlet arasında yaşanan uyuşmazlıktan, o bölgede yaşayan diğer devletler de sosyolojik, ekonomik veya çeşitli nedenlerle etkilenmektedir. Genellikle, bölgede yer alan devletlerin, barış, huzur ve güvenliğin sağlanması amacıyla, uyuşmazlığı çözüme gayretinde bulunması beklenmektedir. Bunun yanında, farklı coğrafi bölgede bulunan diğer devletlerin de arabuluculuk faaliyetlerinde bulunduğu sıklıkla görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği'nin pek çok uyuşmazlığa arabuluculuk yaptığı bilinmektedir (Touval, 1992:232).

Türkiye'yi de ilgilendirmesi açısından "Annan Planı" olarak 2004 yılında dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Kıbrıs Müzakerelerine eşlik etmesi ile yürütülen süreç tam bir arabuluculuk örneğidir (Demirtaş, 2018). Yine 13 Nisan 2013 tarihinde Türkiye'nin Somali-Somaliland arasında var olan uyuşmazlıkların diyalog ile çözümünü kapsamında dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun taraflarla ayrı ayrı ve üçlü görüşmeler (T.C. Dışişleri Bakanlığı) arabuluculuk faaliyetine verilebilecek örnekler arasındadır.

3. Afrika Boynuzunda Yaşanan Uyuşmazlıklar ve Katar Dış Politikasında Arabuluculuğun Yeri

16'ncı yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun Basra Vilayeti'nin Lahsa sancağına bağlı bir kaza olan Katar, 1825'ten bu yana Al Thani ailesi tarafından yönetilmektedir. 1916'dan 1971 yılına kadar İngiliz hâkimiyetinde kalan Katar, 1971 yılında resmen bağımsız bir devlet olmuştur. Katar'ın hem bölge hem de dünya ölçeğinde aktif bir dış politika izlemeye başlaması, şimdiki Şeyh Temim bin Hamad Al Thani'nin babası Şeyh Hamad bin Halife Al Thani'nin 1995 yılında kansız bir darbeye yönetime geçmesiyle birlikte olmuştur. Emirliği döneminde, önemli siyasi ve ekonomik reformlar gerçekleştiren Şeyh Hamad, ülkenin dış politikasında da önemli yenilikler yapmıştır (DEİK, 2017).

Katar'ın dış politikası incelendiğinde Lübnan'dan Yemen'e, Filistin'den Suriye'ye, farklı coğrafyalardaki pek çok stratejik anlaşmazlıkta arabuluculuk girişimleri olduğu görülmektedir. Doha'nın izlediği arabuluculuk diplomasisi, yıllar içerisinde güvenilir bir barış aracı olarak ünlenmesine yol açmıştır. Dış politikasının ayrılmaz bir parçası olarak Katar'ın arabuluculuk rolü konusundaki ısrarı, zaman zaman, kendileri için böyle bir rol üstlenmeyi uman diğer bölgesel aktörlerin tepkisini çekmiştir. Örneğin, kendisini Sudan'ın hamisi olarak gören Mısır, başlangıçta Darfur krizini çözmek için Katar'dan inisiyatif almaya çalışmış, fakat sonuçta, Sudan ile ilgili geçmişi daha az olmasına rağmen Katar, arabuluculuk rolünü üstlenmeyi başarmıştır. Benzer şekilde, Katar'ın Yemen'deki Huti isyanına son verme çabaları Suudi Arabistan tarafından kesinlikle onaylanmamıştır (Kamrava, 2011:540).

Katar'ın arabuluculuk çabalarının bir kısmı, finansal ve ekonomik yönleri de dahil olmak üzere daha geniş anlamda yorumlanabilir. Örneğin, Darfur

arabuluculuğundan sonra “Katar Ulusal Gıda Güvenliği Programı” için tarım arazilerinin alınmasıyla Katar yatırımları stratejik bir boyut kazanmıştır. Katar'ın gıda güvenliği, Sudan'daki kapsamlı temaslarla önemli ölçüde güçlendirilmiştir (Roberts, 2010).

Katar, tarihin her döneminde iç savaşlar ve çatışmalarla gündeme gelen bir bölge olan Afrika Boynuzunda, son dönemlerde hızla varlık gösteren ve çatışmalara aracılık eden bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Katar'ın Afrika Boynuzundaki arabuluculuk geçmişi, 1996 yılında Eritre ve Yemen arasında yaşanan Haniş Adası sorununa (Akipek, 2000) dolaylı olarak müdahil olmasına dayandırılabilir. Her ne kadar Katar, Haniş Adası krizini çözen arabuluculukta güçlü bir rol oynamadıysa da, kendisini uluslararası camiada kabul ettirmeyi ve gerçekte tarafsız olmasa da her iki tarafın da güvenini kazanmayı başarmıştır (Hansen, 2013:22). Bu olay sonrası Eritre ile özel ilişkiler kurmuş olması, sonraki yıllarda Cibuti ve Eritre arasında tarafsız ve başarılı bir arabuluculuk yapmasına engel olmamıştır.

1996'da Eritre-Yemen çatışmasıyla Afrika Boynuzunda faaliyet göstermesine rağmen, 2006'da Somali'deki güney-merkez bölgelerin çoğuna hükmeden İslam Mahkemeleri Birliği'nin (İMB) ortaya çıkışına kadar Katar'ın Afrika Boynuzu'ndaki katılımı nispeten sınırlıydı. O zamandan beri, 2006 yılında, İMB ve Geçici Federal Hükümet (GFH) arasında, 2007/2008'de eski İMB fraksiyonları arasında, Hizbulislam ile GFH arasında, Eş-Şebab ile GFH arasında doğrudan ve dolaylı olarak arabuluculuk yapmaya çalışmıştır (Hansen, 2013:53).

Katar'ın Sudan'da yaşanan siyasi krizin çözümlenmesi konusunda da arabuluculuk faaliyeti yürüttüğü görülmüştür. Katar, sorunun çözüme ulaşması kapsamında taraflara ev sahipliğinin yanı sıra bölgeye maddi destek sağlamak amacıyla oluşturulan fon vasıtasıyla ekonomik yardımlar yaparak arabuluculuk faaliyetlerini desteklemiştir. Yürütülen görüşmeler neticesinde Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir, Darfur'da önemli muhalif hareketlerinden biri olan Adalet ve Eşitlik Hareketi ile ateşkes anlaşması imzalamayı kabul etmiştir. Anlaşmanın imzalanmasını müteakiben Katar, Darfur'un geliştirilmesine yönelik kullanılmak üzere 2 milyar dolarlık bir fon tahsis etmiştir (Birleşmiş Milletler, 2011).

Katar ayrıca, Eritre ve Cibuti arasında yaşanan sınır anlaşmazlığının çözümüne yönelik de arabuluculuk yürütmüştür. Sürecin sonucunda Cibuti'de bulunan Eritre askerleri geri çekilmiş; Eritre askerlerinin geri çekildiği bölgeye, sorun nihai bir çözümle neticelenene dek, Katar'dan bir gözlem gücü konuşlandırılmıştır (SDAM, 2018).

Bu aşamada Katar'ın uyuşmazlık yaşanan ülkelerdeki arabuluculuk faaliyetleri ve uyguladığı teknikler daha geniş biçimde incelenecektir.

4.1. Sudan ve Darfur Sorunu

Sudan, 1956 yılında bağımsız bir ülke olmasından bu yana, Kuzey-Güney, Müslüman-Hıristiyan, Arap-Afrikalı gibi düşmanlıklar sonucunda 21'inci Yüzyıla birden çok iç savaş yaşayarak girmiştir. Bunlardan biri de 2003 yılı Şubat ayında, iki isyancı örgütün bazı hükümet birimlerine saldırmasıyla başlayan ve Darfur Sorunu olarak adlandırılan iç savaştır (Flint and De Waal, 2008). Sudan'ın batısında yer alan Darfur bölgesinde 1980'li yıllardan beri devam eden çatışmalar, 2003 yılında uluslararası kamuoyunun ilgisini çekmeye başlamış ve çoğunlukla Arapların bağımsızlık isteyen Afrikalılara BM'in aksi raporlarına rağmen (Birleşmiş Milletler, 2005:4) etnik temizlik uyguladığı bir soykırım olarak özellikle batılı ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından nitelendirilmiştir.

Katar, Sudan'da 2003 yılından beri devam eden Darfur çatışmasına, 2008'de ülkenin Dışişleri Bakanı Ahmed bin Abdullah Al Mahmud'un çabalarıyla ciddi bir şekilde dahil olmaya başladı (Barakat, 2014). Bakan Al Mahmud, Sudan'daki çatışmanın taraflarıyla derinlemesine ilişki kurmadan önce, Sudan'ın arabuluculuk çabalarına dahil olan ya da çatışmanın paydaşları arasında yer alan uluslararası aktörler ile buluşmak için çeşitli ziyaretlerde bulundu. Bu ziyaretlere ABD, Fransa, Libya ve Çin Dışişleri Bakanlıkları, Birleşmiş Milletler, Afrika Birliği ve Arap Birliği yetkilileriyle yapılan toplantılar örnek verilebilir.

Bu toplantıların temel amacı, mümkün olduğunca çatışma hakkında bilgi toplamak, müdahil olan uluslararası aktörlerin bakış açılarını ve tercihlerini öğrenmek ve belki de en önemlisi Katar'ın arabuluculuk çabalarındaki liderlik konumu için onaylarını almaktır. Al Mahmud, eş zamanlı olarak, Sudan'ın, daha önceki arabuluculuk çabalarına dahil olan Cibuti ve Darfurlu mültecilere ev sahipliği yapan Çad gibi komşularını da ziyaret etti. Bu ziyaretler, yerinde bilgi edinmenin yanı sıra Katar'ın objektiflik ve tarafsızlık iddiasında gerçekten samimi olduğunu kanıtlamak açısından da oldukça faydalı oldu. Al Mahmud'un gezileri, farklı Darfur grupları arasında da Katar'a önemli ölçüde itibar kazandırdı. Çünkü Darfurlular, daha önce Mısır ve diğer Arap Birliği ülkelerinin Hartum lehine önyargılı girişimlerinden dolayı, sürece başka bir Arap ülkesinin dahil olmasına endişe ve şüphe ile yaklaşıyorlardı. Dahası, 2004'te Addis Ababa ve 2005'te Abuja'da sıkı müzakereler sonunda imzalanan bildiriler de başarısızlıkla sonuçlanmıştı (Kamrava, 2011:545). Fakat Katar, görüşmelere katılan Sudanlı ve Darfurlu tarafların deyimiyle, soruna daha önce arabuluculuk yapmayı deneyenlere kıyasla tamamen farklı bir perspektiften yaklaştı.

Al Mahmud'un bu konudaki ayrıntılı ve derinlemesine bilgi birikimine ulaşma çabaları, daha önce yalnızca mültecilerle çalışan uluslararası insani yardım kuruluşları tarafından denenmişti. Başka hiçbir arabulucu, coğrafik ve demografik durum ile söz konusu sorunun kaynağını öğrenmek için bu kadar sıkı bir şekilde faaliyet göstermemiştir (Kamrava, 2011:545-546).

Darfur'daki sorunun çözümüne yönelik Doha temelli müzakereler Şubat 2009'da başlamış, Sudan hükümeti ile en büyük Darfurlu isyancı gruplardan biri olan Kurtuluş ve Adalet Hareketi arasında, her iki tarafın da "iyi niyet ve güven inşa etmeye" yönelik bir mutabakat anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Son derece karmaşık ve zor geçen müzakereler, birkaç kez terslikler ve bazen de uzun süreli aralıklar ile kesilse de 2011 yılında taraflar arasında Doha Barış Anlaşması imzalanması ile neticelenmiştir (Birleşmiş Milletler, 2011).

Günümüzde Darfur meselesi hala çözümden uzak olsa da, başarısızlığın Katar arabulucularının çabalarının eksikliğinden kaynaklandığı söylenemez. Arabuluculuk literatüründe, geniş bir aktör grubunun arabuluculuk sürecinde yer almasının gerekliliği sıklıkla vurgulanmaktadır (Bercovitch, 1992:15). Çatışma yönetimi için ana muhaliflerin (çatışan tarafları) dahil edilmesi yeterliyken, çatışma çözümü için tüm tarafların dahil edilmesi önemlidir. Darfur'da başarıya ulaşamamasının bir nedeni de, çatışmada çok önemli bir taraf olan Adalet ve Eşitlik Hareketi'nin, Sudan hükümetinin Kurtuluş ve Adalet Hareketi ile imzaladığı anlaşmaya dâhil edilememesidir.

4.2. Somali

Afrika Boynuzu'nun, etnik ve ayrılıkçı çatışmalar, sınır mücadeleleri gibi konularla son derece hassas bir bölge olması sebebiyle, küçük ve bölgede bilinirliği az bir ülke olan Katar'ın 2006 öncesinde bölgede arabuluculuk

faaliyetleri göstermesi mümkün olmamıştır. Somali'deki arabuluculuk faaliyetleri de bu tarihten sonra yoğunlaşmaya başlamıştır.

Katar'ın Somali'deki girişimleri çoğunlukla kişiler üzerinden olsa da Katar'daki Somali diasporası ve din birliği iki ülkenin ilişkilerinde önemli rol oynamıştır. Katar'ın Somali'deki varlığı, genellikle Müslüman Kardeşler tarafından yönetilen ve yürütülen kurumlar aracılığıyla okullara ve hastanelere yapılan yardım programları ile 1996 yılına kadar uzanmaktadır. Yapılan yardımların oldukça sınırlı olmasına rağmen, bu destek, Somali nüfusunun tamamında olmasa da, Müslüman Kardeşler başta olmak üzere İslami hayır kurumlarının ve İslami kuruluşların gözünde Katar'ın meşruiyetini geliştiren olumlu bir imaj sağlamıştır.

Katar'ın sosyal yardım odaklı dış siyaseti, 2006 yılında İMB'nin Somali'de yaşanan devletsizlik döneminde ortaya çıkan savaş ağalarını yenmek amacıyla güçlerini birleştirmesi neticesinde değişmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra, doktor göndermek gibi sadece insani odaklı girişimlerin yanında İMB'nin liderleriyle doğrudan ilişkiye geçerek Somali siyasetine dâhil olmuştur. Katar'daki Somali diasporasının yardımıyla İMB'nin lideri Şeyh Şerif Ahmed, 2006'da Katar Emiri ve Dışişleri Bakanı ile bir araya gelmiştir. Bunun neticesinde Katar Kızılay'ı Mogadişu'da konuşlanmış ve yardım faaliyetlerine başlamıştır. Şeyh Şerif Ahmed görev süresinin tamamlandığı 2012'ye kadar Katar'la yakın ilişkiler içerisinde bulunmuştur (Gaas and Hansen, 2013).

2006 yılının Aralık ayında, Etiyopya birlikleri Somali'yi işgal etmesiyle taraflar arasında farklı ölçeklerde çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmaların yoğunlaşması üzerine, 27 Aralık'ta, Katar'ın başkanlığında toplanan BM Güvenlik Konseyi'nde Katar, Etiyopya askerlerinin Somali'den derhal çekilmesini talep etmiştir (Gray, 2008:251). Ancak, konunun Güvenlik Konseyinde tartışılması dahi reddedilmiş, üstelik Washington, Etiyopya ordusunun müdahalesine destek sinyalleri vermiştir (BBC, 2006). Bu başarısız girişimin ardından, Katar'ın müteakiben Somali diaspora üyeleri, Somali Geçici Federal Hükümeti, İMB yetkilileri ile diğer muhalif gruplar arasında arabuluculuk faaliyetlerini yoğunlaştırdığı görülmektedir. Katar emiri ve dışişleri bakanı başta olmak üzere gerçekleştirilen temaslar sayesinde başta 2007 yılının Temmuz ayında Şeyh Şerif Ahmed, Geçici Federal Hükümet ve parlamento üyeleri ile Somalili milliyetçi grupların, Doha'da bir araya geldikleri bir konferans düzenlendi (Dahir, 2018:9). Bu konferans sonunda aralarında uzlaşmayı reddetmelerine rağmen Katar'ın Etiyopya güçlerinin geri çekilmesine yönelik çabaları bütün Somalili gruplar tarafından benimsenmiştir. Ayrıca Katar'ın Şeyh Şerif Ahmed'in hükümete muhalif gruplardan da bakan ataması yapmasına yönelik baskısı sonuç vermiştir (Dahir, 2018:9).

Katar'ın Somali'de rakip grupları bir araya getirebilmek için elindeki en önemli kozun finansal güç olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Ayrıca, Katar'ın Türkiye ile olan kuvvetli ilişkilerinin Somali'de de etkisini gösterdiğini söyleyebiliriz (Southern, 2019). Mogadişu'da şehir içinde yer alan üç büyükelçilikten ikisi Türkiye ve Katar'a ait olup Haziran 2016'da Türkiye'nin yeni büyükelçiliği açılana kadar aynı caddede komşuluk yapmaktaydı. Diğer yandan Katar'ın diplomatik temsilciliği personel olarak sadece Büyükelçi'den oluşmakta ve kurumsal anlamda oldukça zayıf bir görüntü çizmektedir.

Müteakiben 6-14 Eylül 2007 tarihleri arasında Eritre'nin başkenti Asmara'da "Somali'nin Yeniden Özgürleşmesi İttifakı"nın (Alliance for the Re-Liberation of Somalia) kuruluşunun ilan edildiği bir konferans düzenlendi. Konferansın ev sahibi Eritre olmasına rağmen, Katar konferansa katılan Somalili gruplar arasında gerçekleştirilen arabuluculuk faaliyetleri ile önemli bir konum

elde etmiştir (Hansen, 2013:53-55). Bu dönemde, Etiyopya ile Katar arasındaki ilişkiler Katar'ın hem Somali hem de Eritre ile kuvvetli bağlar kurmasının da etkisiyle gerginleşmiş ve Etiyopya Katar'ı Afrika Boynuzu'nda istikrarsızlık kaynağı olarak suçlamış ve diplomatik ilişkilerini durdurmuştur. Ayrıca Katar'ın yayın organı Al Jazeera'yi Etiyopya'nın güvenliğini sarsmak için kullanmasından kuşku duymuştur (France24, 2008).

Katar'ın diğer yandan El Kaide'ye biat eden El Şebab terör örgütü ile kanıtlanamayan görüşme girişimlerinin olduğu ancak bunun ABD tarafından engellendiği iddia edilmiştir (Gaas M., 2017). Katar'ın 2012 sonrası Somali'de Suudi Arabistan ve BAE etkisini dengelemek amacıyla hükümeti devralan Hasan Şeyh Mahmud yönetimi ile iyi ilişkileri devam etmiş, yine aynı dönemde Etiyopya ile olan gerginlikte sona ermiş ve yeniden tam diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Ancak, Somali tarafında ise Hasan Şeyh Mahmud yönetimi hakkındaki yolsuzluk suçlamaları Katarlılarda büyük hayal kırıklığı yaratmıştır (Mesfin, 2016:9).

Körfez ülkeleri ile Suudi Arabistan'ın Katar'a yönelik uyguladığı yaptırımların Somali'de de etkisi görülmüştür. Suudi Arabistan'ın Somali'nin Katar ile olan ilişkilerini kesmesi karşılığında maddi yardım teklifi Somali tarafından reddedilmiş ve baskıya karşı konulmuştur (Yeni Şafak, 2017). Yapmış olduğu yatırımlar, insani yardımlar ve askeri varlığı ile Somali'de etkili olmaya çalışan BAE'nin yasa dışı yollarla Somali'ye yaklaşık 10 milyon dolar sokmak istemesi krize yol açmış ve Somali'yi neredeyse terk etmiş ve Katar ve Türkiye ile olan Somali rekabetinde geri kalmıştır (Southern, 2019). Son dönemde Katar'ın Somali'de halen önemli bir tehdit olmaya devam eden El-Şebab terör örgütü ile hükümet arasında arabulucu olmasına yönelik Somali Devlet Başkanı Mohamed Abdullahi Mohamed (Farmajo)'in talepte bulunduğu iddiaları ortaya atılmaktadır (thecrystaleyes.com, 2019). Bu talep Katar'ın, Somali'de sorunların çözümü konusunda önemli bir arabulucu aktör olma ihtimalini artırmaktadır.

4.3. Eritre/Cibuti Sınır Anlaşmazlığı

Eritre ve Cibuti arasındaki sınır anlaşmazlığı, genel olarak Cibuti'ye ait olduğu iddia edilen Dumeyra Dağı üzerindeki anlaşmazlıklara dayanmaktadır. Söz konusu sınır, 1900'de Fransa ve İtalya arasında imzalan bir anlaşma ile düzenlenmişti. Ancak 1935'te Almanya'ya karşı İtalya'nın desteğini almak için Fransa burayı İtalyanlara bıraktı. İkinci antlaşma, Fransa tarafından hiçbir zaman resmi olarak onaylanmadığı halde, o tarihte İtalyan sömürgesi olan Eritre bu topraklarda hak talep etti. Uluslararası toplum nezdinde ise 1900 anlaşması geçerliydi. Bu durum, 1996'dan itibaren Eritre ve Cibuti arasında ciddi çatışmalara yol açtı.

2008'in ilk aylarında gelindiğinde, Eritre'nin askeri birliklerini Dumeyra dağına konuşlandırması gerilimi daha da tırmandırdı. Buna karşılık Cibuti, askerlerini sınır kontrolünü güçlendirmek için göndermesiyle 10 Haziran'da, iki ülke arasında dokuz Cibuti askerinin ölümüyle sonuçlanan çatışma çıktı. Eritre ordusunun Cibuti ordusundan sayıca kat be kat üstün olsa da Cibuti'nin güçlü ilişkileri durumu bir nebze eşitliyordu. Sınır gerilimleri sırasında, Etiyopya Başbakanı Meles Zenawi, "Eritre ve Cibuti arasındaki gerilimin Afrika Boynuzu'nun huzur ve güvenliğine yönelik bir tehdit olduğunu" belirtti. Etiyopya, tüm uluslararası ticari faaliyetlerini Cibuti limanından gerçekleştirdiğinden, Etiyopya-Cibuti ticaret koridorunun güvenliğini sağlama bağlamında Cibuti'den yana tavır aldı. Ayrıca Cibuti'de üsleri bulunan Fransa ve ABD'de Cibuti tarafında saf tuttu (Mesfin, 2008:5-6).

Çatışmanın çözümüne yönelik çeşitli arabulucular ortaya atıldı. Hatta Fransa, Eritre'ye olan siyasi yakınlığı ve Cibuti'deki yatırımları nedeniyle İran'ın arabulucu olmasını önerdi. Sonrasında hem Libya hem de Sudan, iki ülke arasında arabuluculuk yapmaya çalıştılar fakat çabaları başarılı olmadı. Sonunda hem Eritre hem de Cibuti ile ticaret ortaklığına ve iyi ilişkilere sahip olan Katar'ın arabulucu olması kabul edildi (Gaas and Hansen, 2013:58).

Sonuç olarak, 2008'de Katar, Cibuti ve Eritre arasında başarılı bir şekilde arabuluculuk yaparak iki ülke arasındaki askeri çatışmaların önüne geçilmesini sağladı. Haziran 2010'da Katar'ın eski başbakanı Hamad bin Jassim bin Jaber Al Thani'nin yoğun diplomasisi neticesinde Eritre ve Cibuti arasında bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre Eritre birlikleri, kontrolü altındaki bölgelerden çekildiler ve Katar askeri gözlemcileri, anlaşmazlığın nihai çözümü bulunana kadar bölgelere yerleştirildiler (Mesfin, 2016:11).

2017 yılına kadar başarılı bir şekilde devam eden arabuluculuk faaliyeti, Katar'ın Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri ile yaşadığı kriz sırasında her iki Afrika ülkesinin de Suudi Arabistan'dan yana tavır koymaları neticesinde sona ermiştir. Katar, Haziran ayında Cibuti ve Eritre sınırı arasındaki barış gücünü geri çekmiş, bunun üzerine Eritre askeri birlikleri aynı gün Dumeyra dağına işgal etmiştir (Maasho, 2016).

5. Katar'ın Arabuluculuk Uygulama Tekniği

Katar'ın Afrika kıtasındaki çatışma çözümleri incelendiğinde, arabuluculuk faaliyetlerinin genellikle Emir ve çevresindeki az sayıdaki karar vericinin kişisel ilişkileri üzerinden yürüdüğü, tarafları etkilemek için finansal gücünü, dini bağlantıları ve ülkesindeki diasporayı etkin olarak kullandığı söylenebilir.

Somali örneğine bakıldığında, Katar'ın, çoğunlukla Müslüman Kardeşler etkisindeki Sivil Toplum Kuruluşları ve ülkesindeki Somali diasporası vasıtasıyla insani yardım çalışmalarını finanse ettiğini ve okul, hastane gibi yapılar kurarak sosyal altyapıyı inşa ettiği görülmektedir. Bu yaklaşım, fonlarla ve Katarlı Sivil Toplum Kuruluşlarının artan varlığıyla da desteklenmektedir.

Katar'ın arabuluculuk icrasında tarafsızlığını da göz ardı etmemek gerekir. Eritre ile eskiden beri süregelen ikili ilişkileri, Eritre ve Cibuti arasındaki sorunda önyargısız ve tarafsız bir arabulucu olmasına ve sorunun çözümüne katkısına engel olmamıştır. Aynı şekilde Darfur örneğinde de ayırım yapmadan çatışmanın tüm taraflarına eşit mesafede durmuş ve tarafların güvenini kazanmıştır.

Arabuluculuk görüşmelerinde Katar'ın en önemli kozlarından birinin büyük finansal gücü olduğu söylenebilir. Katar'ın siyasi arabuluculuğa mali destek verirken insani yardım, ekonomik kalkınma ve barışı inşa projelerine odaklandığı, bunu yaparken de rüşvet söylentilerine izin vermemek için şeffaf ve izlenebilir olmaya dikkat ettiği görülmektedir. Bu, Katar'ın meşru bir arabulucu olarak kabulünü desteklemektedir (Abdullah, 2016:25-26).

6. Sonuç ve Değerlendirme

Finansal gücü sayesinde, coğrafi büyüklüğüne orantısız bir siyasi aktivite gösteren Katar, son yıllarda, birçok farklı bölgede yaşanan çatışma ve sorunda arabuluculuk faaliyetleriyle ön plana çıkmıştır. Arabuluculuk, Katar dış politikasının temel direklerinden biri olmuş ve ülke kendisini savaşlar ve çatışmalarla tanınan bir bölgede barışçı olarak konumlandırmıştır. Arabuluculuk, ülkenin diplomatik ve dış politika hedeflerine uyan, dikkatli bir şekilde tasarlanmış bir stratejinin parçasıdır ve bu Katar'a göz önünde bulunma ve uluslararası bir prestij kazandırmaktadır. Ancak, prestij ve görünürlük kazanmanın, Katar'ın arabuluculuk çabalarının ardındaki tek itici güç olduğu

söylenemez. Katar'ın, arabuluculuk yaparak, bazı rakiplerinin daha önce etkili olduğu ülkelerde ve bölgelerde kendi çıkarlarını ve etkisini de artırdığı görülmektedir. Örneğin tarihsel ve diplomatik olarak Mısır'a yakın bir ülke olan Sudan'daki girişimleri hem bölgedeki etkinliğini artırmış hem de satın aldığı tarım arazileri ile gelecekteki gıda güvenliğini de önemli derecede güçlendirmiştir.

Katar'ın en önemli gücü olan kişisel ilişkiler, arabuluculuk faaliyetlerinin etkili bir şekilde yürütülmesi açısından yetersiz kalmaktadır. Emir ve bazı üst düzey siyasetçiler üzerinden yürüyen ilişkiler, müzakereleri ileriye taşımada ve tarafları motive etmede son derece etkili olsa da uzlaşmayı teşvik etmenin tek ve hatta birincil aracı haline geldiğinde etkisi azalmaktadır. Arabuluculuğun etkili olabilmesi için, müzakereler bittikten sonra meselelerin ilerlemesini izleyebilecek diplomatlara ve kurumsal araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Şahsi ilişkiler ile dış politikada belli bir dereceye kadar başarılı olunsa da bu başarıları uzun vadede devam ettirebilmek için kurumsal yapının varlığı şarttır.

Katar, çatışma arabuluculuğunda önemli başarılarla sahip olduğunu göstermesine rağmen, bu başarıların, en azından şimdilik, bir çatışma çözümü anlamına gelmediği görülmektedir. Özellikle diplomatik ilişkilerin şahıslar üzerinden yürütülmesi, takip mekanizmasının yokluğu ve dış politikada eğitimli personel açığı, Katar'ın uyuşmazlık arabuluculuğunu çatışma çözümüne dönüştürmesinin önündeki başlıca engellerdir. Uyuşmazlıklarda arabuluculuk yapmak ve çatışmayı çözmek farklı beceriler ve kaynaklar gerektirmektedir. Katar'ın çatışma arabuluculuğunda gösterdiği becerileri ve kaynakları çatışma çözümünde kullanıp kullanamayacağı gelecekteki arabuluculuk girişimlerinde ortaya çıkacaktır.

Kaynakça

- Abdullah, S. E. (2016). Qatari Foreign Policy: Motivation of Mediation in Sudan. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hamad bin Khalifa University, Katar.
- Akipek, S. (2000). Eritre-Yemen Hakem Kararı Işığında Kızıldeniz Adalarının Aidiyeti Sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (1-4), 1-30.
- Barakat, S. (2014). Qatari Mediation: Between Ambition and Achievement. Erişim adresi: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Final-PDF-English.pdf>
- BBC. (2006). *BBC Turkish*. Erişim adresi: http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/12/printable/061228_un-somalia.shtml
- Bercovitch, J. (1991). International Mediation. *Journal of Peace Research*, 28 (1), 3-6.
- Bercovitch, J. (1992). The Structure and Diversity of Mediation in International Relations. J. Z. Jacob Bercovitch içinde, *Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management* (s. 4-5). New York: Palgrave.
- Bercovitch, J., and Jackson, R. (2009). *Conflict Resolution in the Twenty-first Century: Principles, Methods, and Approaches*. Michigan: University of Michigan Press.
- Birleşmiş Milletler. (2005). *Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General*. Geneva: International Commission of Inquiry on Darfur.

- Birleşmiş Milletler. (2011, May). Doha Document For Peace In Darfur. Erişim adresi: https://unamid.unmissions.org/sites/default/files/ddpd_english.pdf
- Birleşmiş Milletler. (2012). *B.M. Etkin Arabuluculuk*. New York: Birleşmiş Milletler.
- Dahir, A. H. (2018). *Horn of Africa Caught in Between the Qatar-GCC Crisis: Case Studies of Somalia and Sudan*. Washington: TRT World Research Centre.
- DEİK. (2017, Ekim). Katar Ülke Bülteni. Erişim adresi: <https://www.deik.org.tr/uploads/katar-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf>
- Demirtaş, S. (2018). BBC. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45235385>
- Flint, J., de Waal, A. (2008). *Darfur: A New History of a Long Wa*. New York: Zed Books.
- France24. (2008, Nisan 22). Ethiopia Severs Ties With Qatar Over Terrorism. Erişim adresi: <https://www.france24.com/en/20080422-ethiopia-severs-ties-with-qatar-over-terrorism-ethiopia-qatar>
- Gaas, M. (2017). Qatar as a Security Governance Actor in the Horn of Africa. *Workshop on African Security*. Uppsala: The Nordic Africa Institute.
- Gaas, M. H. And Hansen, S. J. (2013). Qatari involvement in the Horn of Africa: A king maker and a successful mediator? S. J. Hansen içinde, *Religion, Prestige and Windows of Opportunity? (Qatari peace-making and foreign policy engagement)*. Norwegian University of Life Sciences.
- Gray, C. D. (2008). *International Law and the Use of Force*. New York: Oxford University Press.
- Hansen, S. J. (2013). The start of Qatar as a foreign policy actor. Qatar's engagement in Yemen. S. J. Hansen içinde, *Religion, Prestige and Windows of Opportunity? (Qatari peace-making and foreign policy engagement)*. Norwegian University of Life Sciences.
- Kamrava, M. (2011). Mediation and Qatari Foreign Policy. *Middle East Journal*, 65 (4), 539-556.
- Kekeç, E. K. (2014). *Arabuluculuk Yoluyla Uyuşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Maasho, A. (2016). *Reuters*. Djibouti, Eritrea in territorial dispute after Qatar peacekeepers leave: Erişim adresi: <https://www.reuters.com/article/us-djibouti-eritrea-border-idUSKBN1971JR>
- Mesfin, B. (2008). *The Eritrea-Djibouti Border Dispute*. Pretoria: Institute for Security Studies (ISS).
- Mesfin, B. (2016). *Qatar's diplomatic incursions into the Horn of Africa*. Institute for Security Studies.
- Pazarcı, H. (2000). *Uluslararası Hukuk Dersleri. 4. Kitap. 1. Baskı*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Roberts, D. B. (2010). Qatari Mediation. Erişim adresi: http://www.academia.edu/336597/Qatari_Mediation
- SDAM. (2018). Bölgesel Güç Denkleminde Katar. Erişim adresi: <http://sdam.org.tr/haber/154-bolgesel-guc-denkleminde-katar/>
-

-
- Southern, N. P. (2019). UAE's relations with Somalia flounder over Qatar. Erişim adresi: <https://globalriskinsights.com>: <https://globalriskinsights.com/2019/02/uae-relations-with-somalia/>
- T.C. Adalet Bakanlığı. (tarih yok). Lahey Sözleşmeleri. Erişim adresi: <http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktaraflioz/lahey.html>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). T.C. Dışişleri Bakanlığı. Erişim adresi: www.mfa.gov.tr: <http://www.mfa.gov.tr/ankara-da-tarihi-somali-zirvesi-somali-ve-somaliland-cumhurbaskanlari-ankara-da-biraraya-geldi.tr.mfa>
- Telci, İ. N. (2018, Nisan 28). Krizlerin Gölgesinde Afrika Boynuzu'nda Güç Mücadelesi. Erişim adresi: <https://www.setav.org/krizlerin-golgesinde-afrika-boynuzunda-guc-mucadelesi/>
- thecrystaleyes.com. (2019, February 28). thecrystaleyes.com. Erişim adresi: <https://www.thecrystaleyes.com/somalia-wants-qatar-mediate-al-shabaab/>
- Touval, S. (1992). The Superpowers as Mediators. J. Bercovitch, and J. Z. Rubin içinde, *Mediation in International* (s. 232-248). New York: Palgrave Macmillan.
- Yeni Şafak. (2017, Haziran 13). Somali Körfez'in Katar rüşvetini reddetti. Erişim adresi: <https://www.yenisafak.com/dunya/somali-korfezin-katar-rusvetini-reddetti-2717410>
-

**İNSANA VE TOPLUMA ETKİSİ BAKIMINDAN İDEOLOJİYİ
ANLAMAK****Ali Rıza SAKLI¹****Öz**

İdeoloji kavramı üzerinde yapılan çalışmalar, onu daha iyi anlamaya ve insana olan etkisini tanımlamaya yardımcı olabilecektir. İdeolojinin; bilim, felsefe ve din ile olan ilişkisi incelenmiş ve her üçünden de farklı olduğu ortaya konulmuştur. Bilimin yanlışlanabilir doğası karşısında ideolojinin kendini mutlak doğru olarak takdim ettiği, felsefenin sorgulamayı esas alan yöntemine karşılık ideolojinin eleştiriye tahammülünün olmadığı anlaşılmıştır. İdeoloji en çok dine yakın durmakta, dinin aşkın olana iman ederek fizik ötesini izah etme işlevine karşılık, ideolojinin bilime konu edilebilecek dünyevi konuları inanç mevzusu haline getirdiği değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, bilimle ideoloji arasında kesin bir ayrım yapılması gerekliliği öne çıkmaktadır. İdeolojinin insana yanlış bilinç verdiği ve onu yanlış yönlendirdiği gerçeği karşısında, insanın ideoloji ile ilişkisi kritik önem arz etmektedir. Modernite ve rasyonalitenin insan aklına mutlak bir güven duyma yaklaşımı, akılla kurgulanan büyük ideolojilerin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. İnsan aklına yönelik post modern eleştiriler, gelecek yüzyıllarda ideolojilerin yıkıcı etkisinden insanları koruma potansiyeli taşıyabilir.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, İdeolojilerin Sonu, Bilim ve İdeoloji, Din ve İdeoloji, Felsefe ve İdeoloji, İnsan ve İdeoloji

**UNDERSTANDING THE IDEOLOGY FROM THE PERSPECTIVE OF
HUMAN AND SOCIETY****Abstract**

Studies on the concept of ideology can help to better understand it and describe its impact on human beings. The differences of ideology from science, philosophy and religion was examined and it is understood that against the inaccurate nature of science, ideology presents itself as absolute truth and against the method of philosophy based on inquiry, ideology does not tolerate criticism. Ideology is similar to religion because both are based on faith but ideology evaluate the phenomena that can be subject of science. In this context, there is a need for a clear distinction between science and ideology. In the face of the fact that ideology gives false consciousness to man and misleads him, the relationship of man to ideology is critical. The approach of modernity and rationalism to an absolute trust in the human mind has been the basis for the emergence of the great ideologies conceived by reason. Postmodern critiques of the human mind can have the potential to protect people from the destructive influence of ideologies in the coming centuries.

Keywords: Ideology, End of the Ideologies, Science and Ideology, Religion and Ideology, Philosophy and Ideology, Human Being and Ideology

¹ Doç.Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aliriza.sakli@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7681-9253

1. Giriş

İdeoloji üzerine araştırma yapmak pek çok güçlüğü göze almayı gerektirir. Her şeyden önce kavramın üzerinde mutabakata varılan ortak bir tanımı yoktur. Bu nedenle araştırmanın önemli bir bölümü, ister-istemez, neden söz edildiğini belirleme; ideoloji kavramını anlama çabası olmak zorundadır.

İkinci güçlük, kavramın salt bilimsel değil, aynı zamanda siyasi yaklaşımlarla da ele alınmış olmasıdır. Öyle ki, Marksizm'in çelişkilerinin önemli bir kısmı ideoloji tartışmaları çerçevesinde ele alınmıştır. Hatta zaman içerisinde ortaya çıkan Marksist teorideki değişimlerden bir kısmı, bu çerçevede öne sürülen görüşlerden kaynaklanmıştır. Böylece ideoloji ve Marksizm tartışmaları belli oranda iç içe geçmiş olmaktadır.

Bir başka güçlük, genelde karşıt düşüncelerin ideolojik olarak nitelenmesi, hatta suçlanması, ama hiç kimsenin kendi görüşlerini bu sıfatla takdim etmemesidir. Böyle olunca, ideolojiyi olumlu anlamıyla tespit etmek zorlaşmakta, karşıt yaklaşımların ise tarafsızlık ve nesnellik noktasında hataya düşme ihtimali belirmektedir.

Bu çalışmada, ideolojinin içinden olaya bakmamaya; bir ideolojinin yandaşı veya karşıtı konumunda olmamaya dikkat edilecektir. Ancak, tartışmaların tarihi seyrinde belli ideolojilerin fazlaca zikredilmesi, bu çalışmayı da zaman zaman aynı tartışmalara çekebilecektir. Bu teknik zorunluluğun dışında, herhangi şekilde bir ideoloji zikredildiğinde, bunun benzeri ideolojilerin bir prototipi olarak ele alındığının düşünülmesi gerekir.

Birinci başlık olan girişten sonra, araştırmanın ikinci başlığı altında, bu kavramı ilk ortaya atan Destut de Tracy'den başlayarak, tarihi gelişimin bir özeti verilmeye çalışılacaktır. Üçüncü başlıkta; ideoloji türlerinin faydalı bulunan birkaç ayrıma göre sınıflandırmaları sunulacaktır. Dördüncü başlıkta; ideolojinin meşrulaştırma ussallaştırma ve amaca hizmet etme işlevleri ele alınacaktır. Beşinci başlıkta; "ideolojinin sonu"; "post-Marksizm" kavramı ile tarihi süreçlerde ideolojinin sonu ve çöküşü gibi kavramların ortaya atıldığı dönemler irdelenecektir. Altıncı başlıkta; ideolojinin bilim, felsefe ve din ile ilişkisi ele alınarak, ideolojik alanın bunlarla çakışan ve farklılaşan yönleri gösterilmeye çalışılacaktır. Yedinci başlık altında; "ideolojik hata"ya yol açtığı düşünülen, ideolojinin merkezi doğrularının zaman ve mekân bakımından genel değerlendirme ölçütü olarak kullanılışı ve bunun sonuçları ele alınmaya çalışılacaktır. Sekizinci başlıkta; ideolojinin insanı nasıl etkilediği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Nihayet dokuzuncu başlık altında ulaşılan sonuçlara yer verilecektir.

İdeolojinin insanlığa katkıları ve zararları üzerinde durularak, insanı esas alan değerlendirmeler yapılması da gözden kaçırılmadan, konu ele alınmaya çalışılacaktır.

2.İdeoloji Kavramının Tarihi Serüveni

İdeoloji kavramının ilk kullanımı, Fransız İhtilali dönemine tekabül etmektedir. "İdeologlar" olarak anılan aydınlardan biri olan Destut de Tracy, 1797 yılındaki bu ilk kullanımda, kavrama "herkese doğru düşünme imkânı sağlamak için kullanılacak fikir bilimi" anlamını vermiştir (Mardin, 1976: 10).

Aydınlanma filozofları, ideolojinin "aklın aydınlatıcı ışığına" katkı sağlayacağı düşüncesindedirler. Onlara göre ideoloji, "aklın önünü tıkayan; tutku, önyargı ve kirli çıkarılara karşı" olumlu bir işleve sahiptir. Kavram, aynı olumlu anlamıyla 19. Yüzyıl pozitivizmine ve Emile Durkheim'e de geçmiştir. (Eagleton, 1996: 110).

İdeoloji kavramına olumsuz anlamını ilk olarak Napolyon vermiştir. İlk başta ideologların fikirlerini yaymaları için onlara imkânlar vererek destek olan Napolyon, daha sonra bu tavrını değiştirmiştir. Dini kurumların eğitim yasağını kaldırması yüzünden ideologların eleştirilerine muhatap olunca, onları "metafizik" yapmakla suçlamıştır (Mardin, 1976: 11). Böylece ideoloji ilk defa olumsuz anlamda kullanılmıştır ve artık olumsuz anlamlar peşini bırakmayacaktır.

İdeoloji kavramı, Marks ve Marksizm'le birlikte yeniden gündeme gelmiş ve önem kazanmıştır. Marks ve Engels ideolojilerin, "nesnelere gözün ağ tabakası üzerinde ters durması" gibi gerçeği ters gösterdiklerini belirtir (Marks ve Engels, 1976a: 23, Marks ve Engels, 1976b: 24). Marksizm ideolojiyi, insanlara "yanlış bilinç" vermekle suçlamıştır. Bu şekilde Marksizm, başlangıç dönemlerinde ideoloji kavramına oldukça olumsuz anlamlar yüklemiştir.

Marks'ın, "sosyal yaşam bilinci belirler" tezine karşılık, "bilincin sosyal yaşamı belirlediği" görüşü, "yanlış bilinç" olarak nitelendirilmiştir. Kişinin toplum dinamiğini, hayatın maddi unsurları yerine fikirlere bağlı görmesi, "ideolojik düşünme" olarak değerlendirilmiştir. (Mardin, 1976: 11-21). Anlaşıldığı üzere Marks, kendi görüşlerini bilim kabul etmekte, geleneksel inanç ve dünya görüşlerini, hatta felsefeyi (Özyurt, 2014) bile ideoloji olarak nitelemektedir.

Marks ve Engels, (1976b: 27) Alman İdeolojisi adlı eserinde, tek bilim olarak kabul ettiği "tarihin biliminin" yerini alan tüm inanç ve fikirleri "idealize edilmiş etkisiz ıvrı zıvırlar" olarak niteleyip, "onlara karşı savaşmak gerekir" demektedir. Zamanla Marksizm'in bir ideolojik yönü yadsınamaz biçimde belirginleşince, onun bir ideoloji olduğu ilk defa Lenin tarafından kabul edilmiştir (Mardin, 1976: 24).

Gerek kurucularının ideolojiye olumsuz anlam yüklemeleri gerekse Marksizm'in giderek güç kazanması, ideoloji kavramının daha çok Marksizm çerçevesinde tartışılmasına yol açmıştır. Marksist yaklaşım, başlangıçta kendini "bilim", diğer sistemli izahları "ideoloji" kabul etmekteydi. Ancak sonradan, Marksizm'in ideoloji olduğunun kesin biçimde ortaya konulması ile ideolojinin sadece kendi temel izahları çerçevesinde ele alınmasını zorunlu görmeye başlamışlardır.

İdeoloji, insan beyninde oluşan bir düşünce ve bilinç olarak eşyaya yönelmektedir. Bu olgu, Marks'ın "sosyal yaşam bilinci belirler" görüşüne karşılık oluşturmaktadır. George Lukacs, "gerçeklik, olan bir şey değil oluşan bir şeydir ve oluşması için düşüncenin katılımı gerekir" (Eagleton, 1996:138) demek suretiyle, Marks'ın görüşünü revize etmiştir.

Lukacs'ın ideolojiye olumlu bakışına karşılık Mannheim, yeniden Marksizm'in ilk dönemlerindeki anlayışa dönmüştür. Ütopya ve ideoloji kavramlarını ortaya atarak, ideolojiyi "modası geçmiş inanç", "gerçeklikten koparılmış, miadı dolmuş, mitler, normlar ve idealler kümesi" olarak nitelemiştir. Ütopya ise "zamanından önce ortaya çıkmış" olmakla "gerçek dışı" sayılsa da, anlam olarak olumlanmıştır (Eagleton, 1996:159).

Mannheim'e göre, modern tarihte dört önemli ütopya örneği meydana çıkmıştır. Bunlar; (1) bin yılında çok büyük ve doğaüstü gelişmeler olacağı inancı olan Kliasma, (2) Liberal humaniter görüş, (3) Muhafazakâr düşünce ve (4) Komünist-Sosyalist görüştür (Mardin, 1976: 38-40).

Gramsci "hegemonya" kavramını ortaya atarak, analizlerinde bu kavramı kullanmıştır. Marksizm'in, Batı'da hâkim olan burjuva devletinin, emekçileri baskı altında tuttuğu görüşüne karşılık, güç ve rıza kavramlarını birlikte kullanarak bir farklılık oluşturmuştur. Ona göre, burjuva devletinin güç

kullanarak sağlanan baskıcı yönünden başka, bir de "ikna edici" yönü bulunmaktadır (Dağtaş, 1999: 343).

Gramsci'ye göre, toplumu denetim altında tutmak için devlet "güç" ve "rıza" olmak üzere iki araç kullanabilir. Egemen sınıfın güç ve açık baskı kullanmadan kabul ve "rıza" elde etmesine yarayan araç, Gramsci'nin hegemonya dediği ideolojidir (Oskay, 1980: 222). Hegemonya kavramının, devlet ile toplum arasındaki; okullar, ordu, basın, aile, dini kurumlar vb bütün aracı kurumları kapsadığı ifade edilmektedir (Eagleton, 1996:164). İdeolojinin temellerini maddi gerçeklerde bulan Gramsci, Althusser'den farklı olarak ideolojinin epistemolojik (bilgi-bilimsel) bir tanımına girişmemiştir (Hall, Lumley, Mc Lennan, 1985: 24).

Frankfurt Okulu Marksistlerinden Theodor Adorno, ideolojinin "farklı fenomenleri su götürür biçimde eşitleyerek dünyayı homojenize etme" özelliğine karşı, onu çözmek için bir negatif diyalektik gerektiğini düşünmektedir. Ona göre; "negatif aklın en yüce paradigması sanattır; sanat yekpare bütünlüğün hükümlerine karşı, duyumsal tikelin taleplerini öne çıkararak farklı olan ve özdeş olmayan adına konuşur". Burada, her şeye hâkim koca bir ideolojik sistemin teknelci yaklaşımlarla kurduğu egemenliğe karşı, ancak sanatla negatif bir tavır sergilenebileceği ifade edilmiş olmaktadır (Eagleton, 1996:180).

Frankfurt Okulu'nun ideoloji görüşleri üç madde altında özetlenebilir: (1) İdeoloji bir yanlış bilinçtir. Evrensellik iddiasında olan düşüncelerin, gerçekte kişisel çıkarların birer maskesi olduğunu gizlemektedir. (2) İdeoloji, durmadan tekrarlanarak bir dizi basmakalıp düşünceye (stereotipe); sözde hikmete dönüşmektedir. (3) Çağdaş totalitarizm denilen; Faşizm, Tekelci Kapitalizm, ve Stalinizm yüzünden, kültür, bütün insanileştirici yönlerini yitirmektedir (Oskay, 1980: 228).

İdeolojiyi iktidarla özdeşleştiren bir başka düşünür Habermas'tır. Ona göre; "iktidar tarafından sistemli biçimde çarpıtılan bir iletişim biçimi" olan ideoloji, "bir tahakküm aracı haline gelmekte ve güç ilişkilerini meşrulaştırmaya hizmet etmektedir." Habermas'ın bir başka önemli tespiti, dilin iletişimsel yapısının iktidar çıkarları tarafından bozulması ve kuşatılmasıdır (Eagleton, 1996:183). Burada ideolojinin söylem yönüne dikkat çekilmiş olması önemlidir.

Gramsci'nin hegemonya kavramını geliştiren Althusser, "devletin ideolojik aygıtları" kavramını ortaya atmıştır. Ona göre toplumsal formasyonu oluşturan; ekonomik, siyasal ve ideolojik alanlar arasında çelişkiler bulunmaz. "Okullar, kitle iletişim araçları ve diğer ideolojik aygıtlarla" devlet, "toplumsal ilişkileri yeniden üretmekte ve hâkimiyetini pekiştirmektedir" (Althusser, 1991: 32-45).

Althusser, bilim ile ideoloji arasında kesin bir ayrım yapılabileceğini öne süren güçlü bir ideoloji tezi ortaya atmıştır. Ona göre; "bilimin açık uçlu ve devrime uğratılabilir yapısına karşılık, ideolojinin kapalı, döngüsel ve kendi kendini onaylayıcı bir niteliği vardır" (Eagleton, 1996: 194-195). Althusser'e göre ideoloji ne bilimseldir ne de rasyoneldir. Bunların aksine "dünya ile aramızdaki duygusal ve bilinç dışı ilişkilerle, toplumsal gerçekliğe düşünce-öncesi bağlanma yollarımızı hatırlatır" (Eagleton, 1996: 41). Düşünce öncesi bağlanma yolları, rasyonalite dışı bağlanma olarak; duygu ve inanç yolu ile bağlılığı anlatmaktadır.

Althusser, "devletin ideolojik aygıtları" tezi ile Marksizm'in içinde kalarak bir yorum yaparken, epistemolojik yaklaşımı ile ideolojiye dışarıdan bakmaktadır. Ona göre, "ideolojik bir yaklaşım, kendi içinde sorulabilecek her soru için, belirli türden cevapları önceden varsayan bir biçimde oluşturulmuştur" (Eagleton, 1996:194). Kendisi, Marksizm'in dışından ideolojiye bakarak önemli bir açılım sağlamıştır. Althusser bunu yapmakla, hem Marksizm'den bazı temel noktalarda ayrılmış, hem de ideolojiye içeriden bakan yazarlardan çok eleştiri almıştır.

İdeolojinin her toplumda var olduğunu ve her zaman da var olacağını, dolayısıyla eşitliğin sağlanacağı varsayılan Komünist toplumda da yerini alacağını söylemiştir. Bu yaklaşımı, Ortodoks Marksizm açısından "skandal" olarak görülmüştür (Eagleton, 1996: 212).

Althusser'in görüşleri, Marksizm'in geçtiği bir evreden çok, Marksizm bakımından kurtulunması veya uzaklaşılması gereken bir çıkmaz sokak olarak da nitelendirilmiştir (Barret, 1996: 95). Bu noktada ilginç olan, Althusser'e yönelik bu itirazların, ideolojinin "kendi kendini onaylayıcı" niteliğini ortaya koymakla, kendisi tarafından önceden cevaplanmış olmasıdır.

"Kültürel bir sorun" olarak ideolojiye yaklaşan Gouldner, onun ancak toplumsal biçimlenmesini tamamlamadan önce bir "izm" olduğunu ifade etmektedir. Toplumsal biçimlenme tamamladıktan sonra ise; (1) iktidara gelip egemenliğini pekiştiren hegemonik bir ideoloji, (2) statükoyu aşabilen eleştirel bir dil ve eleştiriye katılanların paylaştıkları ortak bir kültür haline gelmektedir (Oskay, 1980: 214-215). Gouldner'e göre ideoloji, "dini inanç veya mitolojik anlayıştan kopmayı" gerekli kılmaktadır. Buna göre ideoloji, metafizik alanla değil, fizik alanla ilgilidir. Hegel'in akılcılığına karşılık Schopenhauer, "gerçeklikte akla yer yoktur" ve "bilinçli olmak aldanmış olmak demektir" şeklindeki görüşleri ile ideolojiyi "yanlış bilinç" veya "yanlış fikir" noktasına götürür (Eagleton, 1996: 218, 227).

Nietzsche, ideolojiye iki anlam yükler: Birincisi; "fikirlerin yalnızca tutku ve çıkarların aldatıcı rasyonalizasyonları olduğu" görüşüdür. İkincisi ise, "durağan, tarihten soyutlanmış bir metafizik değerler alanına" karşılık gelir (Eagleton, 1996: 232). Freud'un bakışı da akla güven duyucu değildir. O, gerçeğe bakışı bir "kişilik sorunu" saymaktadır. Ona göre gerçeği bizden saklayan, içinde bulunduğumuz toplumsal yapı değil, çözümlenememiş kişisel sorunlarımızdır. (Mardin, 1976: 30). Freud'a göre; "her biliş yanlış biliş barındırır", bilinç dışı fantezi ile karışmamış hiç bir düşünce veya algı yoktur (Eagleton, 1996: 247).

Bu arada, ideoloji kavramının "geri döndürülemez ölçüde kirletildiğine" ve bu nedenle "yararlanılması güç" hale geldiğine inanan Foucault'ya da kulak vermek gerekir. Ona göre; (1) "madalyonun öteki yüzü olarak kabul edilemez hakikat iddialarıyla ilgili olduğu, (2) hümanist bir bireysel özne anlayışına dayandığı ve (3) Marksizm'deki yetersiz ve determinist (gerekirci) temel-üstyapı modeline yakalandığı için" ideoloji kavramı yararlı değildir (Barret, 1996: 138).

Sorel'e göre, maddi ortamdan bağlantısız olarak ortaya çıkan ideolojiler, "çıkar" savıyla anlatılamayacak kadar cesaret ve feragat içeren insan davranışlarına sahne olurlar. Bu cesaret ve feragat yol açan inandırıcı kuvvet, bugüne anlam veren bir yarını anlatan "mitos" yapılarıdır (Mardin, 1976: 46).

İdeoloji kavramına son ve çok önemli katkılardan biri, onun dil ve söylem içindeki göstergelerle bağlantısının ortaya çıkarılmasıdır. Voloshinov, "dil eklemlenmesindeki temel öge göstergedir ve göstergeler anlamın maddi kayıtlarıdır" (Dağtaş, 1999: 341) demek suretiyle, söylemin temsil edici maddi kayıtlarına dikkat çekmektedir. Gösterge adını verdiği bu kayıtlar olmaksızın ideolojilerin olmayacağını ve göstergelerin nüfuz sahası ile ideoloji alanının aynı yer ve zamanı kapladığını ifade ederek, söylemin ideoloji ile aynı şey olduğu sonucuna varmıştır.

Voloshinov'a göre, "göstergeler gerçekliğin yansımaları değil, onun ayrılmaz parçalarıdır." Böylece ideolojinin göstergibilimsel tanımı; "karşıt toplumsal çıkarların gösterge düzeyindeki mücadelesi" olarak yerini almaktadır (Eagleton,

1996: 270-271). Voloshinov'un ideoloji kavramına bu yaklaşımı, temel bir yaklaşım farklılığı getirmekle önemli bir katkı durumundadır.

Kavramın tarihi serüveni kısmını sona erdirmeden önce, ideoloji üzerine yapılan her çalışmanın, bir yönüyle kavramı anlama çabası olduğunu, bu anlamda bundan sonraki bölümlerde de aynı çabanın devam edeceğini ifade etmek gerekir. İdeolojiyi her tanımlama çabasının yetersiz olduğunu belirterek, birçok yönünü kapsayan bir tanımını "Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi"nden aktarıyoruz: "İdeoloji; dünyayı belli bir biçimde sunan, yorumlayan, değerlendiren, simgesel yüklü inanış ve anlatım örgüleridir; belli eylem tarzını biçimlendirecek, diğerlerini ise uygunsuz kılacak şekilde tasarlanmışlardır."

3.İdeoloji Türleri

Bir araştırma çerçevesinde ideoloji kavramı üzerine söylenebilecekler, bu konudaki bütün görüşleri yansıtamayacağı gibi, ideoloji türleri bahsinde de bütün tasniflere değinmek mümkün olmayabilir. Bunun yerine, bir taraftan araştırma konusu hakkında yeterli fikir verecek kadar bilgi vermek, diğer taraftan araştırmanın amacına yönelik olan literatüre yer vermek tercih edilmiştir.

İdeolojiler, ana ideoloji türleri olarak; muhafazakâr, reformcu, ihtilalci ve karşıt olmak üzere dört tür olarak ele alınabilirler. *Muhafazakâr ideolojilerin*, genellikle var olan düzeni savundukları kabul edilir. Tanım gereği, "muhafaza etmek" söz konusu olduğuna göre, bu sav fazla yanlış sayılmaz. Ancak buradaki muhafazakârlığın bir din, kültür ve ahlâk sistemini mi, yoksa devlete hâkim olan mevcut siyasal sistemi mi korumayı hedeflediği çok açık değildir. Sözelimi, Kemalizm başlangıçta devrimci iken, sonrasında kendi kurduğu sistemi muhafaza etmeye yönelmiştir.

Buna karşılık *reformcu ideolojiler*, ortaya çıkan yeni koşullar karşısında mevcut sistemi yenilemeyi hedeflerler. Düzene karşı değildirlere, ancak düzene çekidüzen verilmesini ve gerekli reformların yapılmasını savunurlar. *İhtilalci ideolojiler ise*; mevcut değerler sistemini kökten değiştirmeyi esas alırlar. Eski sistemi ortadan kaldırmak ve yerine kendi savundukları sistemi koymak amacındadırlar. Son bir kategori olarak *karşıt ideolojiler*, yerleşik değerler sistemine karşıt olan tutum ve davranışları desteklemeye ve haklı göstermeye çalışırlar (Ergil, 1983: 36).

Bir başka ayırmada ideolojiler, modern ve geleneksel olarak ele alınabilirler. Modern anlamda ideoloji, zamanı ve mekânı kuşatma iddiasında olan; genellemeci ve sistematik düşünce biçimleridir. Belli başlı modern ideolojiler; Fransız İhtilali ile ortaya çıkan Milliyetçilik, Faşizm, Nazizm, Liberalizm ve Marksizm olarak sayılabilir.

Geleneksel ideolojiler, modern dönem öncesinde ortaya çıkan ideolojilerdir. Geleneksel toplumlarda ideoloji; idare edilenlerin arasında yaygınlık kazanmış, belli yönelimlere sahip olan ama sınırlı ve belirsiz fikir kümelerinden oluşurlar (Mardin, 1969: 8).

Eskiden, büyük savaşlarla birbirleri ile mücadele etseler de, dinlerin veya dindarların, eski dönemlerde tarihin bir "dinler mücadelesi" olduğunu savundukları düşünülemez. Geleneksel ideolojilerde ortaya çıkan bu genellemeci tavır, ileride değinileceği üzere, modern ideolojilerin geleneksel ideolojiler üzerine etkisi sonucu ortaya çıkmış olmalıdır.

İdeolojiler, bir başka ayırmada gevşek ve sert ideolojiler olarak incelenebilirler. Gevşek ideolojiler, birbiriyle ilintisiz ve dağınık birey odaklı görüş ve düşünceler ile toplumsal yaşama ilişkin topyekûn bir bakış ya da alternatif

getirmeyen sistemlerdir. Bu yüzden kolayca eğilip bükülebilir ve şekillendirilebilirler (Çulhaoğlu, 1998: 18). Bir başka ifadeyle, "kitlelerin şekilsiz inanç ve bilgisel (cognitive) sistemleri" (Mardin, 1969: 7) gevşek yâda yumuşak ideoloji olarak nitelendirilebilir. Gevşek ideolojilere genellikle dini inançlar örnek gösterilir. Ancak bazı durumlarda dinlerin de "sert ideoloji" kapsamında değerlendirilmesi gereken kabul biçimleri görülebilmektedir.

Buna karşılık sert ideolojiler, "sistematik bir şekilde işlenmiş, temel teorik eserlerine dayanan, seçkinlerin kültürüyle sınırlandırılmış, muhtevası kuvvetli bir yapı" (Mardin, 1969: 7) arz ederler. Sert ideolojiler, gevşek olanlara nazaran çok daha kapsamlıdır ve iç tutarlılığa sahiptirler. Ayrıca geliştirilmiş bir tarih anlayışları vardır. Bu ideolojiler, belirli grup veya kesimlerden oluşan kolektif yapıların, belli bir amaç doğrultusundaki görüş ve düşüncelerinden oluşurlar (Çulhaoğlu, 1998: 18).

Başlıca sert ideolojiler; Faşizm, Nazizm ve Komünizmdir. Max Gallo, faşizm ve sosyalizmde zaman zaman barbarlığın vahşice ve beklenmedik şekilde ortaya çıkışını; bu ideolojilerde tasavvur, imajlar, mitoslar sistemi ile dünyanın ve tarihin gerçekliği arasındaki farklılığın büyümesine bağlamaktadır (Gallo, 1981: 184). Bu tespit, sert ideolojilerin bulunduğu bir noktayı gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

Ortaçağ'da, Galileo'nun "Dünya dönüyor" deyişini bile suç sayan Engizisyon anlayışı ile günümüzdeki bazı aşırı din anlayışları, dinin sert ideoloji biçiminde algılanıp uygulanabileceğini göstermektedir.

4.İdeolojinin İşlevleri

İdeolojiler, çeşitli türdeki *amaçlara hizmet eden araçlar* şeklinde bir işleve sahiptirler. İdeolojik düşünen, yani düşüncesine temel olarak bir ideolojiyi alan kişi, ilk bakışta ideolojiyi nihai amaç edinmiş gibi görünür. Hâlbuki ideoloji, "başka amaçlara ulaşmayı sağlayacak bir araç" olarak işlev görür. Marks gibi Freud da, asıl amacın "dünyayı yorumlamak değil, onu değiştirmek" olduğunu savunmuştur (Eagleton, 1996: 225).

İdeolojinin bir doğru-yanlış meselesi olmadığını Gramsci ve Althusser gibi Sorel de söylemiştir. Ona göre, "doğru kavramını; canlı, örgütleyici ilkeler olarak, işçi sınıfındaki soylu ve köklü hisleri açığa çıkardıkları ve onları devrimci eyleme teşvik ettikleri sürece" ideolojiler için kullanabiliriz (Eagleton, 1996: 261). Burada ideolojinin, sadece "işçi sınıfının diktatörlüğü" olarak tanımlanan sosyalist iktidara hizmet ettiği sürece doğru kabul edilmesi şeklinde bir yaklaşımın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bunun bilimsel "doğru" ile bir ilgisi yoktur.

Sorel'in ideolojiye bu "içeriden" bakışı, temelde kendisi gibi düşünen Eagleton'a bile fazla gelir: Sorel'in, "hiç bir rasyonel tümevarım, Sosyalizmi saran gizem bulutunu dağıtamayacaktır" sözünü, "tipik bir bilgisizlik taraftarı davranış" olarak niteler (Eagleton, 1996: 262). Doğruluğu bir amaca yönelmesinden ibaret olan ideoloji, insanı bu amaç için nasıl harekete geçirmektedir? İnsanın harekete geçebilmesi için haklı olduğuna inanması gerekir. İdeoloji, itiraf edilmesini uygun bulmadığı olguları bilinçaltına veya bilinç-ötesine iterek, eylem için gerekli olan "bilinci" sağlamış olmaktadır (Lapierre, 1981:18).

İdeolojinin teorideki olduğu haliyle pratiğe aktarılmasının zor olduğu, Sovyet Sosyalizmi uygulamasından anlaşılmıştır. Amaca hizmet eden bir araç olarak başarılı olmakla birlikte, ulaşılabilecek sonuç üzerinde belirleyici olamayan ve en güçlü noktası olarak görünen "mutlu gelecek" bakımından zaaf gösteren bir yapı ortaya çıkmıştır.

İdeolojiler, *ussallaştırma (rasyonalize etme) fonksiyonu* icra ederler. Ergil'e göre (1983: 15) ideoloji, "karakteri gereği sınıf veya küme çıkarlarını savunduğu halde, bunları evrensel gerçekler olarak sunduğu için ve bu şekilde gerçeğin tümünü yansıtmadığından doğrudan bir sapmadır ve aldaticıdır." Burada, ideolojinin yanlış bilinç olmanın ötesinde, aldaticı ve sapma olduğu tespiti yapılmaktadır.

Şerif Mardin (1976: 100-101), ideolojik taraflılığa yol açan üç unsur belirlemiştir. Bunlar; "(1) "insanın içinde gömülü olduğu grubun etkisi, (2) olaylara bakılan kültür gözlüğü ve (3) toplumun simge dağıncısını koruyan, simgeleri yazılı veya sözlü olarak kitlesel anlamda kullanan aydınların etkisidir." Bu tespit irdelendiğinde; mensup olunan grubun kişi üzerindeki yönlendirici etkisi, kişinin gruba bağlılık düzeyiyle değerlendirilebilir. İçinde yetişilen kültür de insana bir bakış açısı ve temel yaklaşım kazandırır. Üçüncü olarak, bireylerin duygu ve düşünce olarak beslendiği kanaat önderlerinin etkisine değinilmiştir.

İdeolojik yanlılık, hata veya doğrudan sapma, gerçek anlamda bir "hata" mıdır? Bilindiği gibi "hata", sonucu bilinerek ve göze alınarak yapılan bir şey değildir. Hâlbuki ideolojik hata, "belirli türden nedenleri ve işlevleri olan bir hatadır" (Eagleton, 1996: 57). Yani sonucu bilinmekte ve göze alınmaktadır. Fakat hata veya doğrudan sapma, her zaman *ussallaştırma* yoluyla maskelenmektedir.

Eagleton (1996: 84), ideolojinin toplumsal çıkarı ifade eden bir şey olmaktan ziyade, onu *ussallaştıran* bir yaklaşım olduğunu söyler. *Ussallaştırma*, olgulara mantıken tutarlı veya etik olarak kabul edilebilir bir izah getirme girişimi olarak tanımlanmaktadır. "İdeolojilerin rasyonalize edici olduklarını söylemek, zaten onlara ilişkin nahoş bir şeyler olduğunu -onların savunulamaz olanı savunmaya çalıştıklarını, bazı yüz kızartıcı güdülerini cafcıflı kılıflara gizlemeyi denediklerini ima etmektir".

İdeoloji, *ussallaştırma* suretiyle tutarsızlıklardan kurtulmaya ve kendisini *yeğpare* bir gerçeklik olarak kabul ettirmeye zemin hazırlar. Bunun sonucu ise, başlıca gerçeğin sözde tutarlı bir izah sağlayarak onu hoşnut etmesi ve amaca yürümek için güdülemesidir. Demek ki, *ussallaştırma* işlevi ile bireylere sözde tutarlı bir bakış açısı kazandırmakta ve onları ideolojik kitle hareketine katılmak üzere hazır hale getirmektedir.

İdeolojiler, *iktidarı meşrulaştırma aracı* olarak da işlev görürler. Gramsci'nin "hegemonya", Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" şeklinde simgeleştirdikleri görüşleri, ideolojinin iktidarı meşrulaştırma aracı olma fonksiyonunu ortaya koymuştur. Gramsci'de halkın devlet otoritesini "rıza" göstererek kabul etmesini sağlayan ideolojidir. Burada hegemonya, devlet ile ekonomi arasındaki bütün kurumlar kullanılarak sağlanmaktadır. Althusser'de devlet; okullar, basın, kitle iletişim araçları vb gibi ideolojik aygıtları kullanarak egemenliğini pekiştirmektedir. İşte devlet ile egemenliği kabul etmesi istenen toplum arasındaki bütün iletişim araçları, egemenliği meşrulaştırarak sunarlar.

Genel olarak, geleneksel ideolojilerin iktidarı meşrulaştırma işlevi gördükleri kabul edilir. Aslında geleneksel ideolojiler, başlangıçta "meşrulaştırma formülleri" olarak icat edilmemişlerdir (Therborn, 1989: 64). Fakat iktidarların meşruiyet arayışı içinde ideolojik söyleme sığınmaları, onlara bu fonksiyonu kazandırmıştır. Hangi tür ideoloji olursa olsun, iktidara geldiğinde onu meşrulaştırma işlevi görmekten kendini alıkoyamaz.

İktidarı meşrulaştırmanın ötesinde, özellikle sert ve sistemli ideolojilerin, kitleleri peşinden sürüklemeye potansiyeli taşıdığı bilinmektedir. Genellikle dünya hakimiyeti peşinde koşan bu ideolojiler, II.Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, kitlesel insan kayıplarının yaşandığı trajik sonuçlara yol açmışlardır. Sebep oldukları

kötülüklerle nispetle bu ideolojilerin savaşlarla ortadan kaldırılması veya bir şekilde sonlandırılması insanlığın gündemini meşgul etmiştir. Bir başka açıdan, insanlığın ulaştığı yüksek bilimsel düzey sebebiyle, kurgusal birer inanç sistemi oluşturan ideolojik izahlara ihtiyaç kalmayacağı ve bu sebeple sonlarının geleceği düşünülmüştür.

5.İdeolojilerin Sonu

İdeolojinin sonundan bahsedenler, ya onun bilim karşısındaki durumunu konu ederek kuramsal açıdan yaklaşmışlar veya yaşanan pratikten çıkarımlar yaparak bir sonuca varmaya çalışmışlardır. XIX. asrın bir fizik bilimleri asrı olması ve insanın evren hakkında yeterli bilgi sahibi olmaması, ideolojiler için müsait bir ortam sağlamıştı. XX. yüzyıl ise, insanlığın evreni daha iyi tanıdığı bir asır olması nedeniyle, kâinat ideolojilerine şans tanımayacağı şeklinde bir görüş ortaya atılmıştır (Merleau-Ponty, 1981: 244).

Bazı yazarlar ise, "üzerinde yaşadığımız gezegenin tek merkeze bağlanmış ve bölünemez bir hal alması" karşısında, "ideoloji ile bilim arasında barış içinde bir arada yaşama" imkânının kalmadığı görüşündedirler. Bu ikilemden kurtulmak için ideoloji ile bilimden birinin yok olması gerektiği, ilmin batışının ilerlemenin durması anlamına geleceği için muhtemel olmadığı, bu nedenle ideolojinin batışı ile ikilemin sona ereceği söylenmektedirler (Dimitriu, 1981: 78-79).

Aslında ideoloji ile bilim arasında bir karar vermek için, her iki disiplinin gördükleri işlevleri veri olarak alıp değerlendirmek söz konusu olabilir. Bu durumda ideolojik uygulamaların hanesinde; Faşizm, Nazizm, Komünizm ve Kapitalizm gibi belli başlı ideolojilerin rol aldığı bir dünya savaşı (II.Dünya Savaşı) ile başarısızlığını kendisi ilan etmiş bir Sovyet denemesi, bilimin hanesinde ise somut ve gerçek bilimsel ilerleme tarihi yerini alır.

İdeolojilerin sona erdiğinin ilan edildiği tarihi dönemleri ele almadan önce, hemen bütün ideoloji araştırmalarında örnek olarak ele alınan Marksizm'e yöneltilen ve "Post-Marksizm" adı altında toplanan görüşlere değinmek istiyoruz. Post-Marksizm, "göstergebilim" veya "söylem" kuramı adı verilen görüşlerin epistemolojik değerlendirmeleri sonucu, Marksizm'in temel tezlerini tartışmaları ile belirlemiştir. Post-Marksist görüşlere, klasik Marksizm'i savunanların ideolojik cevapları da gecikmemiştir.

İngiliz sosyologlar Paul Hirst ve Barry Hindess, siyaset kuramı ile ilgili çalışmalarında, kavramlarımız ile dünya durumu arasında birebir bir eşleşme veya karşılıklılık olduğu şeklindeki klasik epistemolojik yaklaşımı reddederler. Yazarlar, bilmemizi olanaklı kılanın, "dünyanın bir kavramın şeklini alması olduğunu savunmanın akılcı (rasyonalist) bir safсата olduğunu söylerler." Onlara göre; "nesnelere, kendilerine yaklaşıma çalışan bir söylem alanına dışsal şeyler olarak değil, baştanbaşa onlar tarafından oluşturulan, bu tür söylemlere tamamen içsel olan şeyler olarak değerlendirilmelidir" (Eagleton, 1996: 281-282).

Post-Marksist savın öne sürdüğü görüşlerdeki gerçeklik noktası; "göstergelerin ya da siyasi ve ideolojik temsil araçlarının, gösterdikleri şey bakımından her zaman için aktif konumda olduklarıdır." Bu anlamdadır ki, "siyasi-ideolojik çıkarlar, 'verili' sosyo-ekonomik koşulların itaatkâr, kendiliğinden bir ifadesi değildir." Dolayısıyla "siyasi ve ideolojik söylemler, durumu kendilerine özgü yollarla kavramlaştırarak kendi gösterilenlerini kendileri yaratmaktadır" (Eagleton, 1996: 288).

Yalnızca toplumda bir yer işgal etmenin, kişinin toplumsal inanç ve çıkarlarını belirleyeceği veya onu inanç ve çıkarlarla donatacağı görüşü elbette

anlamli değildir. Aksi halde her kadının zorunlu olarak feminist, her işçinin de Marksist olması gerekirdi. Çıkarlar insanın inşa ettiği şeylerdir ve bu anlamda siyasetin iktisadi durum üzerinde üstünlüğü söz konusudur (Eagleton, 1996: 285). İşte Post-Marksizm, sonuç olarak Marksizm'in 'iktisadın siyaset üzerinde üstünlüğü' şeklindeki temel tezini tersine çevirme noktasına gelmiş bulunuyor. Post-Marksistlere cevap veren Eagleton (1996: 281-283), onları "eski devrimci siyasi konumdan sol reformist konuma" göç etmekle ve "Marksist doktrini çürütme amacı gütmekle" suçlamaktadır.

Bir başka Post-Marksist denilebilecek çalışma, Laclau ve Mouffe tarafından kaleme alınmıştır. "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" adlı çalışmanın girişinde; "tıpkı normatif epistemolojiler çağı sona erdiği gibi evrensel söylemler çağı da sona ermiştir" dedikleri için, Michele Barret (1996: 73) tarafından okunmalarının yararsız olduğu ve onlara cevap vermenin Marksistlere yakışmayacağı tepkisiyle karşılaşılır.

"Marksizm'in belitlerinin özellikle de sınıf, ideoloji ve siyasal söylem arasındaki ilişkilerle ilgili olanların, çağdaş dünyada kendinden menkul hakikatler olmadıkları sonucuna varılırsa", o zaman adı geçen yazarların "Marksizm'in sınıf özcülüğüne meydan okumaları", Barret'a göre (1996: 92), "Marksist modelde önemli bir çatırdamayı, gerçekte çöküşü temsil eder." Post Marksizm üzerine yapılan çeşitli çalışmalar, onun Marksizm'den bir kopuşu ifade ettiğinde hemfikirdir (Şentürk, 2016, Oçak, 2018). Bu kopuş, Barret'te olduğu gibi, "Marksist modelin çöküşü" görüşüne kadar vardırılabilmektedir.

Post-Marksizm'den sonra, ideolojilerin sonu tartışmalarına sözü getirmek yararlı olabilir. Daniel Bell'e atfedilen, ideolojilerin sonunun geldiği görüşü, aslında gelişmiş Batı toplumlarını kastetmekteydi. Bu görüşlerin genel hatlarıyla ortaya çıktığı 1955 tarihli Milano, Kültür Hürriyetleri Kongresi'nde varılan sonuçlar şunlardır (Mardin, 1976: 125-126): (1) Totalci ve aşırı ideolojiler gerileme halindedir. (2) Gerilemenin nedeni Batı'da ulaşılan bolluk düzenidir. (3) Gerilemenin işareti, sağ ve sol uçların giderek benzerlik göstermeleridir.

Aslında bu Kongre'nin düzenlendiği 1955 tarihinde, birinci maddede bahsedilen "tümcü ve aşırı ideolojiler" tanımına uyan Nazizm ve Faşizm'in ortadan kaldırılmasının üzerinden 10 yıl geçmişti. "Sert ideolojiler" sınıfına giren bu ideolojilerin, II. Dünya Savaşına yol açıp yenildikten sonra ortadan kaldırılmış olmaları, bu türden ideolojilerin sonunun geldiğine herhalde ilk karine durumundaydı. Son iki maddeye bakıldığında ise, sonunun geldiği varsayılan ideolojinin Marksizm olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Daniel Bell, "Amerikan toplumunun sınıf çatışmasının ertelenmesini ussallaştırdığını ve Marksist kuramın geçerliliğini yitirdiğini savunmaktadır" (Oskay, 1980: 209).

Karl Mannheim, bahsedilen sistemli ideolojilerin toplumdaki etkilerini yitireceklerini ve en fazla birer "akademik disiplin" haline geleceklerini öngörmüştür. Ancak Mannheim, toplumun ideolojiden büsbütün arınacağını da iddia etmemiştir (Çulhaoğlu, 1988: 38). İdeolojilerin sonunun geldiğini savunanlar, sınıfsal nitelikte olmayan; etnik, cinsel vb çatışmaların devam edeceğini kabul etmekteydiler. Ancak, sistemin bu çatışmaların üstesinden geleceği düşünüldüğü için, ideolojiler çağının bittiği, uzlaşmacı ve akılcı bir çağın başladığı görüşü öne sürülmüştür (Oskay, 1980: 209).

İdeolojinin sonu savına karşı gelenler, bu görüşün yanlış gözlemlere dayandığını ve konuyu ilkel bir analitik çerçevede ele aldığı için yanıldığını söylemişlerdir. Ayrıca bu görüşün "yeni bir ideoloji" olduğu da iddia edilmekteydi. Nitekim 1960'ların sonlarına doğru yaşanan öğrenci ayaklanmaları, ideolojilerin sonunun gelmediğine kuvvetli delil sayılmıştır (Mardin, 1976: 126-127).

İdeolojilerin sonunun gelip gelmediği tam sonuca bağlanmadan, 1990'lı yıllarda ideolojilerin çöküşü görüşü öne sürülmüştür. 1992 yılında, Sovyetler Birliği'nin başarısızlığını ilan etmesi ile ideolojilerin sonu tartışmaları yeniden başlamıştır. Sosyalizmin, eski sert ideolojiler (Nazizm ve Faşizm) gibi savaşla yıkılmaması, şüphesiz insanlık için büyük bir şans olmuştur. Sosyalizmin kendi iflasını ilan ederek sahneden çekilmiş olması, ideolojik anlamda çöktüğü görüşüne ters olmadığı gibi, bilakis bu görüşü güçlendirir mahiyettedir.

1955 tarihinde Milano'daki Kongre'de ideolojilerin sonunun geldiğine delil olarak sunulan üç maddelik kararın tamamı, 1992 için geçerli sayılabilir. Toptancı ve aşırı ideolojilerin gerilediği ve Sovyetlerin çöküşüne Batı'da ulaşılan seviyenin yol açtığı görüşü doğru olduğu gibi, artık sol ve sağın farklılıktan çok benzerlik göstermeye başladığı tespiti de açıkça gözlenmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte, ideolojilerin siyasal bağlamda ortadan kalktıkları ve yerini "tek boyutlu kapitalist sermayenin egemen olduğu bir finansal ideolojinin" aldığı (Özbilen, 1999: 114) görüşü seslendirilmektedir. Küreselleşmenin, "tarafhtarlarınca her ne kadar dile getirilmese de bir egemen sınıf ideolojisi" olduğunun (Özdek, 1999: 28) öne sürülmesi, 1955'teki "ideolojinin sonu" iddialarının "yeni ideoloji" olarak nitelendirilmesini (Mardin, 1976: 126) andırmaktadır.

İdeolojilerin tamamen ortadan kalkması elbette beklenemez. 1955 ve 1992 sonrasında ortaya atılan görüşleri de "ideolojilerin gerilemesi" veya "etkilerinin azalması" şeklinde anlamak gerekir. Bu anlamda ideolojilerin güç yitirdiklerini her iki tarih döneminde de tespit etmek mümkündür.

Esasen ideolojilerin sonu veya çöküşü tartışmaları gevşek ideolojileri konu edinmemiş, özellikle sert ideolojileri ve bunlar arasında daha çok Marksizm'i ele almışlardır. Sert ideolojiler, kitleleri harekete geçirerek büyük savaşlara ve çatışmalara sebep olduklarından özel biçimde ele alındıkları da kabul edilebilir. Büyük çapta bir savaşa yol açmadan sona eren Sovyetler Birliği'nin silahlanma yarışını ile sebep olduğu kaynak israfı şüphesiz devasa boyutlardadır.

Sert ve sistemli ideolojiler, insan kaynaklarını harekete geçirerek tarihi istedikleri yöne yönlendirmek ve hızlandırmak amacındadırlar. Normal tarihi seyir içinde; dinler, kültürler, uluslar ve medeniyetlerin mücadeleleri ve birbirlerinin yerine geçmeleri şeklinde devam eden tarih, geleneksel ideolojilerin dinamiği ile değişmektedir. Din ve kültüre dayalı muhafazakâr ideolojilerin sadece mevcut düzeni korudukları ve değişime kapalı oldukları doğru değildir. Belli bir dine veya kültüre dayalı hâkim medeniyetin çöküşüne geçeceği döneme hazırlık yaparak, onun yerini almayı hedeflemek ve tarihin normal seyri içinde yaşanan yenilenmeyi sağlamak insanlığın gelişimi için gerekli ve önemli bir katkıdır.

Dini "sert ve sistemli bir ideoloji" olarak kabul etmenin ve uygulamanın mümkün olduğu, gerek Orta Çağ Avrupa'sında yaşananlardan, gerekse İran devriminden, Afganistan'daki Taliban hareketinden ve son zamanlarda ortaya çıkan DAESH ve benzeri fanatik örgütlerden öğrenilmektedir. Diğer sert ideolojiler gibi, dinin sert ideoloji olarak uygulanması da, tarihi hızlandırma girişimi olarak kitleleri harekete geçirme potansiyeli taşımaktadır. İdeolojilerin tarihi hızlandırmaları, normal süreç içerisinde sağlanacak bilimsel ve kültürel gelişmeleri kazanmadan, salt siyasi sonuca ulaşmayı sağlasa bile, bu gerçek anlamda bir kazanç sayılamaz.

Sosyalizm ve Kapitalizm, II.Dünya Savaşı'nda birlikte hareket ederek Faşizm ve Nazizm'i yok etmişlerdi. Uzun süren bir soğuk savaştan sonra Sosyalizm de arenadan çekilmiştir. 2001 yılı Aralık ayında ise, dini sert ideoloji olarak

uygulayan Afganistan'ın Taliban rejimi ABD öncülüğünde ezilmiş, ama tamamen yok edilememiştir. New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine 11 Eylül'de yapılan saldırı ile suçlanan kişileri barındırmak ve terörü desteklemekle suçlanan Taliban'dan sonra, kitle imha silahı bulundurmakla suçlanan Irak da 2003'te işgal edilmiştir. Bu süreçten sonra ortaya çıkan DAEŞ, hâkimiyet kurduğu hem Irak hem de Suriye'de ortadan kaldırılma noktasına getirilmiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla, insanları harekete geçirme potansiyeli taşıyan Kapitalizm karşıtı rejimler; özellikle de, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra "birinci tehdit" olarak belirlenen; "fundamentalist İslam" tanımına uyan rejimler ve örgütler hedef seçilmiştir. Burada, ABD'nin dost-düşman tanımına göre kimin "fundamentalist İslam" sayılacağı değişmekte ise de, sırf bu kavram bile, temelde "sert İslami yaklaşımların" hedef seçildiğini göstermektedir.

ABD'nin rakip veya tehdit olarak algıladığı rejimlere karşı hoşgörüsüz tavrı, uluslararası bir hukuki temel veya ahlaki bir ilke gözetmediği için, giderek daha fazla eleştiri almaktadır. Kapitalizmin, hâkimiyetini pekiştirmek için her şeyi göze aldığı ve hiç bir sınır tanımadığı yeni müdahalelerle iyice belirginleşirse, ideolojilerin amaca yönelik güçlü yönleri öne çıkarılıp, "ideolojik hata" içeren yönleri daha fazla göz ardı edilerek, geniş kitleler tarafından yeniden tercih edilmeleri ve güç kazanmaları da mümkün olabilir.

6.İdeolojinin Alanı

İdeolojiyi daha iyi anlamak için, onun bilim, felsefe ve din karşısındaki durumunu analiz etmek faydalı olacaktır. İdeoloji bu üç temel ayırmadan hangisi ya da hangileri ile örtüşmektedir? Hiç birisi ile örtüşmüyorsa, kendisine ait bir alanı var mıdır?

Bazı ideolojileri bilim dışı veya bilim karşıtı kabul eden bir yaklaşım, bir başka ideolojiyi bilimsel olarak niteleyebilmektedir. Buna karşılık, ideolojilerin bugün için bir anakronizmi (tarih yanılığını) temsil ettikleri; "değerler üzerine kurulu eski yapıların karmakarışık biçimde ileriye uzanmasından" başka bir şey olmadıkları (Dimitriu, 1981: 75) da söylenmektedir.

İnsanlar; felsefe, din veya bilim kitabı yazdıklarını söylerler, ama hiç kimse bir ideoloji kitabı yazdığını söylemez. Onun ideoloji(k) olduğunu tespit eden hep başkalarıdır. Fakat onu hiç bir zaman başkalarının gördüğü yerde bulmak da mümkün değildir. Çünkü ideoloji kendini hiç bir zaman olduğu gibi göstermez. Bundan da anlaşılacağı üzere; "ideolojiyi kültür topografyasında bir yere yerleştirmek, ideolojinin nerede olduğunu doğrudan olarak bilmek belli bir güçlük arz etmektedir" (Merleau-Ponty, 1981: 243).

İdeolojinin bilim, felsefe ve din karşısındaki durumunu ele alarak, alanı konusunda daha açık bir kanaate ulaşmak mümkün olabilecektir.

6.1.Bilim ve İdeoloji

İdeolojinin bilimle farkını betimlerken, bu konuda en cesur ve faydalı yaklaşımı Althusser'in gösterdiğini belirtmek gerekir. "Her türlü fikrin, onu ayakta tutan bir bilinç dışı sorunsala ilişkin terimler içinde düşünüldüğünü" savunan Althusser'e göre; "ideolojik bir sorunsal, çok şey söyleyen birtakım suskunluklar ve göz ardı etmeler etrafında döner ve öyle bir biçimde oluşturulmuştur ki, içinde sorulabilecek her soru belirli türden yanıtları önceden varsayar." Bu sebeple, "temel yapısı, kapalı, döngüsel ve kendi kendini onaylayıcıdır." Buna karşılık, bilimsel bir sorunsal, ideolojinin tam tersi olarak, "açık uçluluğu" ile tanımlanır. Yeni bilimsel olguların ortaya çıkması veya yeni bir sorular ufkunun açılışıyla bilim her zaman devrime uğratılabilir (Eagleton, 1996: 194-195).

Althusser, ideolojiyi “gerçekte yerinde saydığı halde ileriye gidiyormuş gibi bir izlenim bırakmakla”, bilimi ise “gerçekten keşif yapıcı bir uğraş” olarak niteler. Althusser'in bilim ve ideoloji arasındaki bu önemli ayırımına karşılık, "teorik ideolojileri bilimsel teorilerden ayırt etme" noktasına değinmediği öne sürülmektedir (Barret, 1996: 49,97).

İdeolojik kuram, merkezi ideolojik kabulü “her olay ve olguda geçerli” bir izah olarak öne sürer. İdeolojik yaklaşımda, ideolojinin temel kabullerine uygun olmayan bir olgu veya durumun mevcut olamayacağı ön kabulü ile hareket edilir. Bu yaklaşımla, ideolojik kuramın ne kadar tutarlı olduğunu gösteren deliller aranır ve muhakkak bulunur. Bilimsel kuramda ise, kuramın merkezi önermesi kesinlikle mutlak değildir. Her bir olgu ve olayın bilimsel kuramın temel önermesine uygun olup olmadığı, olgular incelenerek belirlenir. Bilimsel kuramın oluşabilmesi için, her bir olay ve olguya ait olgusal ve nesnel tespitlerin bilimsel önerme ile tutarlılığının yine bilimsel yöntemlerle ortaya konulması gerekir. Ayrıca, bilimsel teorinin içerdiği bütün tezler, bilimsel metotlarla irdelenmeye ve yanlışlanmaya hazır iken, ideolojik teori sadece doğrulanmaya açıktır ve her biçimi ile kapalı uçludur.

Bilim adamı, araştırma sonucu elde ettiği sonuçların yanlış olduğunu tespit edebilecek bilgi ve deneylere bizzat ilgi duyar ve kendi tezlerini sorgular. İdeolog ise, “varsayımlarının asılsız olmadığını metotlu şekilde ispat etmeyi değil, haklı olduğuna başkalarını inandırmayı esas almıştır. Bu yüzden, kendi kabullerini yalanlayabilecek hiç bir şeyi bilmek istemez” (Lapierre, 1981: 17).

Gerard Buis, ideolojinin alanı ile bilimin alanını inceleyerek, hangi alanda üst üste geldiklerini tespit etmeye çalışmıştır. Ona göre, “matematik ve mantık gibi pozitif bilimler, deneysel ve tabii bilimler ile sosyal bilimlerin bilimin alanına girerken, metafizik, felsefe, hukuk ve siyaset ideolojik alana girmektedir.” İki alanın üst üste geldiği veya bilimle ideolojinin çakıştığı alan; “sosyal, tarihi, hukuki, siyasi ve ekonomik bilimlerdir.” Ancak, “alanlar arasında geçişler varsa da hedeflerde zıtlık olduğunu” düşünmek gerektiğini yine kendisi söylemektedir. Zıtlık, “ilmin gerçekliğe ulaşma ve onu yasalarla belirleme çabasına karşılık, ideolojinin bazı değerlere göre gerçekliği tahrif etmesinden kaynaklanmaktadır” (Buis, 1981: 36-37).

Ortaya attıkları görüşler, bilimsel alanla çakışan ideolojiler, temel yaklaşımlarını oluştururken bilimi kullanırlar. Meşruiyet kazanma ve bilimsel olduğunu iddia etme amaçlı bu çaba sonucu, ideolojinin ancak çok sınırlı bir kısmı bilimsel olabilir. Bilimsel olgular, bir kez ideolojinin parçası veya temeli haline getirildikten sonra, asıl niteliğini kaybeder ve derhal "açık uçlu" ve "devrime uğratılabilir" olmaktan çıkar. Bu bilimsel realiteler, ideoloji içinde artık kendi kendini onaylayıcı bir yapıya ve kapalı duruma gelirler.

Bu tespitler ışığında, ideoloji tarafından kullanılan bilimsel bilgilerin, ideoloji içinde artık bu kimliklerini kayb ettiklerini ve bir değer hükmü haline geldiklerini söyleyebiliriz. Demek ki, ideoloji bilime el attığı anda onu ilkesinden saptırmakta ve bozmaktadır. Bu sebeple ideolojinin, bilimin inceleme alanında faaliyet icra etmekle birlikte, bilimden farklı bir kategori oluşturduğunu kesin biçimde ifade etmek gerekmektedir. Ancak, bilimin alanında bir inanç sistemi kurmaya kalktığından, en çok bilim alanını ve bilim insanlarını etki altına aldığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda temellendirilmeye çalışılan ayırma rağmen, bilimsel çalışma adı altında ideolojik metinlere sıkça rastlanmaktadır. Bazı üniversitelerde lisansüstü eğitim alırken, tez hazırlama aşamasındaki öğrencilere; “tezinizde ideolojinizi

ortaya koyun” denildiği ve aslında danışman hocanın kendi ideolojisi teze yansımadağında onu kabul etmeye yanaşmadığı söylenmektedir. Bazen bizzat tez özetinde, tezin Marksist literatüre katkı sağlamak için yazıldığı ifade edilebilmektedir.

Son günlerde yayınlanan bir makalede, (Demirelli ve Aydın, 2018) bir Kamu Yönetimi disiplini içinde oluşturulan Marksist gelenek ve bu geleneğin kurucusu ele alınmaktadır. Kurthan Fişek’in “Yönetim” adlı eserinde kullandığı tarihi maddecilik yöntemi sebebiyle Marks’ın “Das Kapital” adlı eserinden mülhem bu çalışması “Das Yönetim” olarak adlandırılmaktadır. Türkiye üniversitelerinde, bilim insanı hüviyetindeki pek çok kişinin kendisini birer ideolojik yaklaşım ve kimlik aktarıcısı olarak gördüğüne şahit olunmaktadır.

Bilim ve ideolojinin net bir biçimde ayrımı yapılmadığı bir durumda, tüm bilimsel literatürü Marksist ve Kapitalist ideoloji olarak ayırıp, sorgulayıcı ve yanlışlamaya açık bilimsel yöntemi yok sayan yaklaşımlara teslim olma tehlikesi mevcuttur. Bu sebeple, bilimin değer hükümlerinden tümüyle soyutlanamamasının, sadece mutlak rasyonalitenin imkânsızlığını anlattığı, buna karşılık görel bir rasyonalitenin mümkün olduğu ve bunun da ideolojiden görel olarak arınmış bir bilim yapmaya imkân verdiği kabul edilmelidir.

6.2.Felsefe ve İdeoloji

Marks, "Ekonomi Politigin Tenkidi"nde, "hukuki, dini, artistik, felsefi, yani kısaca ideolojik şekiller" cümlesini kullanarak, felsefeyi "ideoloji" olarak niteler. Marks'ın felsefeyi, aşağıladığı ideolojinin alanlarından biri olarak görmesi, felsefenin metafiziği konu almış olmasındandır (Borne, 1981: 155-156). Buna karşılık, bazı yeni çalışmalarda, ideolojinin din ve felsefe ile aynı yapı içerisinde, aynı kültür kategorisinde bulunduğu ama aynı zamanda eşit uzaklıkta olduğu söylenmektedir. Her ideoloji, felsefi sistemlerde olduğu gibi bir fikir köprüsü, kuramsal bir anlayış üzerine bina edilir. Ancak, felsefenin kuramcı ve tefekkürücü yapısına karşılık, ideoloji; aktif, militan ve emperyalisttir (Dimitriu, 1981: 68).

Felsefenin metafizik kaynaklı ideolojilerle benzerliklerine karşılık, bilim-ideoloji ayrımına benzer yöntem ve işleyiş farklılıkları vardır. E.Borne, Althusser'in bilim-ideoloji ayrımındaki yaklaşımına benzer şekilde, felsefenin ideolojiden farklı oluşunu onun kendi sorunsalında görmektedir. Felsefeyi ideolojiye indirgenemez yapan şey, sorgulamada gösterdiği dürüstlük; her cevabın yeni bir soruya meydan verdiği durmak bilmeyen bir sorgulamayı sürdürmesidir (Borne,1981: 164-165). Burada, ideolojinin sorgulama dışı ve kapalı yapısından köklü bir ayrılık söz konusudur.

Bir felsefeyi ideolojiye dönüştüren; bir sistem olarak kendini hatasız kabul etmesi, içindeki hasım durumları gizlemesi, felsefenin tek başına kendisi olduğunu iddia etmesi, diğer bütün düşüncelerin ölümünü ilan etmesi, hasım felsefelerin emrine çürütme ve bertaraf etme teknikleri vermesidir (Borne,1981: 164).

Anlaşıldığı üzere, felsefe ideoloji olma yoluna girdiğinde sorgulayıcı ve gerçeği arayıcı yöntemini kaybetmekte, onaylayıcı ve kendini olumlayıcı bir yola girmektedir. Bu duruma gelen bir felsefe, her ne kadar metafizik bir alan üzerinde bulunsa da artık felsefe sayılamaz. İdeoloji bilimi yozlaştırdığı gibi, felsefeyi de ilkesinden saptırmakta ve yozlaştırmaktadır.

6.3.Din ve İdeoloji

Bilim ve felsefeyi ilkesinden saptıran, onlara niteliğini kaybettiren ideoloji ile dinin durumunu değerlendirelim. "Kendisi olmasa iyice acımasız ve amaçsız bir hal alacak olan dünyayı anlamla donatan, gerçek çelişkilerin" Eagleton'a (1996:

249) göre "hayali bir çözümünü sunan dinin, ideolojinin paradigması olduğu" öne sürülmektedir. Bilim ve felsefe ile kavram ve yöntem bakımından ters düşen ideoloji, din ile bu bakımdan uyum sağlayabilir mi?

İster dünyevi isterse aşkın özellikte olsun, her ideoloji, "kesin, değişmez ve doğru anlamında bir kutsal ile ilgilidir." Ancak, ideolojinin kutsal tanımı yine kendisi tarafından yapılmaktadır (Ergil, 1983: 18). Dinde de bir kutsal alan olması sebebiyle, ideoloji ile dinin bir kutsala dayanma noktasında benzeştiği söylenebilir. Ancak, dindeki kutsalın aşkın yani "ilahi" kaynaklı olduğunu belirtmek gerekir.

J.W. Lapierre, "her ideolojide hem dogmatikler vardır hem de fanatikler, bu da bir ideolojinin kelimenin tam manasıyla dini bir hadise olduğunu gösterir" derken, din olarak; "insanları, kendilerine mukaddes olanla ilgili aynı inançlara, aynı törenlere iştirak ettirerek kendi aralarında bağlayan her şeyi" kastettiğini söylemektedir. Ancak devamında, ideolojik dinlerin mitik dinlerden farklı olduğunu, mitik dinlerin aşkınlık dinleri olduğunu; burada kutsal sözün akli sözü aştığını, inancın bilginin sınırlarının ötesine geçtiğini ifade etmektedir. Ona göre; ideolojiler, kutsal olanı akilleştiren, akli ise kutsallaştıran kendi içlerinde birer dindir (Lapierre, 1981: 21).

Dinlerin en önemli özellikleri; aşkın olmaları, kutsal söze dayalı olmaları ve bilginin sınırları ötesindeki bir alanı izah etmeleridir. Dinin temel alanı, işte bu aklın ve bilginin sınırlarının ötesindeki alandır. İdeoloji, ancak sürekli sorgulama, deneme-yanılma ve yanlışlanmaya hazır kuramlarla gerçeği arama yolculuğuna çıkabilen akli kutsallaştırarak, dinsel alanda da ilkeden sapmıştır. Dinin, aklın ve bilginin sınırlarının ötesindeki bir alana; ilahi olana ait "kutsal" anlayışını, ideoloji akla uygulamıştır.

Bu noktada dinin bir ideoloji olarak durumunu da ele almak gerekir. Dinin gevşek bir ideoloji olduğundan daha önce bahsedilmişti. İdeolojinin, karşılaştırması yapılan bilim, felsefe ve dinden sadece sonuncusu ile "yöntem bakımından" benzeştiği tespit edilmiştir. Ancak dinlerin gevşek ideoloji sayılmalarından da anlaşılacağı üzere, kapsayıcı sistematik yaklaşımlara sahip olmadıkları, özellikle bilimin alanına ilke olarak girmedikleri söylenebilir. Bununla birlikte, modern ideolojilerin her konuya izah getiren yaklaşımlarından etkilenmemek için, dinlerin de sistematik izahlara yöneldikleri düşünülebilir. Nitekim dünya tarihinin "dinler mücadelesi tarihi" olduğu söylemi, sınıf mücadelesi tarihi olduğu iddiasına karşı ve belki de ondan esinlenen bir genellemedir. Bu anlamda, modern ideolojilerin geleneksel olanları kendileri gibi sistematik izahlar yapmaya zorladıkları söylenebilir.

7.İdeolojinin Temel Kabulü ve Geçerliliği

Sonradan dönüştürüp yozlaştırırsa da, ideolojinin başlangıçta bilimsel, felsefi veya dini bir temele ihtiyaç duyduğu bilinmektedir. İdeolojinin merkezi değerini oluşturacak; doğru olarak kabul edilen iddialarla şekillenen doğru bir kanaate veya "temeli sağlam kurulmuş bir bilgi sahası" olarak nitelenebilecek bir rasyonel temele veya dayanağa ihtiyacı vardır (Merleau-Ponty, 1981: 242). İdeolojinin çevresi sistematik olarak örülmüş merkezi değerleri; kurtuluş, eşitlik, adalet, birlik ve sosyal (ırksal) saflık" vb (Ergil, 1983: 16) olabilir.

Althusser (1991: 65), "ideolojinin kendi açısından hiç dışı yoktur" derken, onun dışarıda hiç bir şey bırakmaksızın zamanı ve mekânı kuşatma iddiasından bahsetmektedir. Eagleton (1996: 91), ideolojinin kendini evrensel ve ölümsüz olarak takdim etmesini kendini meşrulaştırma çabası olarak görür. "Doğru" olarak temellendirilen merkezi değeri, mekânın ve zamanın tamamında geçerli kabul

etmek, ideolojiye has bir ihlal (bozma, sakatlama) getirmektedir (Merleau-Ponty, 1981: 243).

İdeolojinin merkezinde yer alan ussal dayanağını mekânın ve zamanın bütününde geçerli addedişini, bir başka deyişle "evrensel" ve "ezeli-ebedi" sayışını, ayrı ayrı ele alarak değerlendirmek gerekir.

İdeoloji, kendi önerme ve doğrularının her yerde geçerli yani evrensel olduğu iddiasındadır. Temel dayanakları olan doğrularını bilim, felsefe, din vb gibi alanlardan edinen, ama niteliğini değiştirerek onu ideoloji alanının merkezi değeri yahut dogması haline getiren ideoloji, artık her soruna ve olaya kolaylıkla uydurabileceği bir şablona sahiptir. İşte ideoloğun "bütün cevaplar bende, sorusu olan var mı?" diye yollara düşmesi buradan kaynaklanmaktadır.

İdeolojinin merkezi değeri ve şablonu hazır olduktan sonra, artık "doğruyu" tespit etmesi çok kolaydır. Artık olgular kendi başlarına değerlendirilerek değil, merkezi kabule uyumlulukları ile doğru veya yanlış addedilirler. İdeolojinin merkezi görüşleri, diğer görüşlerin doğruluğu veya yanlışlığı için ölçü durumundadır. İdeoloji mensubu, karşısındaki olguyu, görüşü veya yaklaşımı akli (ussal) metotlarla analiz edecek yerde, ideolojinin hazır ölçülerine vurur.

İdeoloji, başlangıçta, temel dayanağını oluşturacak konulara sağlıklı doğrulama yöntemleri uygulayarak onları izah eder. Bu şekilde, insan aklını her şeyi izah edebileceğine inandırır ve her olaya has özel değerlendirme ölçütlerinin yerine geçer. Bundan sonra, bir görüşün doğruluğunu, görüşü doğrulama veya yanlışlamaya yönelik çabaların bir sonucu olarak ulaşılan bulgulara ve kanaatlere değil, merkezi ideolojik fikirlere uyumlu olup olmamasına bağlar.

Başlangıçta, varlıktan akseden bulgulara dayalı olarak ideolojik temelini oluşturduktan sonra, artık bilinçten varlığa yönelerek onu kendisi tanımlar. Varlığın gerçek mahiyetini anlamayı engelleyen bu yaklaşım, 'yanlış bilinci' ortaya çıkarmaktadır.

Bilimsel tabanlı ideolojiler, önce bilimsel iken sonra siyasal ve dogmatik olurlar. Bilim alanına aitse bilimsel, felsefe alanına aitse felsefi, din alanına aitse dini yöntemlerle ve kendi başına değerlendirilmesi gereken olguları, ideolojik merkezin dogmatik şablonuna uydururlar.

İdeoloji, önerme ve doğrularının tarihte ve gelecekte geçerli olduğunu yani ezeli ve ebedi gerçekler olduğunu iddia etmektedir. Nietzsche'nin, 'bütün genellemeler yanlıştır, bu söylediğim dâhil' anlamındaki sözü ünlüdür. İdeolojiler, tarihi ve geleceği kapsayacak şekilde; maksimum sınırları zorlayarak genelleme yapmaya eğilimlidirler.

İdeolojiler, "Dünya tarihi neyin tarihidir?" sorusuna kendilerine göre farklı cevap verirler. Sosyalizme göre; dünya tarihi bir sınıf mücadelesi tarihi iken, milliyetçi ideolojiye göre; "milletler mücadelesi", ideolojik dini yaklaşımlara göre ise; dinler mücadelesidir. Son zamanların moda tabiri olan "medeniyetler çatışması" da, tarihin medeniyetler mücadelesi olduğu tezinin bir ifadesidir.

Tarihi dinler mücadelesi olarak alırsak, aynı dine mensup olan unsurların birbirleri ile olan mücadele ve savaşlarını izah etmek mümkün olamayacaktır. Başta iki dünya savaşı olmak üzere, aynı dine ve mezhebe bağlı insanların birbirleri ile yaptıkları savaşlar bu ideolojik kabule ters düşerken, din ve mezhep temelli çatışmalar olarak; haçlı seferleri, Kuzey İrlanda-İngiltere sorunu, Yavuz ve Şah İsmail önderliğindeki Osmanlı-İran savaşı vb uygun düşmektedir.

Milliyetçi yaklaşımı ele alarak tarihe bakarsak; özellikle iki dünya savaşını, Balkan Savaşlarını, Türk-Yunan anlaşmazlığını milletler mücadelesi kapsamında

ele alabiliriz. Ancak her ikisi de Türk olan Timur - Yıldırım Bayezid, Yavuz - Şah İsmail, Fatih - Uzun Hasan savaşlarını izah etmekte zorlanırsınız. Aslında tarihte milletlerin ortaya çıktığı 18. yüzyıl öncesinde milletler mücadelesi olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Kabile, aşiret ve soy temelli çatışmalar ise elbette vardır.

Tarihi medeniyetler mücadelesi olarak alırsak, aynı medeniyete mensup ülkelerin iki dünya savaşında birbirlerini kırmalarını ve yine Timur - Yıldırım Bayezid savaşını ve benzerlerini izah edemeyiz.

Her şeyi çıkar veya menfaatle izah eden kapitalist yaklaşıma, ezen ve ezilen sınıfların menfaati ayrımı ile bir farklılık getiren sosyalizm, bütün tarihi sürecin bir sınıf mücadelesi olduğunda ısrar etmektedir. Esasen, sosyalizmin temel aldığı "işçi sınıfı", ancak sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi öncesinde kitlesel olarak üretime katılan bir işçi sınıfı olmadığından, sınıf temelinde tarihi izah etme çabası ancak ezen-ezilen sosyal tabakalar anlamında tartışılabilir. Bununla birlikte, Haçlı Seferlerinden iki dünya savaşına kadar pek çok savaşta insanlar sınıfsal değerler için değil, başka değerler için ve başka sınıflarla omuz omuza, muhtemelen kendi sınıfından olan insanlara karşı savaşmışlardır. Ayrıca sosyalizmin öngördüğünün aksine, sınıf şuurunun ortaya çıktığı modern sanayi toplumunda bile sınıfsal çatışmalar ve mücadeleler demokrasinin çerçevesini aşmamakta, tarihi yönlendirecek veya dönüştürecek bir güce ulaşmamaktadır.

Tarihin tek bir sosyolojik olgu ile bütünüyle izah edilemeyeceği kabul edilerek, çeşitli tarihi dönemlerde farklı toplumsal dinamiklerin daha etkili olduğu ifade edilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, 18. yüzyıla kadar, dinler ve çeşitli topluluklar arasındaki çatışmaların tarihi belirlediği kabul edilebilir. 18-20. yüzyıl arasındaki dönemi ise milletler mücadelesi olarak adlandırabiliriz. Sınıf mücadelesinin ise, hiç bir dönemde tarihi yönlendirecek kadar baskın yaşanmadığını, Sovyetler Birliği dönemindeki Sosyalizm-Kapitalizm mücadelesinin ise, şuurulu bir sınıf çatışmasından ziyade, bir ideolojiler savaşı olduğunu söyleyebiliriz. Aslında dünya, II. Dünya Savaşı'nda ilk geniş çaplı ideolojik savaşı yaşamıştır. İdeolojik savaş döneminin, I. Dünya Savaşı ile başlayıp, II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki soğuk savaş döneminde devam ettiğini söyleyebiliriz.

Tek bir sosyal dinamiğin bütün tarihi izah edemeyeceğini ortaya koyduktan sonra; tarihte yer almış hemen bütün mücadele konularının düşük düzeylerde veya dar biçimleriyle tarihin geniş zaman dilimlerinde de var olduklarını söylemeliyiz. Tarihi yönlendirecek çapta etkili olmasalar bile, dini mücadelelerin tarihi belirlediği devirde; sınıf veya tabakalar arası çıkar mücadeleleri ile kabile, aşiret veya soya dayalı mücadeleler de vardır. Milletler mücadelesi çağında dini veya sınıfsal çabalar, ideolojik mücadele döneminde milli veya dini mücadele biçimleri varlıklarını devam ettirmişlerdir. Tarihi yönlendiren başat faktörler ise, tarihi süreçte birbirinin yerine geçerek değişmiştir.

İdeolojiler, tarihi izah ettikleri gibi geleceği de izah etme iddiasındadırlar. Hatta tek izah biçiminin kendileri olduğunu iddia ederler. Bu yaklaşım özellikle geliştirilmiş bir tarih anlayışına sahip sistemli ideolojilerde daha baskın biçimde görülebilir (Çulhaoğlu, 1988: 18).

En sistemli ideoloji kabul edilen Sosyalizm açısından bakıldığında, sınıf mücadelesinin, sınıfsız toplum olan Komünizme ulaşılmadığı sürece, gelecekte de her zaman süreceğini varsaydığı görülür. Bu görüşe karşılık, işçi sınıfının sanayi toplumu evresi ile birlikte ortaya çıktığı, dolayısıyla sanayi sonrası toplumda var

olmayacağı söylenebilir. Zira önümüzdeki tarihi dönüşümde, kol gücünün yerini beyin gücüne bırakacağı ve beynin ürünü olan 'bilginin' en temel materyal olacağı tahmin edilmektedir.

Geleceğin yeni üretim biçimleri işçi sınıfını belli bir süreçte ortadan kaldırırsa bile, yine ezen ve ezilenlerin bulunacağı; çıkar mücadelesinin var olacağı söylenebilir. Fakat bu mücadelenin, geleceğin bilgi toplumunda, tarihin en baskın dinamiği haline gelme şansı, geçmişe göre daha az olacaktır. Ayrıca, geleceğin dünyasına dair toplumsal sorunlara, bugünün düşünürlerinin ne izah getirme ne de çare bulma durumunda olduklarını söyleyebiliriz.

8.İdeoloji ve İnsan

Antropolog Melford E.Spiro, ideoloji karşısında farklılaşan insan etkilenmelerini bir yelpaze gibi sıralayarak göstermektedir. Ona göre, bazı insanlar ideoloji hakkında sadece bir fikir edinmekle yetinmektedirler. Bazıları fikir edinmekle kalmayıp, ideolojiyi anlamakta ve anlatabilmektedirler. Bazı kimseler bunun yanında öğrendiklerinin doğru olduğuna inanmaya başlarken, bazıları ise olan biteni bu açıdan değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Nihayet "bazı kimseler ideolojiyi içermekte, yani değerlendirme aracı olarak kullanmanın ötesine geçerek, kendilerini eyleme iten kimliklerinin derinliğinde yatan bir zemberek haline getirmektedirler" (Mardin, 1976: 99-100).

Yelpazenin bu en aşırı ucundaki ideolojik insan, tüm duyguları ile ideolojinin emrinde seferber olmakta, kan dökme pahasına da olsa inançlarını savunmaktadır (Mardin, 1976: 123). Somut olaylar, krizler ve tehditler karşısında yelpazenin bu aşırı ucuna doğru kayma eğilimleri belirlemektedir.

İdeolojinin emrindeki insanın ideolojik kabullerine uygun düşmediği için tutarsızlığa yol açacak şeyler, bilinçaltına veya bilinç-ötesine itilmektedir. Böylece eyleme geçmek için gerekli olan; şüphe ve tereddütten uzaklaşma ve kesin inanç sağlanmakta, haklı olduğuna ilişkin tam bir kanaat sahibi olunmaktadır (Lapierre, 1981: 18-19).

Sorgulamak için kendisine yönelen ipuçlarını bilincinin dışına iten insan, ideolojisine yüksek bir imanla bağlanarak, ideolojik körlüğün ileri aşamalarında yer alabilmektedir. Bu noktada dindar insanın imanı ile ideolojik iman arasındaki farkı belirtmek gerekmektedir. Dinler, bilgi edinme imkânı olmayan bir alana ilişkin kabullere ve imana sahip iken, ideoloji bilimin ele alabileceği alanı iman konusu, dogma ve tabu haline getirmektedir.

İdeoloji, eğitim ve yayım araçlarıyla benimsetilmektedir. Eğitimin ideoloji benimsetme aracı olarak kullanılmasına en belirgin örnek olarak, Sovyetler Birliği gösterilebilir. Burada Marksist değerlerin benimsetilmesi için sistematik bir eğitim faaliyeti söz konusu olmuştur (Mardin, 1976: 121). Bu noktada, Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" kavramı akla gelmektedir. Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra, halk üzerinde bu eğitimin çok da etkili olmadığı, eski Sovyet ülkelerinde Komünist Partilerin zayıf olmasından çıkarılabilir.

Ulus-devletlerin oluşmasında, eğitim yoluyla verilen ulus bilinci sayesinde başarılı sonuçlara ulaşılmıştır. Milliyetçilik ideolojisi de eğitimi kullanmış ve Marksizm-Leninizm'in bir "sovyet insanı" yaratma çabası gibi, Fransız, İtalyan veya Alman'lık bilinci verilmiştir. Yayım faaliyeti, eğitimden sonra gelen en etkili ideoloji benimsetme aracıdır. Şerif Mardin (1976: 122), "kitapların çok okunduğu bir yerde, kitabın hakikati tabiatın elle dokunulur hakikatine tercih edilir" derken bir gerçeği dile getirmekteydi.

İdeolojinin ideal bir yayılma alanı var mıdır? Marks'ın öngördüğü gibi, liberal ekonomide işçi sınıfı Marksizm'in ideal yayılma alanı olmuş mudur? Mardin'e

(1976: 93) göre; "ideoloji tamamen ezik insanlar arasında en iyi ortamını bulan bir fikir türü değildir: ideolojinin ideal yayılma ortamı az okumuş insandır ve gelir bakımından da en düşük tabaka değildir."

Mardin'den yapılan iki alıntı arasında bir çelişki varmış gibi görünmektedir. Ancak, kitapların çok okunduğu yerde, kitabın hakikatinin doğal gerçeğe tercih edildiğini söylemekle, ideolojinin "az okumuş" insanlar arasında daha çok yayıldığını söylemek uzlaşmaz iki önerme değildir. Şöyle ki; yayım faaliyetinin ideolojik bakımdan başarılı olmasının şartı okunmaktır. Ancak ideolojik insan, ideolojik kabullerine aykırı şeyleri duymak istemeyen, onları bilinç dışına iten bir yaklaşıma sahip olduğundan, sadece kendi ideolojik yaklaşımlarını destekleyen kitapları okumaktadır. Ne kadar çok okusa da, tek taraflı okuduğu için bu insan kategorik olarak "az okuyan" bir insan sayılmalıdır.

Gelir düzeyi bakımından söylenenler ise, Marksizm'in, iktidara geldiği ülkeler dâhil, hiç bir yerde işçi sınıfı arasında fazlaca yayılmadığı gerçeği ile doğrulanmaktadır. Mesela ülkemizde solun fazla oy aldığı yerleşim birimlerinden bazıları; İstanbul'un Şişli, Nişantaşı, Kadıköy, Bakırköy ve benzeri semtleri ile Ankara'nın Çankaya'sı gibi burjuva sayılabilecek; gelir düzeyi yüksek semtlerdir.

İdeolojiler, belli amaçlara ulaşmak için faydalı görülseler de, insanı gerçeklikten uzaklaştırdıkları, ona "yanlış bilinç" aşıladıkları görüşü doğrudur. Peki, insan bu "ideolojik hata" veya "yanlış bilinç" durumundan kurtulabilir mi? İdeolojik bir bakış açısından kurtulmanın çok güç bir iş olduğu kabul edilmektedir. Güçlüğü'nün sebebi ise, "ideolojiden kurtulmanın, acı verici bir 'ters kateksis' sürecini, yani fantezi-nesnelere kurtulmayı ve dolayısıyla da bireyin psişik ekonomisinin yeniden düzenlenmesini gerektiriyor olmasıdır" (Eagleton, 1996: 257).

İdeolojiden kurtulmayı zorlaştıran bir başka şey ise, Zizek'in "anlamlandırıcı olmayan fazlalık" olarak nitelendirdiği, "hoşlanma" ya yol açmasıdır (Eagleton, 1996: 258). İdeolojinin yol açtığı hoşlanma kapasitesi, içinde bulunulan durumdan memnun olan insanın bu durumda kalmasını kolaylaştırmaktadır.

İdeolojiler, insanları bireysel olarak etkiledikleri gibi, toplum olarak da önemli bir etkileme ve harekete geçirme gücü taşırlar. Kitleleri peşinden sürüklemeye potansiyeline sahip, "meta anlatılar" denilen 20.yüzyılın büyük ideolojileri, kitlesel savaşların başlatıcısı ve büyük insanlık dramlarının müsebbibi de olmuşlardır. II.Dünya Savaşı'ndaki devasa insan kayıpları, kitlesel ideolojilerin toplumsal yıkım potansiyeli bakımından korkutucu bir deneyim olmuştur. Son kitlesel ideoloji olan komünizmin temsilcisi Sovyetler Birliği'nin barışçı bir çekilmeyi başarmış olması (savaş olsaydı Türkiye ile Türk Dünyasının diğer ülkeleri karşı karşıya gelmiş olacaktı) gerçekten övgüye değerdir.

Büyük anlatılar denilen kitlesel ideolojiler, daha önce değil de, neden 20.yüzyılda ortaya çıktı? İnsanın kendi aklı ile kozmik izahlar getiren ideolojiler oluşturma potansiyeli, modernite ve rasyonalite döneminden sonra ortaya çıkmıştır. İnsan aklının her şeyi kavrayabileceğine olan inanç, insanlığın büyük ideolojiler çağı denilebilecek bir dönem yaşamasına yol açmıştır.

Post modernitenin; insan aklının her şeyi kavrayamayacağı, bilimin her şeyi izah edemeyeceği yönündeki temel eleştirileri, rasyonalizmin sorgulanmasına ve mutlak güç olarak değerlendirilmesinden vazgeçilmesine yol açmıştır. Rasyonalitenin sınırlılığını gören insan, mutlak rasyonaliteye dayalı ideolojik yaklaşımların yıkıcı etkisine karşı daha güvenli bir noktadadır denilebilir.

9. Sonuç

İdeolojinin bilim ve felsefeyi ilkelerinden saptırdığı, dinin aşkın alana ait kutsallık anlayışını aklın ve bilginin sınırları içindeki alana uyguladığı, kendi merkezi ideolojik doğrularını mekânın ve zamanın bütününde geçerli saydığı, insanı gerçeklikten uzaklaştırarak yanlış yönlendirdiği tespitlerine ulaşmış bulunuyoruz. İdeolojinin bu olumsuz yönlerinin; modern, sistemli ve sert ideolojilerde daha baskın biçimde ortaya çıktıkları da görülmüştür. Ayrıca, bu ideolojilerin insanları harekete geçirme ve eyleme sokma niteliklerinin de daha yüksek olduğu bilinmektedir.

Bu noktada önemli bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Gerçeği kavrama zaafı içinde olmalarına karşılık, insanlara güçlü bir bilinç (yanlış bilinç) sağlayan modern ve sistemli ideolojiler, sözde gerçekleri uğruna kitleleri etkileme ve harekete geçirme gücüne sahiptirler. Sert ve sistemli ideolojilerin, kitleleri adeta uyuşturarak ideolojik amaçlar için kullanmaları, son derecede olumsuz sonuçlara yol açma potansiyeli taşımaktadır. Nitekim II.Dünya Savaşı, Nazizm ve Faşizm'i durdurabilmek için insanlığın katlandığı çok yüksek can ve mal kayıplarına yol açmıştır. Sosyalizm ise silahlanma yarışına rağmen savaşla noktalanmamış; sevindirici bir çekilmeyi başarmıştır.

İdeolojilerin insanlığa az zarar vermeleri, aşırı sistemli olmaları ve sertlik dereceleri ile ters orantılı kabul edilebilir. Ayrıca, yaşanan deneylerden istifade ile ideoloji kuramlarının, çevredeki düşüncelerin doğruluğunu, merkezdeki ideolojik kabule uygunlukta değil de, kendi başına doğru oluşunun bilimsel tespitinde arayacak tarzda formüle edilip edilemeyecekleri araştırılabilir. Ancak, bu yaklaşım onları ideoloji olmaktan, en azından sistemli ideoloji olmaktan da çıkaracaktır.

Geleneksel ideolojilerin, tarihin doğal süreçleri ile yükselip-düşmeleri karşısında, modern ve sistemli ideolojilerin kitleleri harekete geçirerek tarihi hızlandırmaya ve yönlendirmeye çalıştıkları bir gerçektir. Gerekli düşünce, felsefe ve kültür birikimlerine fırsat verilmeden girilen sistemleştirme ve alternatif oluşturma gayreti, kapitalizm-sosyalizm örneğindeki gibi, çoğu zaafların diğerine geçtiği, önceki sistemin bir zıt-sürümünü (versiyonunu) ortaya çıkarmaktadır. Her iki sistemin de "materyalist" olması ve "grup çıkarına" dayanması bunu göstermektedir.

Bir değerlendirme birimi olarak insanın, makro âleme veya mikro âleme bakarak, her iki alanda da düzenli işleyen sistemlerin var olduğunu tespit etmesi, teknolojik gelişmeler sonucunda artık daha kolaylaşmıştır. Evrende düzenli işleyen ve birbiriyle ilişkili sistemlerin var olduğunu gördükten sonra, sistemli izah çabalarının toptan yanlış olduğunu söylemek uygun olmayacaktır. İnsanoğlunun varoluş gerçeğini bir bütün olarak kavrama ve evreni bütün olarak izah etme şansını feda etmesi de zaten düşünülemez. Ancak, ideolojinin yanında; bilim, din ve felsefenin de aynı izahı yapma iddiasında ve gayretinde olduğu unutulmamalıdır. Üstelik bu disiplinlerin faaliyet alanlarının farklı olması ve dinin özel bir işleve, bilim ve felsefenin ise sağlıklı sorgulama metotlarına sahip olmaları, onları ideoloji karşısında daha geçerli kılmaktadır.

Rasyonalizmin hâkim olduğu modern dönemden sonra, insan aklına dayalı inançlar olarak ideolojilerin ortaya çıktığına yukarıda değinilmişti. Rasyonalitenin post modern eleştiriler karşısında güç kaybetmesi, insanlığın akla dayalı kitlesel büyük ideolojilerin yıkıcı etkisinden korunmada daha iyi bir noktaya evrildiğine delil sayılabilir. İnsan aklı ile oluşturulan inanç sistemleri olan bu ideolojiler, insan rasyonalite tarihinin çocukluk dönemi hastalığı olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

- Althusser, L. (1991). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (3.Baskı). (Çev. Alp Y., Özışık M.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barret, M. (1996). *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*, (Çev. Fethi, A.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Borne, E. (1981). *İdeoloji ve Felsefe*. Arslan, F. (Çev.), İlimler ve İdeolojiler içinde. Ankara:Umran Yayınları.
- Buis, G. (1981). *İlim ve İdeoloji*. Arslan, F. (Çev.), İlimler ve İdeolojiler içinde. Ankara: Umran Yayınları.
- Çulhaoğlu, M. (1988). *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Dağtaş, B. (1999). İngiliz Kültürel Çalışmalarında İdeoloji. *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16, 335-357.
- Demirelli L. ve Aydın R. (2018). Türkiye'deki Kamu Yönetimi Disiplininde Marksist Geleneğin Kurucusu: Kurthan Fişek. *Amme İdaresi Dergisi*, 51(4) 51-88.
- Dimitriu, P. (1981). İdeolojilerin Çöküşü. Arslan, F. (Çev.), İlimler ve İdeolojiler içinde. Ankara: Umran Yayınları.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. (Çev. Özcan M.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ergil, D. (1983). *İdeoloji ve Milliyetçilik*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayını.
- Gallo, M. (1981). *Faşist İdeoloji*. Arslan, F. (Çev.), İlimler ve İdeolojiler içinde. Ankara:Umran Yayınları.
- Hall, S., Bob L. ve Gregor Mc L. (1985). *Siyaset ve İdeoloji "Gramsci"*. (Çev.Sadun Emeraldp). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Lapierre, J.-W. (1981). *İdeoloji Nedir?*. Arslan, F. (Çev.), İlimler ve İdeolojiler içinde. Ankara: Umran Yayınları.
- Mardin, Ş. (1969). *Din ve İdeoloji*. Ankara: A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Mardin, Ş. (1976). *İdeoloji*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayını.
- Marks, K. ve Engels, F. (1976). *Alman İdeolojisi*, (Çev. Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları. Erişim adresi: http://ciml.250x.com/archive/marx_engels/turkish/karl-marks-friedrich-engels-alman-ideolojisi-feuerbach-2.pdf
- Marks, K. ve Engels, F. (1976). *Seçme Yapıtlar*. Ankara: Eriş Yayınları. Erişim adresi: <https://www.marxists.org/turkce/m-e/secme-yapitlar/yapitlar1.pdf>
- Merleau-Ponty, J. (1981). *XX.Asırda Bir Kâinat İdeolojisi Mümkün müdür?*. Arslan, F. (Çev.), İlimler ve İdeolojiler içinde. Ankara: Umran Yayınları.
- Oçak, Z. (2018). İdeoloji Kavramına Marksist ve Post Marksist Yaklaşımlar: Karl Marks, Antonio Gramsci ve Louis Althusser. *Adnan Menderes Üniversitesi Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergisi*. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/585655>
- Oskay, Ü. (1980). Popüler Kültür Açısından 'İdeoloji' Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar. *A.Ü. SBF Dergisi*, 35(1-4), 197-254.
- Özbilen, Ş. (1999). İdeolojilerin Sonu mu?. *Finans Dünyası Dergisi*, 113, 113-120.

- Özdek, Y. (1999). Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(3), 26-47.
- Özyurt, C. (2014). Marx'ta Yanılsama ve İdeoloji Olarak Din. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,7(2), 207-240.
- Şentürk, B. (2016). Özne, İdeoloji ve Söylem: Post- Marxism ve Laclau Üzerine Eleştirel Bir Deneme. *Birey ve Toplum*, 6(11), Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/224412>
- Therborn, G. (1989). *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı*, (Çev. İrfan Cüre). İstanbul: İletişim Yayınları.